

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI**

**İSLAMİ FİNANSIN ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK
BÜYÜMEDEKİ YERİ: İSLAM EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

DOKTORA TEZİ

CENGİZ AYDEMİR

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FEYYAZ ZEREN

**YALOVA
HAZİRAN 2023**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN BİLİM DALI

İSLAMİ FİNANSIN ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK
BÜYÜMEDEKİ YERİ: İSLAM EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA

DOKTORA TEZİ

CENGİZ AYDEMİR
187321001

DANIŞMAN: DOÇ.DR. FEYYAZ ZEREN

YALOVA
HAZİRAN 2023

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım “İslami Finansın Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyümedeki Yeri: İslam Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Cengiz AYDEMİR

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve ufuk açıcı fikirleri ile beni yönlendiren, süreç içerisinde tezin ilerlemesi için zamanında müdahalelerde bulunan sayın danışman hocam Doç. Dr. Feyyaz ZEREN'e, yol gösterici eleştirileri ile tezin ilerlemesine her zaman katkı veren değerli hocam sayın Prof. Dr. Bilge Leyli DEMİREL ERGÜN'e ve tezin ilerleyen aşamalarında sürece başka bir pencereden de bakılması gerektiğini somut örnekleriyle gösteren değerli hocam sayın Prof. Dr. Ayşe Tansel ÇETİN'e teşekkür ederim. Hayatımın her aşamasında yanımda oldukları ve benden desteklerini hiçbir zaman esirgemedikleri için aileme teşekkür ederim.

Haziran – 2023

Cengiz AYDEMİR

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
ÖZET.....	xv
ABSTRACT.....	xvii
1. GİRİŞ	19
1.1. Çalışmanın Konusu	22
1.2. Çalışmanın Önemi.....	22
1.3. Çalışmanın Amacı	23
1.4. Araştırmanın Hipotezi	23
1.5. Çalışmanın Bölümleri.....	25
2. İSLAMİ FİNANS	27
2.1. İslami Finansın Tanımı.....	27
2.2. İslami Finansın Tarihsel Gelişimi	28
2.3. İslami Finansın Temelleri.....	29
2.4. İslami Finansın Sınırları	35
2.4.1. Ribâ.....	35
2.4.2. Garar	38
2.5. İslami Finansın Ayırt Edici Özellikleri	40
2.6. İslami Finansta Kullanılan Finansal Araçlar	41
2.6.1. Mudârebe	42
2.6.2. Muşâreke	43
2.6.3. Murâbaha	47
2.6.4. Kiralama (icâra, leasing).....	49
2.6.5. Selem ve istisna	51
2.6.6. Teverruk	56
2.6.7. Sukuk.....	57
2.7. İslami Finans Piyasaları.....	59
2.8. İslami Finansta Önemli Uluslararası Kurumlar.....	60
2.8.1. İslam kalkınma bankası (IDB).....	61

2.8.2. İslami finans kurumları için muhasebe ve denetim örgütü (AAOIFI)	62
2.8.3. İslam ülkeleri istatistiksel ekonomik sosyal araştırma ve eğitim merkezi (SESRIC)	63
2.8.4. İslami finansal hizmetler kurulu (IFSB)	64
2.8.5. Uluslararası İslami derecelendirme kurumu (IIRA)	65
2.8.6. İslami araştırmalar ve eğitim merkezi (IRTI)	66
2.8.7. Uluslararası İslami finans piyasası (IIFM)	66
2.8.8. Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi (IILM)	67
2.9. Türkiye’de İslami Finans ve Katılım Bankacılığı	67
2.9.1. Türkiye’de katılım bankacılığının gelişimi	70
3. ULUSLARARASI TİCARET	73
3.1. Uluslararası Ticaret ve Önemi	74
3.1.1. Klasik ekonomi okulu	75
3.1.2. Yapı okulu	75
3.1.3. Etki okulu	75
3.1.4. Yeni büyüme okulu	76
3.1.5. Yeni ticaret okulu	76
3.2. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi	76
3.3. Dünya Ticaretinin Serbestleşmesi	77
3.3.1. Gümrükler ve tarifeler genel anlaşması (GATT)	78
3.3.2. Dünya ticaret örgütü	80
3.3.3. Bölgesel iktisadi birleşme hareketleri	81
3.3.3.1. Serbest ticaret bölgesi	81
3.3.3.2. Gümrük birlikleri	82
3.3.3.3. Ortak pazar	82
3.3.3.4. Ekonomik birlik	83
3.3.3.5. Tam ekonomik bütünleşme	83
3.4. Uluslararası Ticaretin Kavramsal Altyapısı “Uluslararası Ticaret Teorileri”	83
3.4.1. Merkantilizm	83
3.4.2. Mutlak üstünlükler teorisi	85
3.4.3. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi	85
3.4.4. Uluslararası ticaretin kavramsal açımları ve diğer yaklaşımlar	85
3.4.5. Faktör analizleri kuramı ve dış ticaret alanında güncel açımlar	87

3.4.6. Arz/talep teorileri ve ticaret hadleri.....	89
3.5. Uluslararası Ticaret Politikaları.....	90
3.5.1. Uluslararası ticaret politikalarının amaçları	92
3.5.1.1. Ödemeler bilançolarındaki açıklıkların giderilmesi.....	93
3.5.1.2. Sanayileşme stratejilerine göre müdahaleler.....	93
3.5.1.3. Piyasadaki aksaklıkların giderilmesi.....	94
3.5.1.4. Ekonominin liberalleştirilmesi	94
3.5.1.5. İç ekonomik istikrarın sağlanması	94
3.5.1.6. Kamu gelirlerini artırmak.....	95
3.5.2. Dış ticaret politikalarında kullanılmakta olan araçlar.....	95
3.5.2.1. Gümrük tarifeleri.....	96
3.5.2.2. Tarife dışı araçlar	96
3.5.2.3. İhracatın teşvik edilmesi	96
3.5.2.4. Karşılıklı (bağlı) ticaret	97
4. EKONOMİK BÜYÜME.....	99
4.1. Ekonomik Büyüme ve Önemi	99
4.2. Ekonomik Büyümenin Ana Belirleyicileri.....	100
4.2.1. İşgücü	101
4.2.2. Sermaye birikimi (fiziki sermaye).....	102
4.2.3. Beşeri sermaye.....	103
4.2.4. Bilgi ve teknoloji	105
4.2.5. Sosyal sermaye	106
4.2.6. İnovasyon ve AR-GE.....	108
4.2.7. Kamu harcamaları.....	110
4.3. Ekonomik Büyüme Modelleri	110
4.3.1. Klasik büyüme modeli.....	111
4.3.1.1. Malthus modeli.....	112
4.3.1.2. Ricardo modeli	112
4.3.1.3. Karl Marx'ın büyüme modeli.....	113
4.3.1.4. Harrod-Domar büyüme modeli	114
4.3.2. Neoklasik büyüme modelleri.....	115
4.3.3. İçsel büyüme modelleri	116
4.3.3.1. Romer büyüme modeli	116

4.3.3.2. Lucas büyüme modeli	117
4.3.3.3. Barro büyüme modeli	118
4.3.3.4. Grossman – helpman modeli	119
4.3.3.5. Aghion – howitt modeli	119
5. İLGİLİ LİTERATÜR	121
5.1. İslami Finans İle İlgili Literatür	121
5.2. İslami Finans İle Ekonomik Büyüme arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür	123
5.3. İslami Finans ile Dış Ticaret -Büyüme İlişkisine Yönelik Literatür	131
6. İSLAMİ FİNANSIN ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMEDEKİ YERİ: İSLAM EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	137
6.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	137
6.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	137
6.3. Araştırmanın Yöntemi	138
6.4. Araştırmada Kullanılan Veriler	142
6.5. Araştırma Verilerine Yönelik Betimsel İstatistikler	143
6.6. Bulgular	147
6.6.1. Diagnostik testler: yatay kesit bağımlılığı, kök birim ve eğim katsayılarının homojenliği testleri	147
6.6.2. Panel eşbütünleşme testleri	150
6.6.3. Panel nedensellik testleri	152
6.6.4. AMG (Augmented mean group) testleri	153
7. SONUÇ	159
KAYNAKLAR	165
ÖZGEÇMİŞ	183

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

KISALTMALAR

AAOIFI	: İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe Ve Denetim Kurumu (Accounting and Auditing Organization For Islamic Financial Institutions)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Sınır Testi (Autoregressive Distributed Lag Bound Test)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
C.C.	: Celle Celalühü
DIB	: Dubai İslam Bankası (Dubai Islamic Bank)
ECM	: Hata Düzeltme Modellerinin
GDP	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (Gross Domestic Product)
GFCF	: Sabit Yatırım
GMM	: Genelleştirilmiş Moment Yöntemini
GNP	: Gayri Safi Milli Hasıla (Gross National Product)
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
IDB	: İslam Kalkınma Bankası
IFSB	: İslami Finansal Hizmetler Kurulu
IFSB	: İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board)
IIFM	: Uluslararası İslami Finansal Piyasa
IILM	: Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi
IIRA	: Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IRTI	: İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü
İFK	: İslami Finans Kuruluşları
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı'nın
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MENA	: Orta Doğu Ve Kuzey Afrika
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
ÖFK	: Özel Finans Kurumları
R.A	: Allah Ondan Razı Olsun (Radiyallahu Anh)
RGDP	: Kişi Başına Reel GSYİH
S.A.V.	: Allah'ın Selamı Onun Üzerine Olsun (Sallallahu Aleyhi Vessellem)
SESRIC	: İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik Ve Sosyal Araştırma Ve Eğitim Merkezi
TFV	: Toplam Faktör Verimliliği
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliğine
TRADE	: Ticaret
VECM	: Vektör Hata Modeli
YKB	: Yatay Kesit Bağımlılık

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Muşareke ve Mudarabe Modelleri Arasındaki Farklılıklar	46
Tablo 2.2. Selem ve İstisna Modelleri Arasındaki Farklılıklar	55
Tablo 2.3. İslami Finansın Zaman İçerisindeki Gelişimi	60
Tablo 4.1. Katılım Bankalarının Tüm Ülke Bankacılık Sistemi İçerisindeki Yüzdelik Paylarına Yönelik Betimleyici İstatistikler.....	144
Tablo 4.2. GSYİH'larının Yıllık Yüzdelik Değişimlerine Yönelik Betimleyici İstatistikler	145
Tablo 4.3. Dış Ticaretin GSYİH İçindeki Paylarına Yönelik Betimleyici İstatistikler	146
Tablo 4.4. Pesaran CDLM Test Sonuçları	147
Tablo 4.5. CADF İkinci Nesil Kök Birim Testleri Sonuçları	148
Tablo 4.6. Delta Testlerinin Sonuçları	150
Tablo 4.7. Westerlund Panel Eşbütünleşme Testleri Sonuçları	151
Tablo 4.8. Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testleri	152
Tablo 4.9. AMG Testleri Sonuçları.....	153
Tablo 4.10. Ülkelere Göre GSYİH Üzerindeki Etkisi	155
Tablo 4.11. Ülkelere Göre Ticaretin Payı Üzerindeki Etkisi	157

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. İslami Finansta Uygulanan Temel Finansman Modelleri.....	41
Şekil 2.2. Mudarebe Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi	42
Şekil 2.3. Sürekli Muşareke Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi	44
Şekil 2.4. Azalan Muşareke Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi.....	45
Şekil 2.5. Murabaha Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi	48
Şekil 2.6. İcara Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi.....	50
Şekil 2.7. Selem Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi.....	52
Şekil 2.8. İstisna Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi	54
Şekil 2.9. Teverruk Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi	56

İSLAMİ FİNANSIN ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMEDEKİ YERİ: İSLAM EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

ÖZET

Hem dünyada hem de Türkiye özelinde İslami finans kavramı gün geçtikçe önem kazanmakta ve özellikle İslam ülkeleri başta olmak üzere Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde dahi İslami finansın tüm finans sistemleri içindeki payında büyük bir artış gözlemlenmektedir. Bu araştırmada İslami finansın bulundukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri incelenmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında İslami finansın bulundukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri IFSB'nin en son yayınladığı 2020 yılı raporuna göre katılım bankalarının kendi ülkesinin finans sisteminde en yüksek paya sahip 20 ülkenin verileri kullanılarak ekonometrik analizler ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuçlar, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payından GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişime doğru ve GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişimden katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payına doğru çift yönlü; tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payından dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payına doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Finans, Bankacılık, Dış Ticaret, GSYİH

THE ROLE OF ISLAMIC FINANCE IN INTERNATIONAL TRADE AND ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATION ON ISLAMIC ECONOMIES

ABSTRACT

The concept of Islamic finance is gaining importance day by day both in the world and in Turkey, and a great increase is observed in the share of Islamic finance in all financial systems, especially in Islamic countries and even in countries where Muslims are a minority. In this research, the effects and mutual interactions of Islamic finance on the economic growth and foreign trade of the countries in which they are located are examined. In the research part of the study, the effects and mutual interactions of Islamic finance on the economic growth and foreign trade of the countries they are in were tried to be revealed by econometric analysis using the data of 20 countries that have the highest share in the financial system of the participation banks in their own country, according to the latest 2020 report of the IFSB.

The results show that there is a cointegration relationship between the percentage share of participation banks in the whole country's banking system and the annual percentage change in GDP and the percentage share of foreign trade in GDP, from the percentage share of participation banks in the whole country's banking system to the annual percentage change in GDP and GDP. The relationship between the annual percentage change and the percentage share of participating banks in the whole country's banking system is bidirectional and shows that there is a one-way causality relationship from the percentage share in the whole country's banking system to the percentage share of foreign trade in GDP. In addition, it has been found that the percentage share of participating banks in the whole country's banking system has a significant and positive effect on the annual percentage change in GDP and the percentage share of foreign trade in GDP.

Keywords: Islamic Finance, Finance, Banking, Foreign Trade, GDP

1. GİRİŞ

İslami finansın modern uygulamaları 40 yıl öncesine dayanmaktadır. İslami finans, İslamiyet'in oluşturduğu kurallara ve ilkelere göre finansal işlemlerin uygulanması anlamına gelmektedir. İslami bankacılık temelde sermaye ve sigortacılık piyasasında oluşmuş ve yıllık %10-15 büyüme oranları ile gelişme göstererek finansal aracılık modelinin alternatifi olarak görülmektedir. İslami finans modeli tüm birleşenleri ile birlikte olgunlaşmış ve tamamlanmış sayılmamakta, fakat birçok ülkenin yaptığı çalışmalar sayesinde İslami finans sektörünün büyüyeceği ve sektörde rekabetin daha fazla olacağı düşünülmektedir.

İslami finans hem yeni hem de eski bir olgudur. İslami finans tarihi iki genel kısma ayrılmıştır: İlk Dönem işlemleri ve modern zaman denemeleri. İlk dönem işlemleri İslamiyet'in ilk dönemlerinde ticari işlemlerde kullanılan işlemlerdir. Genel olarak ilk dönemlerde; iştirak, karzul hasen, selem, sarf, icara ve bölgeler arası ticari işlemler başlangıçta kullanılan yöntemler olmuştur. Daha sonra ticaretin gelişmesiyle bu yöntemler farklı alt dallara ayrılmakla birlikte temel mantık aynen korunmuştur.

Günümüzde kullanılan modern zaman denemeleri ise ilk defa Pakistan'da borç sandığı şeklinde 1962 yılında başlamış, ilk İslami finans bankası Mısır'da 1963 yılında Mitt Gamr adıyla kurulmuştur. Kral Abdül Nasır döneminde 1971 yılında ise sosyalist temelli ilk banka kurulmuştur. Ancak bankacılığın yapı taşları hacı adayları için kullanılan kurulan bir çeşit sigorta mantığı ile 1969 yılında Malezya tecrübesi ile başlamıştır. İslami kalkınma Bankası (IDB) ise 1975 yılında Dubai'de kurularak yeni bir sürece geçilmiştir. Batıda İslami bankacılık ise 1978'te Luxemburg'ta kurulan banka ile başlamıştır (Iqbal & Mirakhor, 2013).

İslami finans sektörü İslami kurallar temelinde oluşturulan bir finans şekli olmasına rağmen İslam dinine mensup olmayan kişilerin de ilgisini üstüne toplamaktadır. Bundan dolayı ülkeler İslami finans konusunda kendilerini merkez ilan etmekte ve sektörün ilerlemesi adına altyapı çalışmaları ve teşvikler hazırlayarak rekabet içine girmişlerdir. 2019 verileri bakıldığında dünyadaki İslami finans varlıklarının toplamı 2.6 trilyon dolar; 2022 tahmini verilerine göre ise 3.6 trilyon dolar değerinde olacağı görülmektedir. Coğrafi olarak İslami finans varlıklarının dağılımına bakıldığında Malezya ve Ortadoğu'da fazla olduğu görülmektedir. Batıda ise İngiltere İslami finans

varlıkları kullanımında dikkat çekmektedir. İngiltere İslami finansı gelişmesi için düzenlemeler yapmakta ve desteklemektedir (Alharbi, A., 2016).

İslam ülkelerinin finans sistemlerini İslam'a uygun olarak şekillendirmeleri 1980'leri bulmuştur. Finansal sistem İslami kurallara göre tekrardan şekillenmektedir. Sudan, Pakistan ve İran gibi ülkeler finans sistemlerini İslami kurallara uygun olarak şekillendirirken, Bahreyn ve Malezya gibi ülkeler İslami bankaları finans sistemlerine eklemişlerdir. Batı ülkeleri ve çokuluslu bankaların İslami bankacılığa ve finansa merakları artarak devam etmiştir. Bu durum ise İslami bankacılığın ve finansa modellerinin gelecek vadeden, uygulanabilir modeller olduğu uluslararası boyutta kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) alternatif olarak İslami finans ürünlerini tanımakta ve çokuluslu bankalar İslam'a uygun ürünleri müşterilerine sunmaktadır.

1990'lı yıllarda İslami finans endüstrisinin artan hacmine ve büyüme oranına bakılarak İslami finans konusunda bir standardın olması ve düzenlenme yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması için 1991 yılında İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) kurulmuştur (Pomeranz, 1997). Bu yıllarda meydana gelen diğer bir gelişme ise İslami sermaye piyasalarında olmuştur. İslami hisse senedi endeksleri bu alanda öncü olan Financial Times ve Dow Jones tarafından oluşturulmuştur. Bu şekilde İslami finans sadece bankacılık alanında değil aynı zamanda finansal sistemin önemli bir faktörü olan sermaye piyasalarında da uygulanmaya başlamıştır (Albaity & Ahmad, 2011).

2000'li yıllara gelindiğinde İslami bankacılık iyiden iyiye büyümüş buna ek olarak sermaye piyasasında İslami finans aracı olan sukuk ile tahvile alternatif olmuştur. Sukuk kısa sürede yüksek işlem hacmine ulaşmıştır. Malezya'da Merkez Bankası'nın konu ile ilgili ilk baştan beri önemli çalışmaları olmuştur. Ülkede, 2006 yılında "Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi" projesi başlatılmış, bu alanda özellikle vergisel teşvikler sağlanmış ve insan kaynağı yetiştirilmesine önem verilmiştir (Ariff & Rosly, 2011).

Şu anda 72 ülkede 189 büyük finans kurum/kuruluş yapısında, Birleşmiş Millet, Dünya Bankası gibi yapıların da üye olduğu 700 den fazla finans birimiyle İslami finans faaliyetleri sürdürülmektedir. Bu kurumların 520 adedi ise bankacılık alanında

faaliyetini sürdürmektedir. 520 bankanın 58 adedi yatırım bankası olarak faaliyet gösterirken kalan 418 tanesi ticari banka olarak faaliyet yürütmektedir (ICD-Refinitiv Raporu, 2020).

2019 İslami Finans Gelişim Endeksi Raporu'na göre İslami finansal varlıkların küresel hacmi 2018 yılı itibarıyla 2 trilyon 524 milyar dolardır. 2019 yılında bu rakam revize edilerek 2.6 milyar dolar şeklinde belirtilmiştir. 2022 yılında ise bu rakamın yaklaşık 3.6 trilyon dolar olacağı öngörülmüştür. İslami finansal varlıkların % 70'ini 1 trilyon 76 milyar dolarla İslam bankacılık varlıkları oluşturuyor. İslam bankalarının küresel banka varlıkları içindeki payı % 6'dır. Ancak küresel toplam finans içindeki payı % 1 ile halen çok düşük düzeydedir (ICD-Refinitiv Raporu, 2020).

2019 İslami Finans Gelişim Endeksi Raporu'na göre 2024 yılında İslam bankalarının küresel hacminin 2 trilyon 175 milyar dolara, İslami finansal varlıkların küresel toplamının 3 trilyon 4 milyar dolara ulaşması beklenmiş ancak 2022 yılında bu toplamın 3.6 trilyon dolar olarak gerçekleşeceği öngörülmektedir (ICD-Refinitiv Raporu, 2020).

Küresel kriz dönemlerinde bile İslami finasta gelişimin devam ettiği ve diğer finans sistemlerine oranla krize karşı dayanıklı olduğu görülmüştür. Birçok ülkede devlet ya da vergi mükelleflerince bankaların krizden çıkması, iflas etmesinin önlenmesi için kurtarma operasyonları yapılırken Dünyanın hiçbir ülkesinde tek bir İslami bankanın devlet tarafından kurtarılmasına gerek olmamıştır. Krizin gayrimenkul piyasasındaki olumsuz durumundan en derin şekilde Dubai etkilenmesine rağmen burada bile herhangi bir banka devlet tarafından korunma altına alınmamıştır.

Krizlere rağmen Türkiye'deki İslami finansal varlıklarının 51 milyar dolara Suudi Arabistan'da 338 milyar dolara, Malezya'da 145 milyar dolara, Katar'da 125 milyar dolara, Endonezya'da 86 milyar dolar düzeyine ulaştığı görülmüştür (ICD-Refinitiv Raporu, 2020).

Kriz döneminde tecrübelerine göre İslami Bankalar, geleneksel bankaları vuran "Zehirli Varlıklar" riskine yakalanmadığı, İslami Bankaların ürün teklifleri ve yatırım çeşitlerinin spekülasyon işlemlere kapalı olması nedeniyle nispeten daha güvenli olduğu görülmüştür.

İslami finans sistemi diğer finans sistemlerine göre %20-25 daha hızlı büyümektedir. Bu değer bankacılıkta %50 oranına ulaşmaktadır (ICD-Refinitiv Raporu, 2020). Dünya nüfusunun gelecekle ilgili projeksiyonlarına bakıldığında İslami finansın uygulandığı ülkelerde ve Müslüman ülkelerdeki nüfus artış oranının dünya ortalamasının üzerinde olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca İslami finans enstrümanlarını kullanan insanların dini aidiyetlerine bakıldığında ilginç bir şekilde Müslüman olmayan müşteri sayısının daha fazla oranda arttığı, sektörde güven, etik ve hizmet kalitesi taleplere cevap verdiği sürece İslami finansa olan yönelimin artmaya devam edeceği görülmektedir.

Tekafül, sermaye piyasaları ve fon yönetimi piyasalarından oluşan global İslami finans sektörü, yaklaşık olarak %17-18 yıllık büyüme oranına rağmen global finans alanında payının %1 olduğu düşünüldüğünde sektörün hala daha büyüme içinde olduğu görülmektedir (ICD-Refinitiv Raporu, 2020).

1.1. Çalışmanın Konusu

Çalışmada İslami finansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyümedeki yerini incelemek amacıyla İslam ekonomileri üzerine bir uygulama yapılmıştır.

Ekonomik büyüme, üretim ve finansal kaynakların etkin ve doğru kullanılması ile mümkün olmaktadır. Bankalar bu finansal kaynakları yönlendiren temel kurumlardır. İslami kurallara göre oluşturulan finansal yapının ekonomiye katkısını araştıran bu çalışma alan yazına katkı özeliğindedir. Ekonomik büyümeye olan katkısı İslami finans araçların ne şekilde kullanıldığını da ortaya çıkarmasını sağlamaktadır. Bu çalışma Türkiye ve İslam coğrafyasından seçilmiş bazı ülkelerin ekonomide finansal araçların ne şekilde kullanıldığını araştırmak için ekonometrik bir yöntem olan panel veri analiz yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. İslami finans ülkeleri olarak Türkiye, Endonezya, Katar, Malezya, Suudi Arabistan ve Kuveyt için finansal kaynaklar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. İslami finansın etkili olarak kullanıldığı ülkeler finansal sistemleri ne kadar ağırlıklı uygularsa ekonomik büyüme o kadar İslami finans yönünde gerçekleşmektedir.

1.2. Çalışmanın Önemi

İslami finans, Dünya Bankası ve IMF tarafından tanınmakta ve İslami finans araçları alternatif finansal ürün olarak görülmektedir. Aynı zamanda batılı ülkelere

baktığımızda banklarda İslam’a uygun ürünleri müşterilerine sunduğu bilinmektedir. İslami finans endüstrisi gelişmekte ve giderek büyüme göstermektedir. Oluşumu yeni olduğundan dolayı İslami finans konusunda standartların ayarlanması ve düzenleme yapılması gerekmektedir. Ancak modern anlamda 45-50 yıllık kurumsal mazisi olan İslami finansla ilgili düzenlemeler ve bu alandaki literatür çalışmaları geleneksel finans sektörüne kıyasen çok zayıf kalmaktadır.

1.3. Çalışmanın Amacı

Uluslararası ticarete gelişmekte olan ülkelere 2008 Küresel Finansal Kriz ‘inden sonra önemli miktarlarda sermaye girişi olmasına rağmen bu ülkelerde sürdürülebilir kalkınma ve büyümeye erişimde zorluklar yaşanmaktadır. Bu durum kaldırıca ve borçlanmaya dayalı finansal sisteme alternatif olan, uzun dönemli ve sürdürülebilir finansman modeli arayışının hızlanmasına sebep olmuştur. Tezde İslami finansın sürdürülebilir ekonomik büyümede bir model oluşturmada nasıl bir etkisinin olacağı araştırılacaktır.

“İslami finansın uluslararası ticaret ve ekonomik büyümedeki yeri: İslam ekonomileri üzerine bir uygulama” isimli doktora tezinin genel amacı İslami finans sektörünün son on yılda kayda değer bir büyüme gösteren ve 2020 yılı sonu itibarıyla 3 trilyon ABD doları aktif büyüklüğüne ulaşan bu sistemin küresel ekonomik büyümedeki rolünün ve etkinliğinin araştırılmasıdır.

1.4. Araştırmanın Hipotezi

Birincil kaynaklara başvurarak konunun araştırılması bu tezin kapsamını aşacağından dolayı araştırma metodu olarak alan yazı taraması sonrasında panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. İslami finans yakın gelecekte dünya ekonomik düzeninde etkinliğini arttıracaktır. Bu nedenle söz konusu çalışmanın finans sektörünün bugününü ve geleceğini anlamada literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilebilir.

Geleneksel finans çerçevesinde ekonomik büyüme ve finans arasındaki ilişki yoğun olarak araştırılmasına rağmen ekonomistler ekonomik büyüme ile finans arasındaki ilişki konusunda bir görüş birliğine ulaşamamıştır. Görüş ayrılıklarının dört test edilebilir hipotez çevresinde toplandığı görülmektedir.

Hipotezlerden ilki, finansal gelişmelerin ekonomik büyümeye katkı sağladığına dair arz taraflı hipotezdir. Bu görüşteki öncü çalışmalarda Schumpeter (1912), girişimcilere

yeni üretim tekniklerini seçmeleri için kredi ihtiyacının olduğunu, bu gereksinimin giderilmesinde ise finansal ürünlerin ve bankaların önemli oyuncular olduğunu belirtmiş ve bu kurumların tasarruflarını en uygun projelere tavsiye ederek yeniliklere teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Bagehot (1873), ise İngiltere'nin sanayi devrimi sırasında para piyasalarındaki büyümenin üreten yatırımlarına sermaye sağlayarak üretim çalışmalarına etkili olduğunu savunmaktadır. Goldsmith (1969) ve McKinnon (1973), çalışmalarında ekonomik gelişmeler için finansal kuruluşların kilit noktada olduğunu ve bu kuruluşlar tarafından sunulan hizmetlerin ülkelerin büyümelerini etkilediğini ifade etmiştir.

İkinci hipotez de ise, finansal gelişmelerin ekonomik büyüme ile uyarıldığı belirtilmekte ve finansal gelişmelerin nedeninin ekonomik büyüme olduğunu vurgulayan talep yönlü hipotezdir. Bu hipotezi savunan çalışmalar ise Robinson (1952), ekonomik büyümenin finansal hizmetler adına büyük bir talep oluşturacağından dolayı finansal gelişmeler üzerine pozitif yönlü etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik gelişme süreçlerinde firmaların ve hane halkının finansal hizmetleri daha fazla talep ettiği, bu talep karşısında finansal kurumların daha fazla hizmet ve ürün ortaya çıkardığını ve bununda finansal gelişmelere sebep olduğunu vurgulamaktadır. Lucas (1988) ve Kuznets (1955) ise finansal gelişmenin abartıldığını ve ekonomik gelişmeye mutlak bir etkisinin olmadığını savunmaktadır (AbuBader, AbuQarn 2008).

Üçüncü hipotez ise yansızlık hipotezi olarak geçmektedir. Bu hipoteze göre ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında bir nedensellik ilişki yoktur ya da ekonomik büyüme için finansal gelişme önemsiz bir unsurdur.

Sonuncu, dördüncü hipotez ise geri besleme hipotezidir. Bu hipoteze göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Patrick (1966) bu hipotezi savunmakta ve finansal gelişmelerin reel ekonomiyi etkilediğini, reel ekonominin ise finansal hizmete olan talebi artırdığını belirtmektedir. Bu hipoteze göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir birbirini destekleyen bir ilişki olduğu savunulmaktadır.

İslami finansın yoğunlukla kullanılan ülkelerde söz konusu finansal araçlara yönelimi oluşturan parametrelerde eğer ortak paydalar belirlenebilirse bu çalışma sonucunda

hangi enstrümana ağırlık verilmesi halinde gelişmenin daha hızlı ve verimli olacağı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Taşıdığı yüksek potansiyelden dolayı İslami finans şirketlerin, yatırımcıların, devletlerin ve finansal kuruluşların gelecek planlarında yerini almaktadır. Varlığa dayalı yapısı ile İslami finans varlıkları, konvansiyonel finans sistemine göre daha az risk içermektedir. Bu özeliğinden dolayı İslami finansa olan ilgi artmaktadır. İslami finans ürünlerinin geliştirilmesi, yeni ve özgün finansal araçların sağlanması İİT'ye üye ülkeler noktasında ve uluslararası kuruluşların katılımı ile yapılacak çalışmalar, İslami finansı geliştirecek ve yatırımcıların İslami finansa olan ilgilerini taze tutacaktır. Bununla birlikte İslami Finansal Hizmetler Kurulu IFSB (Islamic Financial Services Board) ve AAOIFI ve gibi standardı olan kuruluşların çalışmalarının devamlılığı, İslami finans ürünlerinin ve uygulamalarının, şeffaflığını ve güvenilirliğini arttırmasına katkı sağlayacaktır.

1.5. Çalışmanın Bölümleri

Çalışmada öncelikle İslami finansın kavramsal boyutu, İslami finans sisteminin temel prensipleri, tarihsel süreci, finansal araçları, düzenleyici ve denetleyici kurum ve kuruluşları, finansal piyasaları ve güncel durumu hakkında yapılmış çalışmalar incelenmiştir.

Tez 4 bölümden oluşmaktadır, ilk bölümde kavramsal boyut ve İslami finansın temel araçları, prensipleri belirtildikten sonra ikinci bölümde uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme kavramları, tarihi gelişimi ve modelleri, üçüncü bölümde söz konusu ekonomik büyüme ilgili ilgili daha önce yapılmış temel ve güncel çalışmalara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri seti ve uygulanan yöntem ve teknikler (Panel veri analizi) ele alınmış olup, uygulama sonuçları tablo ve grafikler yardımıyla paylaşılmıştır. Son olarak sonuç ve tartışma kısmında ise bulgular genel olarak değerlendirilmiş ve öneriler paylaşılmıştır.

2. İSLAMİ FİNANS

2.1. İslami Finansın Tanımı

İslami finans sisteminin asırlık bir geçmişi vardır. Chapra ve Khan (2000) tarafından belirtildiği gibi, “İslam tarihinin çok erken dönemlerinden itibaren Müslümanlar, üretken faaliyetleri ve tüketici ihtiyaçlarını finanse etmek için kaynakları harekete geçirmek için faizsiz bir finansal sistem kurabildiler. Sistem, İslam medeniyetinin en parlak döneminde ve sonrasında yüzyıllar boyunca oldukça etkili bir şekilde çalıştı.’ Bununla birlikte, ekonomik ağırlık merkezi yüzyıllar boyunca Batı dünyasına kayarken, Batı finans kurumları (bankalar dâhil) baskın hale gelmiş ve İslami gelenek âtıl kalmıştır.

İslami finans ve ekonomi ilkelerini ve kurallarını modern analitik terimlerle açıklamaya yönelik çabalar bu sebeple daha yakın bir gelecekte gerçekleşmiştir. Yayınlanmış önemli araştırmalara rağmen, çeşitli sosyal bilimlerde “İslami” terimi ön eki nedeniyle kesin bir tanımın uygulanması konusunda hala bazı kafa karışıklıkları bulunmaktadır. Bu kafa karışıklığının ana nedenlerinden biri, böyle bir sistemin farklı yönlerine, bütünlüğü içinde bakmadan ayrı ayrı bakma eğilimidir. Örneğin, “İslami finans” teriminin genellikle “faiz”i yasaklayan bir sistemi ifade ettiği kabul edilir. Bununla birlikte, bu basit açıklama yalnızca yanlış olmakla kalmaz, aynı zamanda başlı başına bir kafa karışıklığına neden olabilmektedir. Özellikle siyasi bir ortamda bu tür girişimler, bu konuların anlaşılmasını daha da zorlaştırmaktadır.

İslami finans dört ilkeye dayanmaktadır: ribâ (faiz yasağı), garar (aşırı belirsizliğin yasaklanması), maysir (kumar yasağı) ve şeriat kanunlarına göre yasa dışı olan ürünlerin finansmanı veya ticaretinin yasaklanması (Bafra, 2014; Ayoup, 2014). İslami finansman, tüm işlemlerin varlığa dayalı olması ve gerçek varlıklar yaratması şartıdır. Sadece para ve parasal kâğıtlarla ilgilenen faize dayalı finans sistemlerinden farklı olarak İslami finans, kâr ve risk paylaşımı ilkesine dayanır (Archer & Abdel Karim, 2009). Bu yasaklar nedeniyle İslam âlimleri, geleneksel finansal ürünlere alternatif olarak Mudarebe (kar ve zarar paylaşımı), Muşareke (ortak girişim) ve murabaha (mark-up) kavramı gibi klasik İslami sözleşmeleri kullanarak finansal ürünler geliştirmişlerdir. Temel İslami finansman yöntemleri olan Muşareke ve Mudarebe, finansmanın risk ve getirisini finansör ve girişimci arasında önceden kararlaştırılan bir orana göre paylaşarak, zararı karşılayanlar tarafından karşılanırken,

finansör ve girişimci arasında finansmanı kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. İslami finans kurumları ayrıca selem ve istisna' temelinde gerçek varlıklar yaratan finansman sağlar: selem, satıcının tam, yükseltme karşılığında alıcıya belirli malları ileri bir tarihte tedarik etmeyi taahhüt ettiği satışların peşin fiyatının ön ödemesi olarak tanımlanır. İstisna', bedelin ya sözleşme sırasında ödendiği, ilerlemeye göre taksitle ödendiği ya da işin tamamlanmasıyla ödendiği, şartnameye göre mal edinimi için yapılan sözleşmeleri ifade eder (Usmani, 2002).

2.2. İslami Finansın Tarihsel Gelişimi

İslami finansın kökenleri, Müslümanların önceden belirlenmiş getiri talep etmeyen bir finansal sistem kurdukları İslam medeniyetinin ilk aşamalarından beri var olan ticarete yatmaktadır. Arap Yarımadası'ndaki Araplar için tarih boyunca ticaret can damarı olmuş; İslam, haksız veya sömürücü sayılanlar dışında, mevcut sözleşme uygulamalarını onaylamıştır (Malik, Malik & Mustafa, 2011).

İslami bankacılıkta ilk girişimler, 1930'larda, İngiliz sömürge yönetimi sırasında Hindistan'da gerçekleşti. Bu bankalar, geleneksel bankalara benzer uygulamaları benimsemiştir. Daha sonra, 1940'larda ve 1950'lerde, o sırada Hindistan'ın bir parçası olan Malezya ve Pakistan'da küçük İslami bankalarla çeşitli girişimler yapıldı. 1956'da Malezya hükümeti, Malezyalı hacılar için bir hac fonu olan Tabung Hajji'yi kurdu (Venardos, 2010). Bu erken girişimlere rağmen, İslami bankacılık ve finans teori ve pratiğindeki ilk başarılı deney, 1963'te Mısır'da Mitt Ghamr Investment Bank'ın kurulmasıydı. Bu ilk İFK'ler, çiftçiler, küçük işletmeler ve düşük gelirli insanlar için faizsiz krediler düzenlemek için kurulmuş kooperatiflerdi - ticari bankalar değildiler. Birleşik Arap Emirlikleri'nde 1975 yılında kurulan Dubai İslam Bankası, faaliyetlerini şeriat ilkelerine dayandıran ilk özel ticari bankaydı (Ahmad, 2010).

1972'de Cidde'de İslami bankacılık sistemini destekleyen İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) 18 üye ülkesinin maliye bakanlarının katıldığı bir konferans önemli bir dönüm noktası oldu. İİT'nün maliye bakanları 1973'te Cidde'de başka bir konferans toplayarak üye devletlerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak için İslam Kalkınma Bankası'nı (IDB) kurmaya karar verdiler (Hussain, Shahmoradi & Turk, 2015) IDB'nin 1975'te kurulması, ilk büyük İslami ticari banka olan Dubai İslam Bankası'nın kurulmasından hemen sonra gelen İslami bankacılık sektörü için bir dönüm noktasıydı. Dubai İslam Bankası ve IDB'nin kurulmasını, 1977'de hem

Sudan’da hem de Mısır’da Faysal İslam Bankası ve Kuveyt’te Kuveyt Finans Evi de dâhil olmak üzere birkaç İslami bankanın daha kurulması izledi. Pakistan, 1970’lerde şeriat uyumlu bir finansal sistem kurdu ve bu sistem için yasal bir çerçeve getirdi. Benzer şekilde İran, Ağustos 1983’te geleneksel bankacılık sistemini faizsiz bankacılık sistemiyle değiştirmek için yeni bir bankacılık yasası çıkardı; İran bankalarına, faaliyetlerini şeriat ilkeleriyle uyumlu hale getirmeleri için üç yıl süre verildi (Khan & Bhatti, 2008).

İslami bir bankacılık ve finans sisteminin kurulması Müslüman dünyada oldukça ilgi çekti. Bu özellikle 1970’lerde eşi görülmemiş bir petrol patlaması yaşayan dindar muhafazakâr Körfez Devletleri için geçerliydi. Ayrıca bu sistemin gelişimi, İslami finans destekçilerini, ilkelerini geleneksel bankacılık sistemi içinde uygulamaya koymaya teşvik etti. Sonuç olarak, İslami finansın devam eden büyümesi, Orta Doğu, Afrika ve Güney Asya’da sektörün geleceği hakkındaki tartışmalara konu olmaya devam ediyor. Üç milyarlık nüfusu ve 7,4 trilyon ABD doları tutarındaki gayri safi yurtiçi hasılası ile İslami finans, dünyanın en hızlı büyüyen pazarları arasındadır. İslami finansın büyümesinin büyük bir kısmı, yıllık 18 trilyon ABD doları üreten uluslararası ticaretten gelmektedir ve bunun finansmanı dünya çapındaki ticari işlemlerin yaklaşık yüzde 90’ını temsil etmektedir (UN Comtrade, 2016, 2018). Bu eğilim doğrultusunda, İslami finans sistemi son yirmi yılda oldukça büyümüştür. 2017’nin sonunda İslami finans sisteminin 2438 milyar ABD doları değerinde varlık oluşturduğu tahmin ediliyordu: 1721 milyar ABD doları bankalarda, 110 milyar ABD doları fonda, 426 milyar ABD Doları sukuk (İslami tahviller) ve 46 milyar ABD doları tekafül (İslami sigorta). Buna ek olarak, 2019’da 75’ten fazla ülkede faaliyet gösteren 300’den fazla uluslararası İslami kurum ve 260 milyar ABD dolarının üzerinde yatırımla 2020’nin sonunda 6,7 trilyon ABD dolarını aşması bekleniyordu. Bu büyümenin hâlihazırda İslami finans sistemleri kurmuş ve İslami finansın bir dayanağı olan ülkelerde (ör. Avustralya) devam etmesi bekleniyor (Hassan, 2020).

2.3. İslami Finansın Temelleri

Geçmişten günümüze süre gelen gerek bilimsel çalışmalarla gerekse toplumların gelenek ve görenekleri ile Müslümanların ekonomik anlamda tutum ve davranışlarının oluşmasında etkisi olmuştur. İnsanlar arasında oluşan ilişkiden, insanın eşya ilişkisine ya da insan haklarına kadar her bir alana ait teorik açıklamalar ve yol gösterici İslami

kurallar bulunmaktadır. İslami ekonomi ile geleneksel ekonomi arasındaki farkın en önemlisi, İslam'ın insan yaşayışını nasıl etkilediğidir. Yalnızca Müslüman olan halkın değil, dünyadaki bütün toplumlar var oluş nedenini bilmek ve ekonomik çalışmaları da İslam'ın kurallarına göre hareket etmesi gerekmektedir (Tunç, 2010: 59).

İslam'ın temeli Tevhid inancı ile oluşur ve Tevhid inancı ile birlikte evren yaratıcısının Allah (c.c.) tarafından var olduğu ve her şeyin Allah'ın gözetiminde olup ve insanların Allah'ın emir ve yasaklarına göre yaşamlarını sürdürebilmelerini ifade etmektedir. Tevhid inancı, İslami iktisadın ana prensibidir. Diğer prensiplerin ortaya çıkmasında ise birbirine bağlı durumlar nedeniyle ortaya çıkan yasak ve ilkelerdir. Bu durumda Tevhid inancına bağlı olarak, insan dünyaya neden geldiğinin bilincinde olmalı ve ekonomik faaliyetlerini de Tevhid İnancına uygun davranmalıdır (Yanpar, 2014: 57).

İslami finans, İslam dininin emir ve yasakların çerçevesinde meydana gelmektedir. İslami finans kavramının dini inançlardan İslam'ın emir ve yasaklarından ayrı tutulması olanaksızdır (Çürük, 2013: 113). İslami finans, İslam dininin kaynaklarında yer alan ahlaki kurallarla ekonomiyi etkilemektedir. İslami değerler, kapitalizmin eksik ve bozuk yönleriyle ekonomide düzeltici etkiye sahiptir. Bundan dolayı, İslami finansın ayırt edici ilkesi, toplumsal değerlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Arslan, 2017: 9).

İslami finanstaki kurallara aşağıda yer verilmiştir (Yıldırım, 2015: 4-6):

- Ticareti hilesiz yapmak helâldir ancak tefecilik kesinlikle yasaktır.
- Üçüncü kişilere ait mala, mülke zarar vermek yasaktır.
- İsraf etmek, kumar oynamak, hile yapmak yasaktır.
- Zenginlik yasal ancak mal varlığını biriktirmemek, malını mülkünü gerektiği şekilde harcamak gerekir.

İslam dininin kurallarına uyulmalı, haramlardan uzak durularak, şüpheli şeylere yaklaşılmaması gerekmektedir (Arslan, 2017: 10). İslami finans, İslami ilkelerle birlikte oluşan yasaklar ve sınırlılıklar çerçevesinde gelişmektedir. Sünnette, Kur'an-ı Kerim'de ve İslami Hukuk kaynaklarında sınırlılıklar ve yasaklar belirtilmektedir. İslam Hukuku çerçevesinde ilerleyen İslami finans, topluma ve kişiye zarar vermeyen ekonomik işlemlere karşı çıkmamaktadır (Arslan, 2017: 16).

İslami finans, Kur'an-ı Kerim'in emir ve yasaklara uyulması ve İslam dininin kuralları çerçevesinde gelişmiştir. Bu emir ve yasaklar; faizin haram kılınması, haram olan kazanç yollarının yasaklanması, belirsizlik içeren faaliyetler ve vurgunculuğun olmaması, şans oyunlarının ve kumarın yasaklanması bulunmaktadır. Aşağıda emir ve yasakların ayrıntılı olarak değinilecektir.

● Faizin Yasak Olması:

Faiz ilk çağlarda ortaya çıkan paranın olduğu her alanda ön planda olan bir kavramdır. Dünyanın en eski mesleğinin para ticareti olduğu bilinmektedir. İslam dini haksız kazancı yasaklamasıyla faize girilmemesini amaçlamıştır. Faiz sadece İslamiyet'e özgü bir yasak değil diğer dinlere mensup ülkelerde de yasaklanan veya kısıtlanan bir olgudur. Örneğin; Babil Hükümdarı Hammurabi'nin, Hindistan hükümdarı Manu'nun faiz ile ilgili kısıtlamaları bulunmaktaydı. Manu, ülkesinde yıllık faiz oranlarında sınırlama getirmiş, borçlanma oranlarındaki faiz hakkında kanunlar çıkarmıştı. Faizin yasaklanması ahlaki kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu kurallardan birincisi faiz tembelliğe neden olmaktadır. Faizle birlikte mevduat sahibi olan kişiler bankalarda paralarını kullandırmalarıyla meydana çıkan bir fazlalık oluşturmaktadır. Bu fazlalık dolayısıyla insanlar çaba harcamadan kazanç elde etmektedir. İkinci kural ise faiz, beraberlik ve kardeşlik duygusu açısından zarar vermektedir. Faizin olmadığı zamanlarda bireyler maddi sıkıntılar sonucunda birbirlerinden borç alınmaktaydı. Ancak faiz bu durumu ortadan kaldırarak para karşılığında bir getirinin beklenmesine yol açmaktadır. Bu durum kardeşlik ve birlik duygusunun zedelenmesine neden olmaktadır (Bayram, 2020: 13).

İslam dinine göre insan, *“Allah'ın ipine sınıksız sarılıp ayrılmayan”* bir insan gibi davranılması gerekmektedir. Bu davranış biçimine Homo-Islamicus yani Müslüman insan modeli ismi verilmektedir. Bu model, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayı, ahlaki ilkelere bağlı bir şekilde yaşayan bir insan olunması gerekmektedir. Homo-Islamicus modeline göre servet kazanılmasına izin verilmekte ancak bu serveti elde ederken haksız kazançtan şans ve kumar oyunlarından uzak durulması gerekmektedir (Sarı, 2010: 4-5).

Örneğin, kişiye borç şeklinde verilmiş olan 300 TL'nin bir ayın sonunda 320 TL olarak alınması ya da borç olarak verilmiş olan iki kilo buğdayın bir ay sonrasında üç kilo olarak geri alınmasıdır. İslam dininde yer alan faizin kesin bir dille yasaklanmış olduğu

bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerde faizin haksız bir şekilde kazanç elde edilmesinden dolayı yasaklanmıştır. Sadece ayetlerde değil hadislerde de faiz anlayışı yasaklanmıştır. İslamiyet öncesi dönemde ise faizin katlı ve katsız faiz anlayışı yer almaktadır. Bu anlayışın olduğu dönemlerde zenginin daha zengin fakirin ise daha fakir olduğu durumlar çoğalmıştır. Fakir olan kesimin borcu git gide çoğalarak ödenememiş ve sahip oldukları çoğu şey gitmiştir (Bayram, 2020: 13).

İslam dinine göre faizin yasak olduğu hakkında hadislere ve ayetlere aşağıda yer verilmektedir.

Hiz. Muhammed (sav) ve Sahabe arasındaki bir konuşmaya göre;

Hiz. Muhammed (sav) : “Yedi helak edici günahdan kaçın.”

Sahabe: “Ey Allah'ın Resulü onlar nelerdir?” şeklinde sorması sonucunda Hiz. Muhammed'in cevabı şöyledir:

“Allaha ortak koştak, büyü yapmak, dinen öldürölmesi gerekenin dışında kanı haram kılınan birini öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaşta cepheden kaçmak, iffetli ve namuslu kadınlara iftira etmek” (Karahana ve Ersoy, 2016: 97).

Hiz. Muhammed'in veda hutbesinde yer alan kısma yer verilecek olursa:

“Ne kadar cahiliye âdeti varsa hepsi ayağımın altındadır. Cahiliyenin faizi de lağvedilmiştir. İlk kaldırdığım faiz yine akrabamızdan Abdül Muttalıp oğlu Abbas'ındır. Tamamı kaldırılıp atılmıştır.” buyurmaktadır (Güney, 2018: 46).

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde faizin yasak olduğuna dair kısımlar aşağıda yer almaktadır;

“İnsanların malları içinde artsın diye vermiş olduğunuz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Fakat Allah'ın rızasını dileyerek vermiş olduğunuz herhangi bir sadaka böyle değildir. İşte onlar, sevaplarını kat kat alanlardır. Rum/39.” (Yazır, 2000: 409).

“Yahudilerin haksızlıklarından, çoklarını Allah yolunda menetmelerinden, yasak edilmişken faiz almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemelerinden ötürü, kendilerine helal kılınan temiz şeyleri onlara haram kıldık. Onlardan inkâr edenlere, elem verici azap hazırladık. Nisa/160-161” (Yazır, 2000: 104).

“Allah, ticareti, alışverişi helâl kıldı, faizi de haram kıldı” (Bakara, 2/275).

Kur'an-ı Kerim'de dengeli ve topluma faydalı olunması öğütlenmektedir.

“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.” (Yazır, 2000: 366).

“Habibim, de ki; Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Dilediğine mülkü verirsın, dilediğinden de mülkü çeker alırsın!” (Al-i İmran, 3/26).

Ayetlerden de yola çıkılacağı üzere kişilerin İslam dinine göre göre uygun davranması gerektiği şeyler Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmiştir. Bu ayetler ışığında kişiler topluma faydalı bir şekilde hareket ederek davranarak bu yasakları ve öğütleri aktarmaları gerekmektedir.

● **Haram Kazanç Yollarının Yasak Olması:**

İslam dininin kitabı Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ve hadislerde haksız kazançlar ile ilgili faaliyetler açık bir şekilde belirtilmiştir. İslami finans, bu faaliyetlerle ilgili üretim yapmamalı veya hizmetinde bulunmamalıdır. Bu ürün ve hizmetler; bütün ürünleri, akıl sağlığına zarar veren ürünler, domuz eti gibi gıdalar bulunmaktadır. Bu faaliyetler sonucunda bu ürünlerin stoklanması, pazarlanmasında, paketlenmesinde bulunulmamalıdır. İslami finansın kesinlikle yasakladığı bir diğer faaliyette karaborsacılıktır. Ürünlerin fiyatları uygun iken bir alanda bekletilip fiyatları yükseldiğinde satılması fırsatçılık yapılması yasaklanmıştır. Ürünlerin fiyatları yükseldikten sonra satılması İslam dininde uygun görülmemektedir. Bununla birlikte yanında haksız kazanç olarak sağlanan ürünlerini tek bir elde toplanması da uygun görülmemektedir. Piyasadaki tüm ürünlerin tek kişi de toplanması kişileri sömürölmeye itmektir. Bu durumda toplum refahı maksimize edilememektedir (Dinçer ve Yüksel, 2018: 565).

İslam dinine göre, Müslümanların para kazanması helal yollardan olması gerekirken haksız kazancı yasaklamıştır. Haksız kazanç kavramının içeriğine bakıldığında; kumarla kazanılan kazanç, faiz yoluyla elde edilen gelir, ticarete yapılan manipölasyonlar gibi şeyler haksız kazanç olarak nitelendirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de haksız kazançla ilgili ayetlere aşağıda yer verilmiştir.

Bakara suresindeki 279. ayete göre:

“Ey Mü’minler! Allah(ın emir ve yasakları)a ayrılıktan sakının. Eğer iman ediyorsanız anaparanızı alıp getireceği faizi bırakın. Yok, eğer faizi terk etmezseniz Allah’a ve Peygamberine karşı savaş açtığınızı bilin. Ne (faiz alarak) zulmediniz. Ne de (faiz verici olarak) zulme uğrayınız.” (Yazır, 2000: 48).

Nur suresi 19. ayette yer alan kısım aşağıdaki şekildedir:

“Çirkin iş ve sözlerin mü’minlerin arasında yayılmasını arzu edenler (yok mu?) Onlara dünyada da ahirette de çok acıklı bir azab vardır. (Yasakladıklarının iç yüzünü) Allah bilir siz bilmezsiniz” (Yazır, 2000: 352).

Kur’an-ı Kerim’de ticarete yapılan alışveriş helal olarak bilinmektedir. Bu ticaretten meydana gelen faiz İslam dininde haramdır. Kişilerin yapmış oldukları alışverişlerden doğan haksız kazanç elde etmesi yasaklanmaktadır. Kişilerin arasında yapılacak olan alışverişin doğru olması ve hile yapılmadan gerçekleşmesi gerekir. Taraflar arasında gerçekleşen ticaretin haksız kazanç sayılması şu şekildedir; yapılan ticaretin malın kusurlu olduğu halde kusursuz parası alınması, malın eksik gösterilmesi ya da yanlış hesaplanması gibi durumlardır.

Örneğin, pazarda satıcıların çürük olan meyveleri ayırıp satmaması gerekirken, ayırmadan müşterilere satması yanlış bir davranıştır. Satıcı kazancını helal bir şekilde gerçekleştirmiş sayılmamaktadır. Bir başka örnek süper market gibi alışveriş merkezlerinde satılan bozulması kolay yiyeceklerin (süt, peynir, yoğurt, sucuk vb.) üzerlerindeki tarihi geçmesinden dolayı bozulmuş olan yiyeceklerin kaldırılmamasından dolayı satın alınması kişiye haksız bir kazanç sağlamaktadır. Çünkü kişi malın sağlam olduğunu düşünmektedir ve buna göre satın almıştır. İslam dininde bu tür davranışları kesinlikle yasaklanmıştır (Bayram, 2020: 13).

• Kumar ve Şans Oyunlarının Yasak Olması

Şans oyunları Türk Dil Kurumu’nda “Ortaya para, mal vb. konularak oynanan şans oyunu; olumlu sonuç vermesi kuşkulu olmasına karşın her şeyi göze alarak girişilen iş; para karşılığı oyun oynamak.” şeklinde geçmektedir (TDK, 2022).

Şans oyunları, öncesinde ödeme yapılarak sonrasında ise şansa bağlı olarak para hırsıyla psikolojik olarak kötü hissedilmeye neden olmaktadır.

Nur suresi 19. Ayetinde konu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Çirkin iş ve sözlerin mü'minlerin arasında yayılmasını arzu edenler (yok mu?) Onlara dünyada da ahirette de çok acıklı bir azab vardır. (Yasakladıklarının iç yüzünü) Allah bilir siz bilmezsiniz.” (Yazır, 2000: 352).

Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde buyurulmaktadır:

“Doğrusu insana çalışmaktan başka bir şey yoktur. Necm/39” (Yazır, 2000: 529).

Yukarıda Kur'an-ı Kerim'de yer alan kumar ve şans oyunlarının yasaklarıyla ilgili ayetler verilmiştir. İslam dini kumar oyunlarını, belirsizlik nedeniyle tümünü yasaklamaktadır. İslam dininde kumar oyunları ve şans oyunlarının diğer bir ismi de maysir olarak adlandırılmaktadır. Maysir kavramı, para kazanımlarının şanstın veya varsayımdan kaynaklanan ticari faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Şans oyunlarında veya kumarda hiçbir çalışma olmaksızın serveti veya birikimi olmadan kaybeden kişiden kazanan kişiye parasal bir aktarma meydana gelmektedir. Şans oyunları ve kumar oyunları kişilerin psikolojik yönden olumsuz etkilemesi nedeniyle yasaklanmaktadır. İnsanların ahlaki yönden zayıflığı sonucunda toplumsal dengede de bozukluklar meydana gelir. İslam dininde emek verilmeden kazanılan ve karşılığı olmayan bir gelir yasaklamaktadır (Bayram, 2020: 13-14).

2.4. İslami Finansın Sınırları

2.4.1. Ribâ

Kur'an-ı Kerim'de ribâ kelimesinin anlamı faizdir. Türkçe'deki faiz sözcüğünün kökeni Arapça olup, Arapçada ki ribâ kelimesi ile eş anlama gelmektedir. Ribâ'nın sözlükte geçen anlamı çoğalma, artma, büyüme, genişleme, fazlalık veya artış” olan ribâ, İslam hukukunda ve İslam iktisadında borç veya ödünç verilen bir malın kullanımı için fazladan yapılan ilave anlamına gelmektedir (Ayub, 2007: 52).

Faizin günümüzde parayı kullanmayarak başkasına kullandırmanın sonucunda elde edilen değer olarak ifade edilmektedir. Faiz ödünç bir şekilde veya haksız bir şekilde anaparanın artışından kaynaklanmaktadır (İkbal ve Mirakhor, 2014: 4). Faiz, İslam hukukunda hem para borçlanmasında hem de mal borçlanmasında meydana gelmekte iken günümüzde ise sadece para borçlanmasında meydana gelmektedir (Bayram, 2020: 14).

Bu tanımlamalara göre, Ribâ kavramı, temelinde borç vermek olan “faiz” tanımından ziyade daha umumi bir anlamı taşır. Ribâ incelendiğinde yalnızca parasal borçlar olarak düşünülmemeli, mal alışverişini de içerisine alan bir kavram olduğu dikkate alınmalıdır. Günümüzdeki bankalara göre uygulanmakta olan ribâ, finans kuruluşlarında nominal, adi ve reel faiz olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, ribâ ikiye ayrılır. Bunlar; nesie ribâsı ve fazlalık ribâsıdır.

Nesie kavramının anlamı; “tehir” denilmektedir. Nesie ribâsı da “satış sözleşmesinden veya ödünç vermekten meydana gelen bir borç için vâde durumuna nispeten ilave edilen ribâdır”. Nesie ribâsının farklı bir ifade ile açıklanmak gerekirse “deyn ribâsı” olarak ifade edilir. Buna göre günümüzde ticari faaliyetlerde aktif şekilde kullanılan “faiz” kavramına karşılık gelmektedir. Fazl kelimesinin anlamı olarak; “fazlalık” anlamına gelmektedir. Fazl ribâsı da terimsel olarak “ölçülebilen bir cins eşyanın kendi misli karşılığında peşin olarak fazlalık ile satılması” şeklindedir (Yılmaz, 2019: 37-38).

İslami finansın, ilkeleri arasında faiz yasağı bulunmaktadır. Bu yasağın amacı, toplumsal adaleti sağlanması, mülkiyet hakkına müdahale edilmesi, eşitlik gibi amaçları bulunmaktadır. İslam’da kar elde etmek yasaklanmamış faiz sonucunda elde edilen kazancın sağlanması yasaklanmıştır. Ekonomik faaliyetler sonucunda meydana gelen kârdır ancak ribâ, faaliyetlerin sonucu kar veya zarar olduğuna bakılmadan en başta belirlenmiş olan maliyettir (İkbal ve Mirakhor, 2014: 4).

İslami finansın en önemli unsuru faiz yasağıdır. İslam dininin üretime veya yatırıma herhangi bir yasağı yoktur ancak faize karşı gereken önlemleri almıştır. Sermayenin tek başına kazanç aracı olması engellenmiştir. Bu durumda, git gide para tek bir elde toplanacak ve bunun sonucunda sınıf ayrımcılığı oluşacaktır. İslam dini yardımlaşma, dayanışma, zekât verme ile emeği topuma kazandırmaya çalışmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı İlmihali, 2. cilt: 416).

İslam dinindeki yasaklar toplumun düzenine toplumdaki kişilerin ahlaki unsurlarını bozmamak adına meydana gelmektedir. Bu yasaklardan biri olan faiz, topluma zarar veren ve haksız bir şekilde kazanç sağlanması, emek olmadan parasal miktarın artması nedeniyle İslam dininde yasaklanmaktadır (Belviranlı, 1980: 201).

Birçok araştırmacı âlimler ve ekonomistler tarafından İslami kaynaklarda geçen faiz tartışıkları bir konu halini almıştır. Kur’an-ı Kerim’de ribânın yasak olduğu açıkça

belirtilmekte ancak İslam hukukçuları arasında ribânın tanımında görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Ayub, 2007: 44). Görüş ayrılıklarının bulunduğu kısım faiz ve ribâ kavramlarının anlamlarının birbirlerini tamamlamayan kavramlar olmasıdır. Tartışılan başka bir konu ise; faiz, sermayenin bir fiyatı olarak kabul görülüp görülmeyeceği ile ilgili bir sorundur. Görüş ayrılığının bulunduğu üçüncü kısım ise faiz odaklı olan bankaların hangi alanlarının faizsiz bankacılıkla ilgili olacağıdır. Bu durumda Ribâ, iki anlam taşımaktadır. Birinci anlamı, artış, büyüme, çoğalma anlamını taşıyan Arapça bir kelimedir. İkinci anlamı ise; herhangi malın ve ya hizmetin toplamından sonra bir kısmının geri elde edildiği işlem olarak tanımlanabilir ve bu durum sadece para ile sınırlı olmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan faiz hakkında ayet ve hadislerle aşağıda yer verilmiştir:

“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz” (Al-i İmran, 3/130).

“Faiz yiyenler ancak şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi kalkarlar. Bu onların: “Alım satım da ancak faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alış veriş helâl, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de faize bir son verirse, artık geçmişi kendisine, işi de Allah'a aittir. Kim faizle geri dönerse artık onlar ateşin hakkıdır, orada sürekli kalacaklardır. Allah, faizi yok eder de, sadakaları artırır. Allah, günahkâr kâfirlerin hiçbirini sevmez.” (Bakara, 2/275-276).

“Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla başa baş misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse faize girmiş olur. Bu işte, alan da veren de aynıdır” (Müslim, Musakat: 82).

Hz. Peygamber (s.a.v.) Veda Haccı esnasında Mekke'de faizin yasak olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Dikkat ediniz! Cahiliye devrinden kalma faizin hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım faizin ilki, amcam Abbas b. Abdilmuttalib'in faizidir” (Müslim, ts. :Hac, 147; Ebu Davud, ts.: Büyü', 5).

Yukarıda bahsi geçen ayet ve hadislerle göre İslam'da faiz kesinlikle yasaklanmıştır. Faizle ilgili ayetlerde faizden arta kalan miktarın vazgeçilmesi ve bu durumun imanla ilgisi olduğu savunulmuştur. Kim ki faize devam ederse sonucunda Allah'a ve Peygamber'ine karşı gelmiş olmaktadır. Faizin yasak olmasının temel amacı, taraflardan birinin haksız bir şekilde kazanç elde etmesi, bir kimsenin diğer bir

kimseye zulmetmesinin önüne geçilebilmesi adına uygulanmıştır. Bundan dolayı İslami finans uygulamaları ve enstrümanları tamamen faiz yasağı üzerine kurulmuştur (Alkış, 2019: 57). Buna göre, İslami kurallara göre şekil alan ekonomik işlemlerini belirleyen İslami finans sistemi, içerisinde faiz kavramı yer almamakla birlikte bankacılık faaliyetlerini bu yasağın doğrultusunda gerçekleştirmektedir (Arslan, 2017: 17-18). İslam hukukçuların çoğunluğu, herhangi bir ticari işlemde ortaya çıkan eklenmiş getirinin ribâ kapsamına girdiğini ve İslam dinine göre yasak olduğunu savunmaktadır. İslam dinine göre toplumda adaletle dayalı bir ortam oluşturulmak istendiğinden ribânın sömürücü ve eşitsiz bir kavram olduğu kabul edilmekte ve enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik istikrarsızlıklara neden olarak ülkelerin sosyal ve altyapı gelişimlerini de engellediğine inanılmaktadır. Bazı liberal İslami düşünürler ise İslam dininin ticari faizi yasaklamadığını iddia ederek ticari sözleşmelerde uygulanan faiz oranının aşırı yüksek olmaması durumunda herhangi bir sömürü durumu ortaya çıkmadığından bu faizi, ribâ kapsamında değerlendirmemektedir (Emeç, 2020: 53).

2.4.2. Garar

İslam dininde ikinci temel yasak garardır. Ekonomide yaşanabilmesi olağan her türden belirsizlik bireylerin arasında anlaşmazlığa ve tarafların haklarını müdahale edilmesine neden olduğundan dolayı yasaklanmaktadır. Mevcutta olmayan bir malın satışı, sonucu belli olmayan bir mal ya da hizmetin satışı gibi işlemler, İslam hukukuna göre garar içerdiğinden bu tür işlemlerden kaçınılması gerekmektedir (Emeç, 2020: 54-55).

Garar kelime anlamı olarak, alıcının ve satıcının arasındaki ilişki de alınan ve satılanın net olarak bilinmemesidir. Bu kelime sözlükte “risk, tehlike, kişinin farkında olmadan malını veya canını riske atması” anlamına gelir. Garar’ın sözlük anlamı, “bir sözleşmenin kesin olmayan ve şüpheli şeylere dayandırılması” olarak tanımlanmıştır. “Sonuçlarla ilgili gizlenmiş şey” olarak tarif edilmiştir (Yılmaz, 2019: 38). Bilgi eksikliği sonucunda kaynaklanan riskten dolayı yasaklanmıştır. Ekonomik faaliyetlerde, bu belirsizliğin sonucunda alıcının ve satıcının arasındaki mağduriyet reddedilerek, buradaki hal ticarete kabul gören olağan bir risk hali olmamaktadır. İslam’da şüpheli şeylerden kaçınmak gerekir ve taraflar yaptıkları sözleşmelerde her şeyi açıkça belirtmelidirler (Arslan, 2017: 18). Kur’an-ı Kerimde gararın yasak olmasına delil ayet aşağıdaki gibidir:

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir” (Nisa, 4/29).

Bir ekonomik faaliyetin işlemlerinde hukuksal olarak geçersiz sayıldığı nokta belirsizlik olduğu noktadır. İslami ekonomide belirsizlik olmamalıdır çünkü belirsizliğin olduğu ekonomik faaliyetlerde karışıklık meydana getirilmesi İslam ekonomisinin özelliklerinde bulunmamaktadır (Arslan, 2017: 18).

İslam dininin finans sistemine kattığı elzem bir ilke de aşırı belirsizlik yasağıdır. Garar yani aşırı belirsizlik “tehlike, risk, gerçekleşmesi halinde razı olunamayacağı zannedilen aldanma, varlığı şüpheli veya özellikleri kesin olarak belirtilmemiş finansal işlemlerdi ki fakihler bu tür işlemler” olarak tanımlanabilir. Garar’ın ortaya çıktığı durumlar sıralanmak gerekirse, malın kalitesi, arz ve talep etkenleri, fiyatlandırma, vade, ürün farklılığı ve bunların özellikleri gibi konulardır. Kur’an-ı Kerim’in sözleşmelerde durduğu ilkeler; açık olma, dürüstlük ve güven konularıdır. Hz. Peygamber’in bilinmezlik ve belirsizlik olan satışlara karşı çıkmaktadır. İslam finansına gararın en görünen etkisi opsiyon başta olmak üzere diğer türev araçlar, borsa ve bankacılık gibi işlemlerde görülmektedir (Alkış, 2019: 57).

Kur’an-ı Kerim’in garar hakkındaki ayetlere bakılacak olursa,

İlk bahsedilen Nisa suresi 29. Ayetine göre aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

“Ey iman edenler! Mallarınızı, sizden karşılıklı anlaşmadan bir ticaretten başka, haksız nedenler ve yollarla yemeyin. Ve kendi nefislerinizi de öldürmeyin! Şüphesiz Allah, size çok merhametlidir.” (Yazır, 2000: 84).

Garar’ın yasak olması bir başka ayete göre şöyledir: (Bakara Suresi 188.ayet)

“Ey Mü’minler! Birbirinizin mallarını haksız kazanç yollarıyla yemeyin. Hak sahibi olmadığınızı pekâlâ bildiğiniz halde, başkalarına ait malların bir kısmını, haksızca yemek için, “bu mal bana ait gibi asılsız iddialarla” dava konusu yapmayın.” (Yazır, 2000: 30).

Yukarıdaki ayetlerden yola çıkılacağı üzerine garar, haksız kazanç yolları sayılmakta olup spekülasyon gibi durumlardan kaçınılması gerekmektedir. Spekülasyonu tanımlamak gerekirse bir malın stoku yapılarak o malın fiyatının artması beklenilmesi

ve o maldan kar maksimizasyonunun fazla olması için yapılan işlemidir. Eğer ki mal istenilen fiyata ulaşırsa o mal yüksek bir fiyattan satılıp kar elde edilecektir. Ancak malın fiyatı düşme ihtimali de söz konusudur ve sonucunda kar edilmeyebilir. Spekülasyon riskli bir işlem olup bu risk sonucunda işletmeler zarar ederek iflas etmişlerdir. İslam dininin kurallarına göre bu riskli işlem yasaklanmaktadır (Yüksel, 2016: 165).

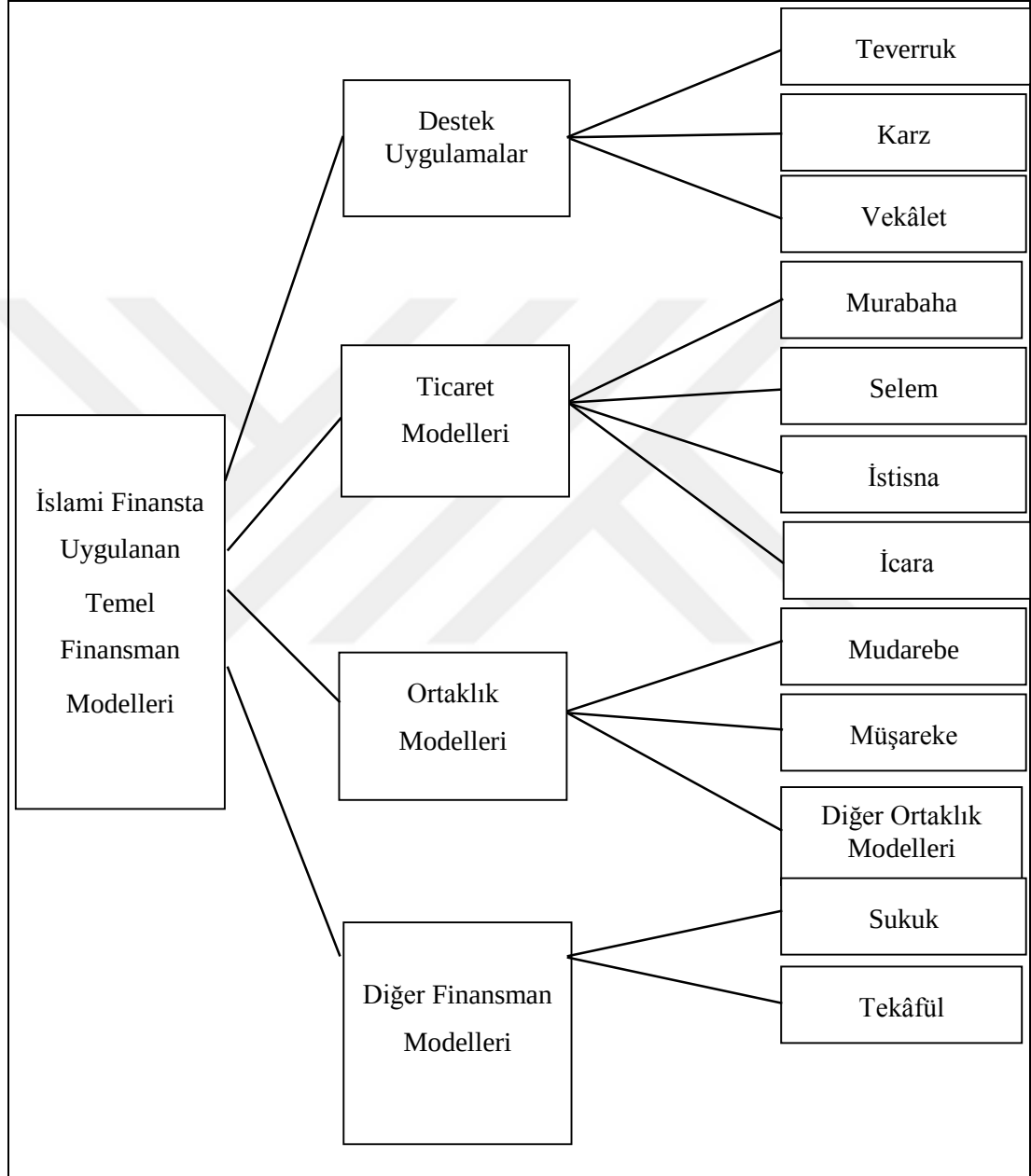
2.5. İslami Finansın Ayırt Edici Özellikleri

İslami finans gerçekleştirilirken sözleşmelerin bağlılığı şer'i hükümlerdir. Bunun sonucunda finansal işlemlerde şer'i hükümlere uyularak hareket edilmelidir. İslami finansal araçlar, gerçek olan varlıklara yapılan yatırımlardır. İslami finans yalnızca İslam dinine göre değil aynı zamanda diğer dinlere de saygı göstermektedir. Çünkü sosyo ekonomik adalet prensibi İslami hayatın merkezinde yer almaktadır (Sürücü, 2018: 4). İslami finansın garar ve faizin yasak olmasının yanı sıra İslami finans sisteminin diğer ayırt edici özellikleri ise aşağıda sıralanmıştır:

- *“Salt borç senetleri sistemden çıkarılmalı, faiz risk paylaşım yoluyla kazanç olarak dağıtılmalıdır.*
- *Bankalarda toplanan mevduatlar belirli oranda yükümlülük değil de kâr/zarar paylaşımına dayandırılmalıdır. Yani aktif kısımdaki bütün kazanç ve kayıplar aynı şekilde pasif tarafa da yansıtılmalıdır.*
- *Finans sektörü ve reel ekonomi arasında güçlü bir bağ kurmak için mal ve hizmetlerin değiş tokuşu ve ticaretin finansmanı desteklenmelidir. Çünkü bütün finansal sözleşmeler reel ekonomideki sözleşme veya varlıklarla desteklenmelidir.*
- *Birey ve toplum için mülkiyet hakları desteklenmeli ve bireysel mülkiyetin kaynakları açıkça belirtilmelidir.*
- *Yükümlülükler yerine getirilmelidir ve mal ve hizmetlerin alışverişi ile ilgili olan sözleşmeler kutsaldır ve borçların ödenmesine önem verilmelidir.*
- *İş yaparken ahlaki ve etik ilkelere uyulmalıdır. İslamiyet'e göre yasak olan faaliyetler yasaklanmalı ve bütün ekonomik faaliyetler adil ve doğru bir şekilde yerine getirilmelidir.*
- *Yeniden dağıtım araçları ile zengin ve fakir arasındaki risk ve ödül paylaşımı desteklenmelidir”* (Yardımcıoğlu, 2013: 140-141 ve Sürücü, 2018: 6).

2.6. İslami Finansta Kullanılan Finansal Araçlar

İslami finansman modellerinin içerisinde yer alan çeşitli araçlar bulunmaktadır. Finansal kuruluşların ve müşteri arasında karı ve zararı paylaşan düzenlemeleri içermektedir. Bu bölümde İslami finansmanında kullanılan araçlara yer verilecektir.

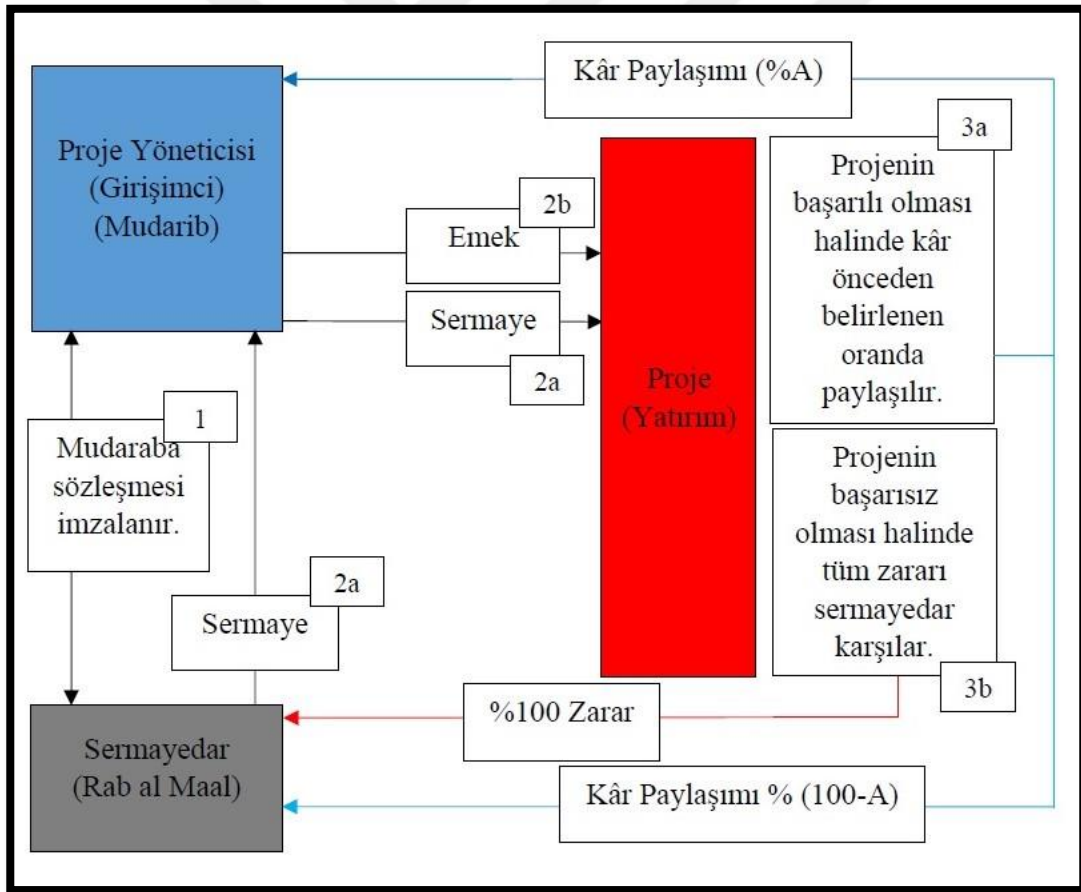

Şekil 2.1. İslami Finansta Uygulanan Temel Finansman Modelleri

Kaynak: Çürük, 2013: 39.

2.6.1. Mudârebe

Mudarebe, sermaye sahibinin sermayesini, işletecek olan tarafın (mudarip girişimci) kullanımına tevdi etmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Girişimcinin sermayeyi işletmesinden dolayı kar elde etmesi ve bu karı girişimci ile sermayedar arasındaki en başta yapılmış olan anlaşmaya göre belirlenmiş olan oranlarda paylaşılması gerekmektedir. Kar paylaşımında mutlak tutar olarak değil, oran biçiminde anlaşma yapılması gerekmektedir. Projenin gerçekleştirilmesine göre yapılması gereken harcamalar ve girişimci için yapılması gereken yönetim gideri projenin elde edecek karından karşılanması gerekmektedir. Bu yönetime göre girişimci, projedeki ortaklıkta sadece emeğini koyarak dâhil olmaktadır. Sonucunda zarar olduysa, zararın tümü sermaye sahibinindir (Çonkar, 2017: 113). Mudarebe Sözleşmesinin uygulanma yöntemi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

Şekil 2.2. Mudarebe Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Mudarebe sözleşmesinin gerçekleşmesi için aşağıda gereken şartlar bulunmaktadır:

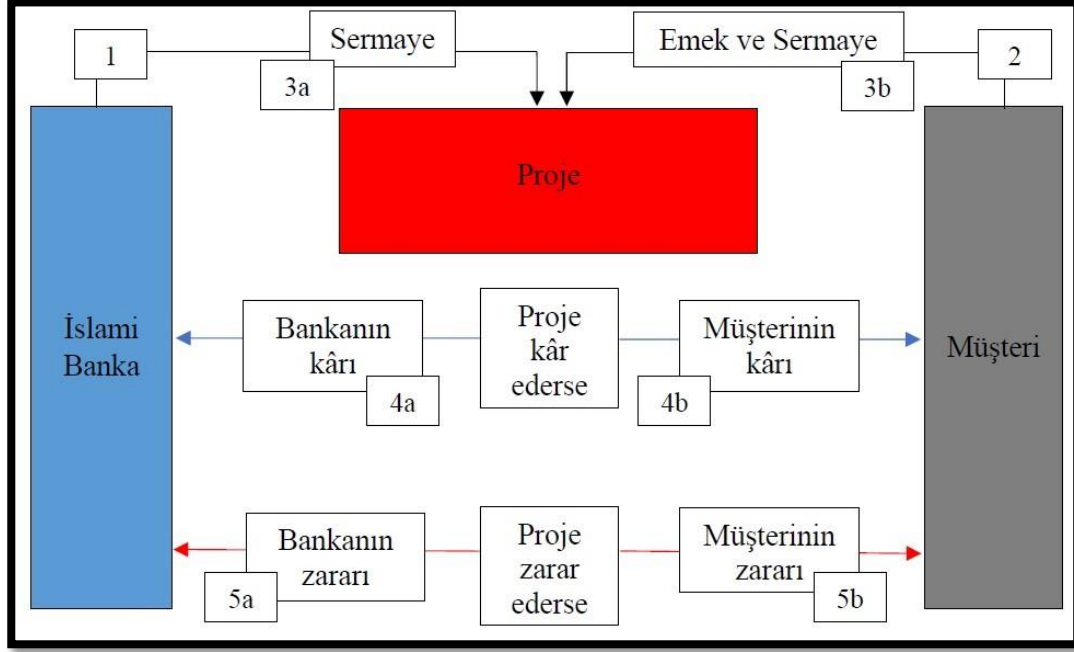
- Finansör vekilliğini devretmeye, fon yöneticisinin vekâlet etme ehliyetleri gerekmektedir.
- Finansör tarafından gerçekleştirilen yatırım veya anaparanın şirket sermayesi için gereken nitelikleri karşılaması gerekmektedir.
- Mudarebe sözleşmesi yapılırken kazanılacak olan kârın oranının belirlenmesi gerekmektedir.
- Fon yöneticisi payı, kâr kısmından verilmesi gerekmektedir.
- Sermaye miktarının sözleşme zamanında belirtilmesi ve finansör tarafından fon yöneticisine verilmesi gerekmektedir (Şekkeli, 2018: 27).

Mudarebe ve bir sonraki başlık olan muşareke modellerinin arasındaki farklar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

2.6.2. Muşâreke

Muşareke işleminde, sermayedar ve girişimcinin sermayelerini birleştirmelerini ve işletim işinin ise girişimciye bırakılması şeklinde gerçekleşir. Muşareke, sermaye veya emek birleşiminden iki ya da daha fazla kişinin, birbirine yakın hak ve sorumluluklara sahip olup kar ve zarar ortaklığı olarak tanımlanabilmektedir (Iqbal ve Mirakhor, 2011: 86). Sermaye ortaklığı olarak bilinen Muşareke sözleşmesinde sermayenin sağlanması ve girişimin yönetilmesinde her iki tarafın da sorumluluğu bulunmaktadır. Bu finansman modelinde kâr paylaşımı önceden belirlenen oranlarda yapılırken zarar paylaşımı sermaye payları ile orantılı olmaktadır (Emeç, 2020: 76). İki tarafta eşit sermaye veya farklı tutarlarda sermaye koyma hakkına sahiptir. Sermayeler eşit konulsa bile paylaşım oranlarında değişiklik yapılabilir. Kar üzerinde yapılan anlaşmaya göre eğer zarar durumunda ise sermaye paylarıyla aynı oranda olmaktadır (Çonkar, 2017: 114). İslami finansın risk paylaşımı ilkesine temel oluşturan bu sözleşme türü, her iki tarafın bir projenin sermayesine katkıda bulunduğu, risk ve ödülleri paylaştığı bir özkaynak katılım düzenlemesinden oluşmaktadır. Sermayedarın yönetimde yer alması ve girişimcinin sermayede payının olması, Muşareke sözleşmesini Mudarebe sözleşmesinden farklı kılmaktadır (Emeç, 2020: 76).

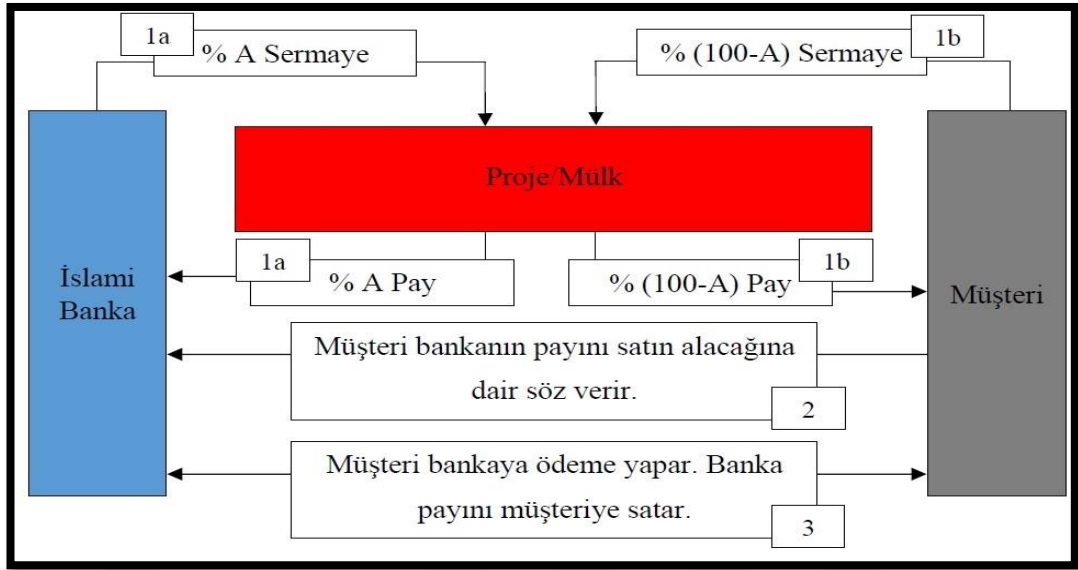
İslami finansman yöntemleri arasında en kusursuz yöntem olarak kabul edilen bu sözleşme türü, sürekli Muşareke ve azalan Muşareke olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmaktadır (Kamso, 2013: 226). Sürekli Muşareke sözleşme türünde, İslami finans kuruluşu bir projenin öz sermayesine katılarak katılım oranında kâr elde etmektedir. Sözleşme süresinin belirtilmediği sürekli Muşareke, fon ihtiyacı olan uzun süreli projeler için daha fazla uygulanmaktadır (Emeç, 2020: 76).

Şekil 2.3. Sürekli Muşareke Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Marifa Academy, 2014: 3.

Azalan Muşareke sözleşmesinde ise İslami finans kuruluşunun öz sermayesinin kademeli olarak diğer ortak tarafından satın alınması şeklinde bir yöntem izlenmektedir. Genellikle konut finansmanında, icara ve Muşareke sözleşmelerinin kombinasyonu olarak uygulanan azalan Muşareke sözleşmesinin sonunda, sözleşme konusu varlık veya girişim taraflardan birinin mülkiyetine geçmektedir (Emeç, 2020: 76).

Şekil 2.4. Azalan Muşareke Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Marifa Academy, 2014: 3.

Muşareke sözleşmesinin İslam dininde uygun olmasının kanıtı aşağıdaki gibidir: Ebu Hureyre tarafından aşağıdaki şekilde rivayet edilmiştir:

“İki ortaktan biri diğerine ihanet etmediği sürece üçüncü kişi ben olurum. Biri diğerine ihanet ederse, onların arasından çıkarım” ve Hz. Peygamberimiz ise şu şekilde söylemiştir: *“Ortaklar birbirine hıyanet etmediği sürece, Allah’ın nimet eli onların üzerinedir”* (Yılmaz, 2019: 58).

Tablo 2.1. Muşareke ve Mudarabe Modelleri Arasındaki Farklılıklar

Muşareke	Mudarabe
Tarafların hepsi yatırım yapar.	Yalnızca rabbül mal yatırım yapar.
Tarafların hepsi işin yönetiminde yer almakta ve çalışabilmektedir.	İşin yönetiminde rabbül mal yer almaz, yalnızca işin yönetiminde mudarib yer alır.
Zarar halinde tüm tarafların hisse oranı ne kadarsa o oranda zarara katılırlar.	Zararı yalnızca rabbül mal karşılar. Ancak mudaribin herhangi bir kastının ya da ihmalinin olmaması gerekmektedir.
Tarafların borçlanmada sınırı yoktur. Eğer işletme varlıklarından daha çok borca sahipse tekrar likidite elde etmeyi seçebilir. Bu tarafların sözleşmede belirtilen oranlar dâhilinde ek sermaye konularak tekrarlanabilir. Ya da taraflardan biri daha fazla sermaye koyarak daha fazla paya sahip olabilir.	Rabbül malın borçlanması, koyulan sermaye ile sınırlı olup, mudarib izin olmadan ek borçlanma yapamaz.
Taraflar olabildiğince sermayeleri tek bir yerde toplamakta ve işletme varlıkları katılanların sermaye yaptığı katkı oranında katılan herkese ait olmaktadır. Tüm taraflar varlıklarda meydana gelecek değer artışlarından payını almaktadır.	Mudarib tarafından alınan varlıkların tümü rabbül mala ait olup mudarib sadece kar elde ettiği zaman kardan payını alır.

Kaynak: Ethica Institute, 2013: 121.

Muşareke'nin ortaklık oluşturabilmesi için aşağıdaki şekilde gerçekleşmektedir:

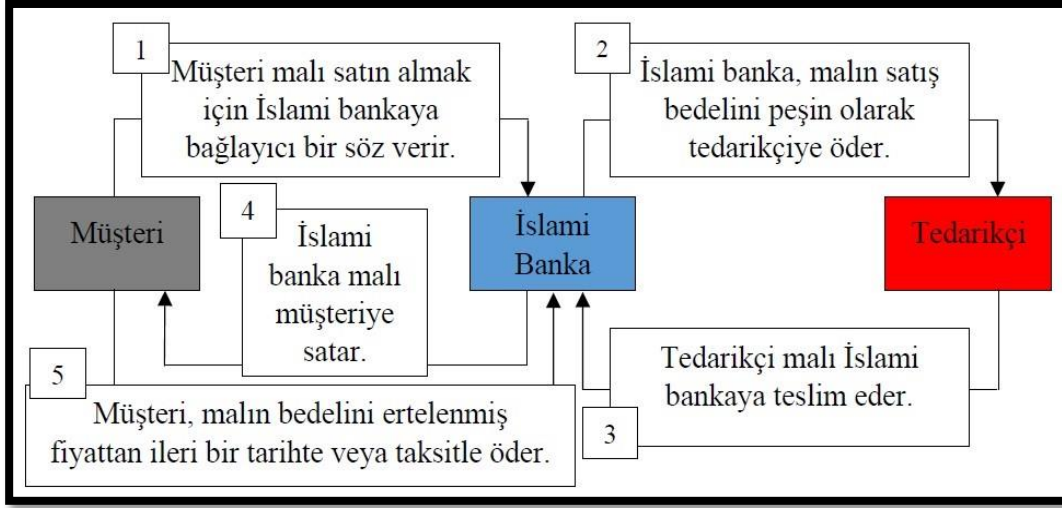
- İslami banka ve müşteri arasında gerçekleşmek üzere bir iş ortaklığı sözleşmesi yapılması gerekir.
- Muşareke yönetiminde müşteri de banka da belirli bir miktarla sermayeye katılım sağlar.
- Banka ve müşteri projenin gerektirdiği sermayeye eşit veyahut farklı oranlarda katılım hakkına sahiptir.
- Projenin sonucunda kar elde edildiyse kârı başlangıçta yapılan oranlar dahilinde tarafların arasında dağıtılır. Girişimci hem sermayesi oranında hem de emeği sonucunda karşılık gelen kârı isteyecektir.
- Projenin kâr dağıtımından önce kârla sonuçlanması halinde projenin devam edebilmesi için brüt kârdan maliyet bedelleri düşürülür.

- Projenin sonucunda zarar meydana gelmişse, bu zarar taraflar ve sermaye iştirak oranlarınca üstlenilir (Önk, 2015: 68-69).

Günümüzde muşarekenin çok fazla tercih edilememesinin nedeni bu finansman yönteminde güvenin çok önemli olmasıdır. Hatta bu finansman yöntemi güvene dayanmaktadır. İslami bankalar tarafından uygulanması ve bankaların güvene dayalı olmamasından dolayı yaygın olarak kullanılmamaktadır (Yılmaz, 2019: 58).

2.6.3. Murâbaha

İslam hukukunda vadeli satış işlemlerinde ertelenmiş bir fiyata nakit fiyat üzerinden prim ödenmesine izin vermektedir. Murabaha, İslami bankacılıkta bir malın maliyetinin üzerine kâr marjının eklenip sonrasında satılarak uygulanır. Emtia ve diğer malların satın alınmasında kullanılan en sık sözleşmelerden birisidir (İbrahim, 2007: 712). Bir malı satın almak için yeterli sermayesi olmayan bir girişimci veya tüketici ile fon fazlası olan sermayedar arasında yapılan murabaha sözleşmesinde, malın maliyeti üzerine eklenecek kâr marjı önceden belirlenmektedir. Daha sonra malı satın alan sermayedar, üzerine kârını da eklemek suretiyle girişimciye veya tüketiciye malı satmaktadır. Sözleşmenin geçerli olabilmesi için bu işlemin envanterde olan bir malın alım-satımı üzerinden yapılmaması, yani orijinal bir satış işlemi olması gerekmekte ve alım-satım konu olan ürünün sermayedarın mülkiyetine geçme şartı da bulunmaktadır. Esasen bir malın tüccar tarafından satın alınarak nihai tüketiciye satılması olan murabaha sözleşmesinde, bankalar gibi finansal araçların ortaya çıkmasıyla birlikte tüccarların finansörlük rolünü bankalar yerine getirmektedir. İslam âlimleri tarafından İslam hukukuna uygun olduğuna dair fetva verilen murabaha, geleneksel finansman yöntemlerine benzediği için eleştirilmektedir (Emeç, 2020: 78). Yukarıda anlatılan murabaha sözleşmesinin şekli aşağıda verilmektedir:

Şekil 2.5. Murabaha Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Marifa Academy, 2014: 42.

Murabaha işlemi vadeli bir şekilde oluşuyorsa aşağıdaki şartları yerine getirmesi gerekmektedir.

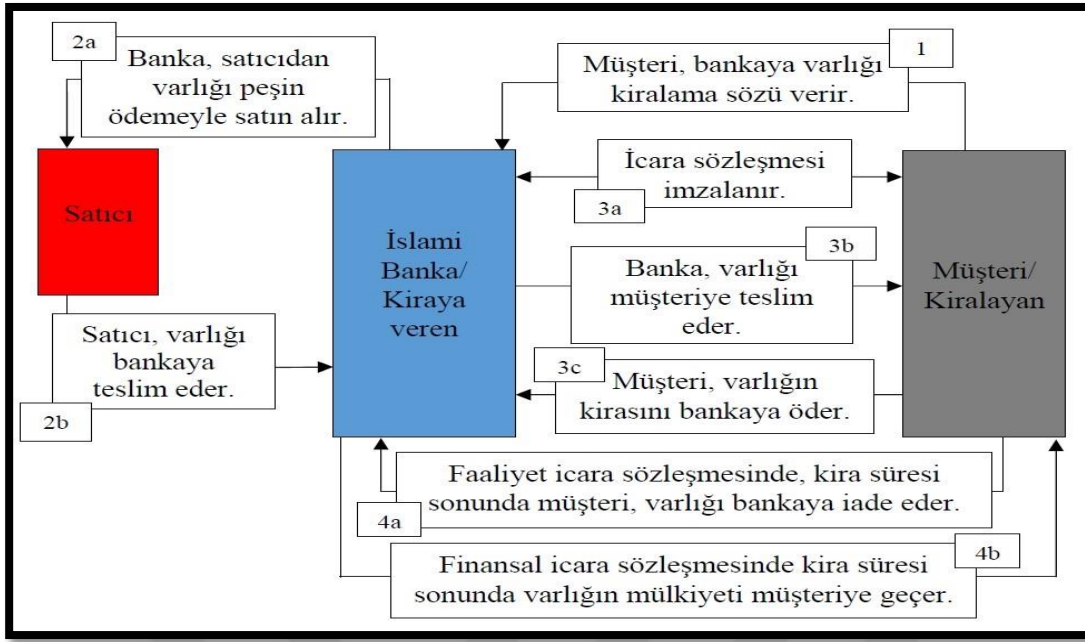
- Vadeli satışlarda ödeme hangi tarihte yapılacak gününün belirlenmiş olması gerekmektedir.
- Vade günü özel bir güne konulabileceği gibi üç ay veya altı ay gibi belirli aralıklarla tercih edilebilir. Ancak ödeme zamanı bilinmiyorsa ya da belirsiz ise anlaşma geçersiz sayılacaktır.
- İşlem eğer vadeli ise taraflar aksini belirtmedikçe mal teslimi yapıldıktan sonrasında vadesi otomatikman başlamaktadır.
- İşlem, vadeli fiyatı ile peşin fiyatı arasında fark olabilmektedir ancak bu durumda satış yapılıyorken fiyatın kararlaştırılmış olması gerekmektedir.
- Fiyatı sabit tuttuktan sonrasında daha erken bir şekilde ödeme miktarı azaltılamaz veya gecikmesi durumunda ise arttırılamaz.
- Satıcının sözleşmenin günü gelen taksitinin ödememesi durumunda gelecekte olan bütün taksitlerinin ödenmesinin şartı getirilebilmektedir.
- Ödemenin garanti altında olması için satıcı bir malı ipotek gösterip teminat olarak isteyebilir.

- Satıcı ödemeyi garanti altında tutabilmek amacıyla alıcıdan senet ya da poliçe isteyebilir. Ancak bu senet ve poliçeyi nominal değerinden daha aşağıya üçüncü şahıslara satamaz (Şekkeli, 2018: 24-25).

2.6.4. Kiralama (icâra, leasing)

İcara kavramı, Arapçada kiralama anlamına gelir. İcara, bir varlığın kazanç haklarının, varlığın sahibi tarafından kiralayana belirli bir süre için ve belirli bir kira ödemesi karşılığında devredildiği sözleşme türünü anlamına gelmektedir (Kettell, 2011: 2). İslam hukukunda varlıkların kiralınması ya da varlıkların belirli bir kira ödemesi karşılığında kullanılması uygun görülmektedir (İbrahim, 2007: 712). İslami finans sisteminde en yaygın sözleşme türü murabahadır. Murabahadan sonra en yaygın kullanılan sözleşme türü icara sözleşmesidir.

İcara sözleşmesinde, kiralanan varlığın mülkiyeti, getirileri ve riskleri varlık sahibine ait olup kiracı varlığın sadece kullanım hakkına sahip olmaktadır. Temel olarak iki tür icara sözleşmesi bulunmaktadır. Finansal icara sözleşmesinde kira süresinin sonunda varlığın mülkiyeti kiralayan tarafa geçerken faaliyet icara sözleşmesinde kira süresinin bitiminde kiralanan varlık kiraya veren tarafa iade edilmektedir (Emeç, 2020: 79). İcara yönteminin gerçekleşmesi için gereken sözleşme, finansal kiralama olarak gösterilmektedir. İcara sözleşmesi, mülkiyet hakkının kiralama süresinin sonunda kiralayan kişiye devredilen bir sözleşmedir. Bu yöntemle, işletmenin finansmanı açısından diğer yöntemlere göre farklı bir yapısı olup sabit bir paya sahiptir. İcara yöntemiyle finans kurumu müşterinin mülkünü satın alarak bir oranda kâr payı ekleyerek mülkü müşteriye kiralamaktadır. Kira sözleşmesinde süre ve kira bedeli muhakkak açıkça belirtilmelidir. Kiralama süresinin bitimine kadar mülk finans kurumuna aittir. Sözleşme süresi, kiraya tabi tutulan malın durumuna göre değişmektedir. Sözleşmenin süresi genellikle 5 yıl ile 15 yıl arasında söylenebilir. Bu yöntemle uzun ve orta vadeli finansman yöntemlerinin içerisinde yer almaktadır (Türker, 2010: 8), (Yılmaz, 2019: 51). İcara Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi aşağıda şekil olarak gösterilmektedir:

Şekil 2.6. İcra Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Marifa Academy, 2014: 59.

İslami kurallara göre İcra'nın gerçekleşmesi için gerekli koşullar aşağıda yer almaktadır:

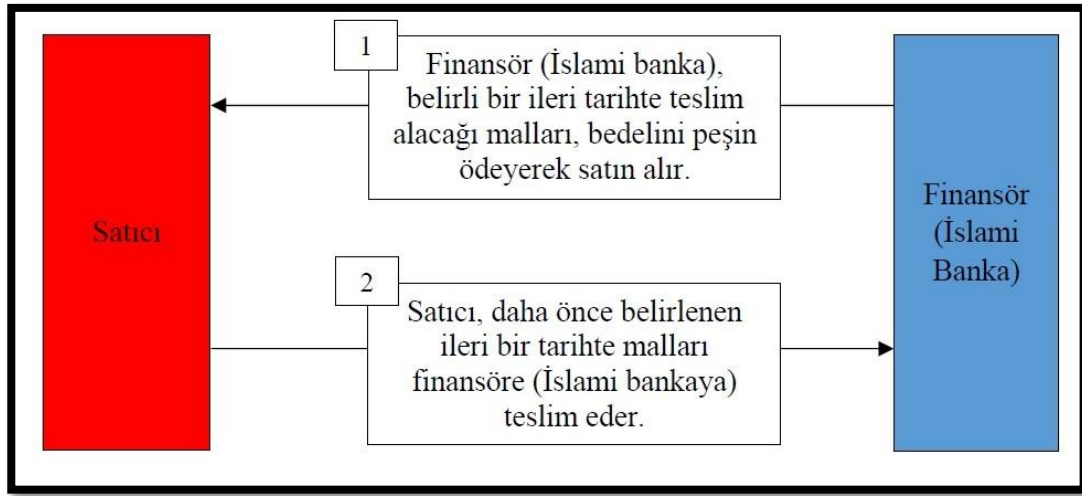
- İcra sözleşmesinin gerçekleşmesi için yerine getirilme gerçekleşme statüsüne sahip olması gerekmektedir.
- Malları kullanma hakkı değere sahip olmalıdır.
- Sözleşmede yer alan malları Şer'i hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu kurallar dışında gerçekleşirse yasadışı sayılacak ve haram olması muhtemeldir.
- Kiracı taraf, sözleşmede yer alan malın tamamının sahibi olup malı belirlenen tarihte teslim etmek mecburiyetindedir.
- Sözleşme içerisinde mevcut mallar belirlenen koşullar doğrultusunda kiracıya teslim edilmelidir.
- Kiracı, işi sahiplenme ve fiziksel olarak yapılması gerekeni yapma performansının güçlü olması gerekmektedir.
- Kira miktarı, sözleşmeli mallar söz konusu olunca sabit tutulması gerekir.

- İcâranın konusu kesinlikle belli olmalı ve kiracıyla beraber belirlenmelidir (Yılmaz, 2019: 51).
- İcara yönteminde malın sahibi belirlenen süre ve ücret karşılığında varlık kiracıya devredilerek yapılır.
- İcâranın konusu olan varlığın kullanımında değer ya da fayda yok ise icara işlemi geçersizdir.
- İcara sözleşmesinin geçerli sayılabilmesi, varlık mülkiyeti mal sahibine ait, kullanım hakkı ise kiracıya aittir.
- İcara sözleşmesine ait olan varlığın yükümlülüğü kiraya veren tarafa aittir. Varlık kullanımı sonucu oluşan masraflar kiralayana aittir.
- Kiralama süresinin kesin bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.
- Kiralanan varlık, sözleşmenin içerisinde belirlenen amaçlar dışında kullanamaz.
- Kiralayan taraf, herhangi bir nedenden dolayı oluşabilecek zararı karşılamak zorundadır.
- Kiralayan tarafın kontrolünün dışında herhangi bir zarar meydana gelirse sorumluluk mal sahibinin üzerindedir.
- Kiralanan varlığa birçok kişi ortak şekilde mülk sahibi olabilir.
- Kiraya konu olan varlık, niteliği bakımından tarafların tam bir şekilde bilgiye sahip olması gerekmektedir.
- Sözleşmenin yapıldığı zaman sözleşmenin ödemeleri, miktarı ve zamanı bakımından net olması gerekmektedir.
- Kiraya veren taraf, icara sözleşmesinin süresi dolmadan kirayı tek taraflı bir şekilde arttırması mümkün değildir (Şekkeli, 2018: 31-32).

2.6.5. Selem ve istisna

Selem, satın alınan malın ileri bir tarihte teslim edilmesine karşın mal bedelinin önceden (sözleşme sırasında) ödendiği bir satış sözleşmesidir (Molyneux ve Iqbal, 2005: 172). En çok kullanım alanları tarım ve sanayi sektöründe uygulanmaktadır. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin selem sözleşmesinde alma ve satma yapılması yasaktır (Kettell, 2011: 101). İslami finans kuruluşları bu uygulamada, sözleşmeye

konu olan malın fiyatının teslim tarihinde düşme ihtimaline karşılık riski azaltmak amacıyla genellikle üçüncü bir taraf ile başka bir selem sözleşmesi yapmaktadır. İlk sözleşmede alıcı konumunda olan İslami finans kuruluşu, paralel selem adı verilen yeni sözleşmede satıcı konumunda bulunmaktadır. Ancak ilk sözleşmede ortaya çıkabilecek herhangi bir olumsuzluk durumunda (malın teslim edilememesi veya geç teslim edilmesi gibi) üçüncü tarafın mağduriyet yaşamaması için paralel selem sözleşmesinin yükümlülüklerinin ilk sözleşmeden farklı olması gerekmektedir (Emeç, 2020: 80). Selem sözleşmesinin Uygulanışı aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 2.7. Selem Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Alrifai, 2015: 132.

Selem akdinin İslam dinine göre geçerli sayıldığıının ispatı aşağıda verilmektedir: İbn Abbas (r.a.) ifade ediyor: “Hz. Peygamber (sav) Medine’ye geldiğinde, Medine halkı bir yıllık ya da iki yıllık hurma mahsullerini peşin olarak satarlardı. Peygamber efendimiz (sav) onlara: ‘Hurmayı kim önceden satarsa ölçüsünü, tartısını belirterek vadesini tayin ederek satsın’ buyurdu” (Al-Shamrani, 2014: 64).

Selem akdindeki önemli olan nokta, ödemenin peşin şekilde malın ise veresiye olarak satış sözleşmesidir. Selem satış usulüne göre var olmayan bir şeyin satışı mümkün değildir. Selem satışının gerçekleşebilmesi için ölçülebilen, tartılabilen, ya da sayılabilen olması gerekmektedir. Sayılamayan, ölçülemeyen gibi var olmayan şeylerin satışı yasaklanmaktadır (Darçın, 2007: 34).

Selem satış usulüne göre taraflar arasındaki sözleşmenin geçerli olabilmesi için gerekli şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar; sözleşmeye konu olan malın piyasada hâlihazırda bir

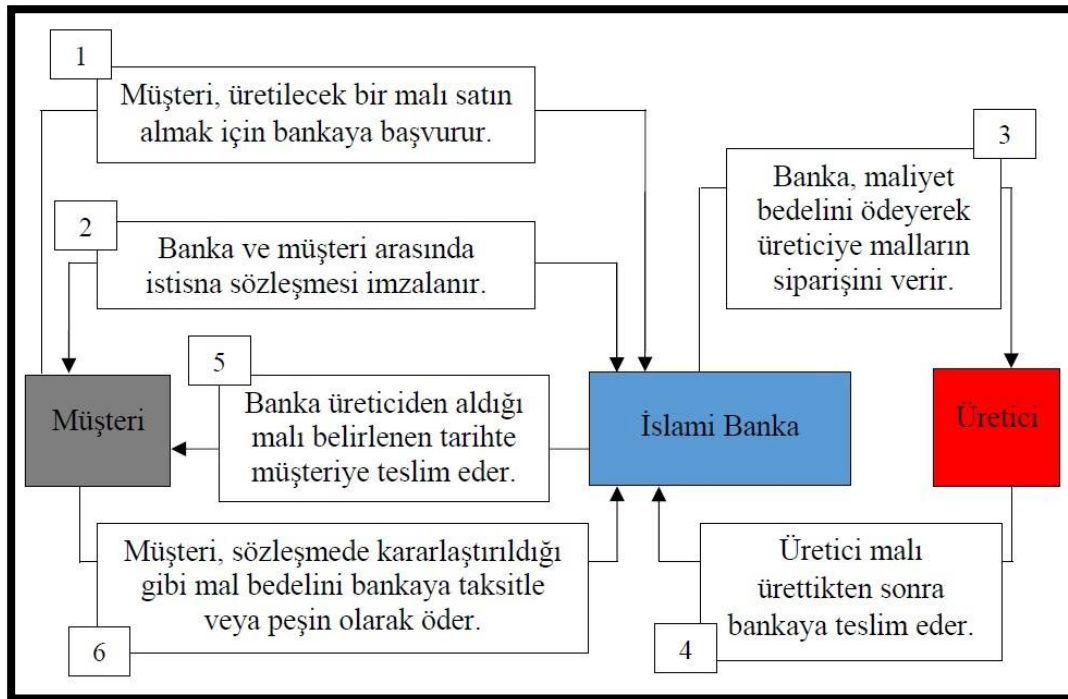
mal olması, malın kalitesi, teslim zamanı, malın miktarı ve malın teslim yeri belirlenmelidir. Bu malın özellikleri belirlenirken taraflar arasında anlaşmazlığa neden olmayacak bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Selem satış yöntemi ile müşteri açısından bakıldığında gelecek zamanda ihtiyaç olacak malın alımı şimdiden peşin olarak gerçekleştirilmektedir. Selem usulünün önemi, taraflar faize gerek duymadan ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Önk, 2015: 70), (Said, 2008: 17).

Selem sözleşmesinin kendine has bazı özellikleri bulunmaktadır ve bu özelliklere aşağıda yer verilmiştir: (Şekkeli, 2018: 35) ve (Çürük, 2013: 57).

- Selem akdinin geçerliliği için alıcının satış zamanında ödemeyi peşin halde yapmalıdır. Çünkü selem sözleşmelerinin gerçekleşmesinin sebebi satıcının nakit ihtiyacının karşılanması içindir. Sözleşmenin temeli ödemenin tamamının gerçekleşmesidir. Aksi halde sözleşme geçersiz sayılır.
- Selem sözleşmelerinin uygulanması varlığın kalitesinin ve aynı zamanda miktarının kesin olarak ölçülebilen ürünlerde kullanılırlar. Örneğin, değerli taşların selem sözleşmesi dâhilinde değildirler. Çünkü taşların hiçbirinde bir eşitlik olmadığı için selem sözleşmesi yapılamazlar.
- Selem sözleşmesi ne üzerinden yapılıyor bu bilinmelidir. Mal üzerinden mi yoksa emtia üzerinden mi yapılacak kararlaştırılmalıdır. Bu duruma göre belirsizlik olmayarak açık bir şekilde belirtilip detaylar ayrıntılı bir şekilde belirtilmelidir.
- İslami finasta, satışa konu olan mal mevcut olma şartı bulunmamaktadır. Yani kural olarak mevcut olmayan bir malın satışı yapılamasa bile selem sözleşmesi yapılabilir. Selem, hali hazırda mevcut olmayan ancak ileriki zamanda teslim edilecek mal üzerinden yapılabilir.
- Selem usulüne konu olabilecek mallar misli mallar olması gerekse de ancak bazen misli mal olduğu halde selem uygulanamayacak mallar da bulunmaktadır. Örneğin; selem sözleşmesine menkul mallar konu olabilirken gayrimenkuller konu olamamaktadır. Aynı zamanda gümüş, döviz ve para benzeri, poliçe çek gibi varlıklarda selem konu olmamaktadır.
- Muhayyerlik hakkı; *“kendisine bu hak tanınmış olan tarafa, muhayyerlik müddeti içinde akdi tek taraflı olarak feshetme veya akdi onaylama yetkisi”*ni verir. Selem sözleşmesinin prensibi olarak taraflar muhayyerlik hakkına sahip değildir. Sadece

mala ait özellikler sözleşme sırasında belirtilen kriterlere uymazsa eğer alıcı, *muhayyer* hale gelir (Çürük, 2013: 57).

İstisna, teslimi ertelenen malın değişim sözleşmesi anlamına gelmektedir (Shanmugam ve Zahari, 2009: 35). Örneğin yol ve elektrik santralleri gibi büyük projelerde büyük finansman gerekmektedir. Bu tür projelerin inşasında birden fazla İslami finans kuruluşu projeye ortak olabilmektedirler. Bir istisna sözleşmesinde, sözleşme zamanında var olmayan, teslimatı daha sonra yapılacak alıcının istediği özelliklere sahip bir malın üretilip belirlenen fiyattan satılmasını içermektedir (Emeç, 2020: 81). İstisna Sözleşmesinin Uygulanışı aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 2.8. İstisna Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Marifa Academy, 2014: 50.

İslam hukukunda istisna sözleşmesinin geçerli sayılabilmesi için aşağıdaki kriterleri taşıması gerekir. Bu kriterlere aşağıda yer verilmiştir.

- İstisna, makul halde kabul gören bir fiyat doğrultusunda gelecek tarihte teslim edilmesi planlanan malın üretilmesi, inşa edilmesi için gerçekleştirilmiş satış sözleşmesine denilmektedir.
- İstisna da malın türü, niteliği, miktarı, cinsine ilişkin belirsizlik olmamalıdır.

- Teslimatı sonradan yapılacak olan varlık fiyatı kesin bir şekilde belirlenmelidir.
- Varlık üretiminde kullanılacak olan malzemenin tedariki alıcının sorumluluğuna bırakılmamıştır.
- Üretici tarafa doğrudan ya da dolaylı olarak bir maliyet meydana gelmediği müddetçe sözleşmenin tek taraflı olarak feshedilmesine izin verilmektedir.
- Üretilen varlıkların, taraflara uygunsa, sipariş veren ciddi bir hata olmazsa eğer varlığı kabul etmek durumundadır. Sadece tarafların birlikte kararlaştırdıkları sürede varlığın teslim edilememesi halinde alıcı varlığı kabul etmeme hakkı doğmaktadır.
- Alıcı, ürünün mülkiyetini kendi üzerine almadan, üçüncü kişilere satamaz veya devredemez.
- Planlanan zaman diliminde üretici malları teslim edememesi halinde sözleşmeye göre malların değeri belli bir miktarda düşme ihtimali bulunmaktadır (Şekkeli, 2018: 33-34).

Sözleşme anında akit mevzuu malın mevcut olmaması durumundan selem ve istisna modelleri benzerlik göstermektedir. Buna göre selem ve istisna modelleri arasında farklılıklar da bulunmaktadır. Bu farklılıklara aşağıda yer verilmektedir.

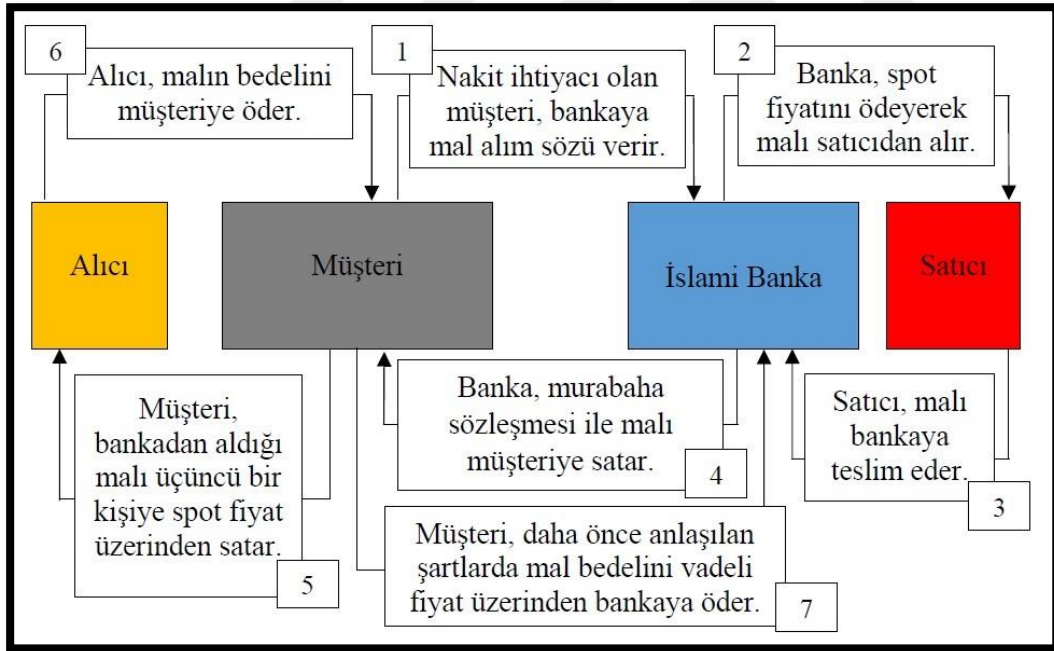
Tablo 2.2. Selem ve İstisna Modelleri Arasındaki Farklılıklar

Selem Modeli	İstisna Modeli
Doğal, mevcut ya da standart bir hizmet veya ürün selem modeline konu olabilmektedir.	Konu olarak hizmet veya ürünün mevcut olmayan ve üretilmesi gereken hizmet veya ürün olmalıdır.
Ücretin tamamının peşin olarak ödenmesi gerekmektedir.	Ücret taksitli, avans şeklinde ya da peşin olarak ödenebilmektedir.
Misli mallar seleme konu olmaktadır. Bu tür malların her birimi birbirine benzemektedir. Bundan dolayı satıcı kendi üretemezse dışarıdan alabilmektedir.	Misli olmayan birbirine benzerliği olmayan mallar konu olabilmektedir.
Selem sözleşmesinin bağlayıcı niteliği bulunmaktadır. Sözleşme yapıldıktan sonra feshedilmesi için iki tarafta rıza göstermelidir.	Bağlayıcı niteliği işe başlanıldığında başlamaktadır. Taraflardan biri sözleşmeyi feshetme hakkına sahiptir.

Kaynak: Ayub, 2007: 270.

2.6.6. Teverruk

Teverruk kavramı, taksitle satın alınan bir malın nakit satışı, para bulmak, nakit elde etmek anlamına gelmektedir (Krichene, 2012: 637). Teverruk yöntemi ters murabaha olarak da bilinir. Teverruk yöntemi, piyasadaki nakit para akışının mekanizması olarak önem arz etmekte olup iki ayrı işlemin gerçekleştirilmesiyle oluşur. Bu yöntem, bir malın satın alınarak, nakit olarak daha düşük bir fiyata, ilk satıcı dışında üçüncü bir kişiye satılması şeklinde uygulanmaktadır. Teverruk sözleşmesi, İslami bankacılık piyasasında geleneksel finans sistemindeki faiz tabanlı ihtiyaç ve ticari kredileri için alternatif finansman yöntemi olarak yaygın biçimde uygulanmaktadır. Gerçek veya tüzel bir kişinin herhangi bir varlığa sahip olmadan finansman sağlamanın bir yolu olan teverruk finansman yönteminin gerçek manada bir ekonomik faydası olmadığını iddia eden bazı İslam hukukçuları bu finansman yöntemi konusunda fikir ayrılığı yaşamaktadır (Emeç, 2020: 82). Teverruk Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi aşağıda şekilsel açıdan gösterilmektedir:

Şekil 2.9. Teverruk Sözleşmesinin Uygulanma Yöntemi

Kaynak: Marifa Academy, 2014: 45.

Teverruk yöntemi işlemlerin uygulanması için bazı kuralların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu kurallara aşağıda yer verilmiştir:

- Malın var olduğu tespit edilerek satıcı da olan başka mallardan ayırt edilmelidir.

- Satıcının malı üçüncü şahsa satmadan önce mülkiyetine geçirmesi gerekmektedir.
- Sözleşmenin konusu döviz, altın, gümüş vs. olmamalıdır.
- Malın sözleşme yapıldığı yerde olmaması durumunda satışın göstermelik gözükmemesi için malın miktarı, niteliği ve bulunduğu yer hakkında müşteriye bilgi verilmelidir.
- Malın teslim alınmasını engelleyecek hiçbir durum bulunmamalıdır. Malın tesliminde gerçeğe uygun olarak yapılmalıdır.
- Malın üçüncü bir kişiye satılması gerekmektedir.

Teverruk alıcının kurumdan aldığı ürünü satmak için bizzat kurum veya onun vekili arasında bir anlaşma söz konusu olmamalıdır (Çürük, 2013: 43).

2.6.7. Sukuk

Sukuk kavramı, Arapça “Sak” kökünden gelmekte ve sözlükte “sertifika veya vesika” anlamlarına gelmektedir. Sukuk, *“bir ayn (mal), menfaat, hizmet, belirli bir proje ve/veya yatırımın varlığı üzerinde eşit değerdeki hisseleri temsil eden mali vesikalar”* şeklinde geçmektedir (Durmuş, 2010:143) (Karimzadeh, 2012: 97; Yean, 2011: 3). İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI) sukuku şu şekilde arif etmiştir: *“Sukuk, ihraç edildikten sonra eşit değerleri temsil eden; ihraçtan elde edilen tutarların önceden planlanan şekilde yatırım yapıldığı; yapılan yatırım türüne göre duran varlıklar ve benzerleri üzerindeki haklar ve payların temsil edildiği ya da bir projede ya da özel bir yatırım faaliyetinde ortaklık hakkı veren sertifikalardır.”*

İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu tarafından aşağıdaki şekilde yapılmıştır (AAOIFI, 2012: 370-374):

- *Kiradaki varlıkların aslına mâlik olmayı sağlayan sukuk; kirlanması vaad edilmiş ya da kiralanmış bir malın sahibinin veya vekilinin bir finansal aracı kuruluşun eşit değerinde birbirine ihraç ettiği sertifikadır.*
- *Varlıkların menfaatine malik olmayı sağlayan sukuk; üretilmeyi bekleyen ya da mevcut özellikleri ayarlanmış bir malın menfaatine veya aslına sahip olan kişi veya vekili olarak hareket eden bir finansal kurumun birbirine eşit değerinde ihraç ettiği sertifikadır. Bu şekilde varlığın kullanım hakkı kiraya verilerek gelir elde edilir.*

- *Murabaha akdine dayalı sukuk; murabaha mevzuu olan malın, alımını fonlamak için birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikadır.*
- *Selem akdine dayalı sukuk; selem sermayesini arz gelirlerinden tahsil etmek için birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır. Bu sertifikaları satın alan seleme mevzu olan malın sahibi olurlar.*
- *İstisna akdine dayalı sukuk; arz gelirlerinden elde edilen geliri akit konusu malın imalatını sağlamak veya istisna akdine konu olan projeyi gerçekleştirmek için birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır.*
- *Mudarabe akdine dayalı sukuk; üçüncü bir tarafın ya da ortaklardan mudarabe ortaklığı esasına göre yönetmek üzere yapılan birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır.*
- *Muşareke akdine dayalı sukuk; üçüncü bir tarafın ya da ortaklardan birisinin Muşareke ortaklığı esasına göre yönetmek üzere görevlendirdiği iktisadi faaliyetleri veya projeleri temsil eden ortaklık sertifikalarıdır.*
- *Yatırım vekâletine dayalı sukuk; ücretli vekalet esasına göre sukuk sahipleri adına hareket edecek bir vekilin yönetmek üzere mudarib olarak görevlendirildiği iktisadi faaliyetleri veya projeleri temsil eden ortaklık sertifikalarıdır.*
- *Müzâraa - müsâkat - muğârâse ortaklıklarına dayalı sukuk; arz gelirlerinin müzâraa - müsâkat – muğârâse ortaklıklarına konu olan alanlarda harcanması amacıyla birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır (Çürük, 2018: 72).*
- *Yatırımcılara (sukuk sahiplerine) ait olan belirli bir varlığın yarattığı nakit akışlarıyla ilgili risk ve getirileri olan ve belirli bir dönem boyunca sahiplik ile orantılı bir şekilde getiri sağlayan varlık olarak da tanımlanmaktadır.*
- *Sahiplerine vadesi boyunca periyodik sabit bir gelir ve vade sonunda anaparayı geri alma hakkı sağlayan ve varlıkların/işletmenin mülkiyetinde belirli bir payı temsil eden devredilebilir sertifikalar olarak ifade edilmektedir (Emeç, 2020: 64). “*

Sukuk'un yapısı ve oluşturulma şekli itibariyle bazı özelliklere sahiptir:

- *İslam dinine göre faiz yasak olduğundan dolayı sukuk getirileri kira geliri ya da kar payı şeklinde faiz olmadan yapılmaktadır.*

- Sukuk varlığa dayalı bir tür borç senedi olduğundan dolayı İslami sermaye piyasası için önemli bir finansal araçtır.
- Sukuk, ikincil piyasalarda da çeşitlerine göre işlem görebilmektedir.
- Sukuk işlemlerinde, belirsizliği fazla olan işlemlerden uzak durulmaktadır.
- Sukukun düzenlenmesi İslam hukuku esaslarına göredir. Bu esaslara göre ikincil piyasada işlem görebilmektedir.
- Sukuk yatırımcıları sukuk ihracında belirtilmiş olan paylaşmanın doğrultusunda kar'a, ortaklık pay doğrultusunda ise zarara katılırlar (Yılmaz, 2014: 87-88).

Sukuk, İslami Finansın Sertifikası olarak da bilinmektedir. İslami finans sisteminde yer alan menkul kıymetleştirme işlemlerinin faizsiz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için sukuk işlemi önemli araçlardan birisidir. Sukuk aynı zamanda geleneksel borç senetlerinde de yer almakta ve özkaynak statüsünü taşıdığı için genellikle sabit bir zaman dilimi içerisinde ihraç edilir. Wilson'a (2008: 174) göre; Sukuk'un İslami hazine bonolarına benziyorsa süresi 3 aylık dönem halinde gerçekleştirilir. Geleceksel bonolara benziyorsa süresi 5 yıl ve 10 yıl arasında değişmektedir (Kuşat, 2014: 10).

2.7. İslami Finans Piyasaları

Finansal faaliyet gösteren işletmeler, kendisine uygun yatırım araçlarını araştırarak yatırım tercihlerini oluşturmaktadır. Bu tercihlerin sonucunda bazı yatırımcılar getiri payını bazıları ise risk boyutunu dikkate alarak hareket etmektedir. İslami finansın oluşturulmasındaki referans Kuran-ı Kerim'dir. İslam dininin dünya üzerindeki yer aldığı zaman bin yıldan daha fazlası olsa da İslami finansın meydana gelişi kırk yılı bulmamaktadır. İslami finansın temelinde alım satım desteklenmiş olup yanında dürüstlük ve sosyal adalet kavramları da yer edinmiştir. İslami finans piyasaları oluşturulurken İslami esaslara göre şekillenmiş, piyasanın işleme durumu genişletilmiştir. İslami kurallara göre yasak olan kumar ve benzeri alışkanlıklar, faizin işletilmesi, belirsizlik içeren satışlar yasaklanmasına göre İslami finans sistemi de bu konular üzerinde İslami kurallara uymaktadır. İslami Finans piyasalarının yıllar itibariyle oluşum şekli aşağıdaki gibidir (Konak ve Özkahveci, 2021: 221):

Tablo 2.3. İslami Finansın Zaman İçerisindeki Gelişimi

Zaman Dilimi	Gelişmeler
1950-1960:	Yaşanılan bazı sosyal ve politik olaylardan sonra Müslüman ekonomistlerin faizsiz bankacılık imkanları ön planda olup uygulanması düşünülmüştür. Banka-dışı (non-bank) kurumlar ile faizsiz finans uygulanmaya başlanmıştır.
1960-1970:	Faizsiz bankacılıkta kullanılacak kar paylaşım çeşitleri tanımlanmış olup banka türü kurum çalışmaları başlamıştır. İslami finans çerçevesinde ticaret temelli uygulamalar geliştirilmiştir.
1970-1980:	İlk İslami ticaret bankası olan Dubai İslam Bankası (Dubai Islamic Bank - DIB) Cidde'de açılmıştır. Pakistan bütün finansal sistemini İslami kural ve ilkeler çizgisinde şekillenmiştir. Bununla birlikte yeni İslami finans ürünleri geliştirilmiştir.
1980-1990:	100 milyar dolardan yüksek bir emtia değeri İslami bankacılık sektörünün hızlı bir şekilde gelişmesini sağladı. Sudan ve İran'da finansal sistemlerini İslami ilkelere göre şekillendirdi. İslami yatırım fonları oluşturulmaya başlandı. Citibank ve HSBC gibi çokuluslu bankaların da katılımıyla geleneksel bankalar İslami ürün ve hizmetleri sunmaya başladı. Akademik araştırmalar yapılamay başladı. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund –IMF) ve Dünya Bankası (The World Bank) sürece katıldı.
1990-2000:	İslami yatırım fonlarında bir artış yaşanmıştır. Down Jones İslami endekslerin yayınlaması başladı. Varolan İslami bankalar büyüdü ve yenileri kuruldu. Varlık temelli İslami finans ürünleri üretildi. İslami ikincil piyasalar oluşturularak, destek kuruluşları açıldı. İslami finans kurumları için muhasebe standartları oluşturuldu.
2000-Günümüze	75 ülkede 550 İslami finans kurumunda 1,3 trilyon dolarlık rezerv oluştu. Denetim, muhasebe ve kontrol mekanizmaları önem kazandı. İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board-IFSB) kuruldu. İlk İslami dereceleme ajansı kuruldu ve İslami uygulamalar yoluyla kamu sektörü kaynak hareketleri önem kazandı.

Kaynak: Iqbal and Molyneux, 2005: 64.

2.8. İslami Finansta Önemli Uluslararası Kurumlar

Konvansiyonel finans sisteminin oluşmasında bazı kural koyucu otoritelerin veya kuruluşların yönlendirilmesiyle düzenlemeler oluşmaktadır. İslami finans sisteminde de yine bu kuruluşlar tarafından yönlendirilerek sistem oluşmaktadır. Bu kuruluşların aldıkları kararların bazıları bağlayıcı nitelikte olup bazıları ise tavsiye niteliğindedir.

Ülkelerin kural koyucu otoritelerini, kurum ve kuruluşlarının kurulları, İslami finans sisteminin şekillenmesi için bazı adımlar atmaktadırlar. Bu ülkelerde genel olarak faize karşı bir şekilde kurulan kurumlar bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında İslam Kalkınma Bankası, İslami Finans Kurumları için Muhasebe ve Denetim Örgütü, İslam Ülkeleri İstatiksel Ekonomik Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi, Uluslararası İslami Derecelendirme Kurumu, İslami Araştırmalar ve Eğitim Merkezi, Uluslararası İslami

Finans Piyasası, Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi ve Uluslararası İslami Fıkıh Akademisi ele alınacaktır.

2.8.1. İslam kalkınma bankası (IDB)

İslami Kalkınma Bankası'nın kuruluşu, İslam Konferansı üyesi ülkeler olan 7 ülkenin katılımıyla 7 Aralık 1973 tarihindedir. Merkezi Cidde olan İslam Kalkınma Bankası, Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Mısır, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Libya olmak üzere 7 üye ülkeden oluşmaktadır. 2022 yılında ise üye ülke sayısı 57'dir. Afganistan, Benin, Arnavutluk, Bangladeş, Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Brunei Darüsselam, Burkina Faso, Çad, Cibuti, Cezayir, Endonezya, Fildişi Sahili, Fas, Gambiya, Filistin, Gabon, Guyana, Gine Bissau, İran, Irak, Kamerun, Kazakistan, Katar, Kırgızistan, Libya, Komorlar, Lübnan, Kuveyt, Lübnan, Malezya, Maldivler, Mısır, Nijer, Moritanya, Nijerya, Mozambik, Pakistan, Özbekistan, Somali, Senegal, Sudan, Sierra Leone, Surinam, Suriye*, Togo, Suudi Arabistan, Tacikistan, Tunus, Türkmenistan, Türkiye, Uganda, Ürdün, Umman, Yemen (<https://www.isdb.org/tr/hub/turkiye>). Bu ülkelerin içerisinde bulunan Türkiye, Kuveyt, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, İran, Suudi Arabistan, banka fonlarının %79'unu sağlamaktadır. İslam Kalkınma Bankası, petrol ihracatının gerçekleşmesi sonucunda elde edilen dolarların ekonomide hangi alanlarda kullanılacağına karar verilip aktif bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Buna göre İslam Kalkınma Bankasının faaliyetleri arasında faiz yer almamaktadır. İslam Kalkınma Bankası, İslam dininin kurallarına göre işlenmektedir (Bayram, 2020: 39).

İslam Konferansı Teşkilatı, İslami finans ilkeleriyle üye ülkelerin arasındaki ticari işlemlerin arttırılması, üye ülkelerin ekonomik kalkınmaları sağlanarak İslam toplumunun refah seviyelerin yükseltilmesine katkılar sağlamaktadır. İslam Kalkınma Bankasının kuruluşunun bazı amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlara aşağıda yer verilmektedir (www.isdb.org).

- Üye ülkelerin özel kurumlar veya kamu kurumlarına ait projelerin kredi imkânından yararlanmasını sağlamak.
- İslam toplumlarının ekonomik, sosyal ve bankacılık alanlarındaki faaliyetlerini desteklemek, bu faaliyetleri İslami finans sistemine uygun bir şekilde yürütülerek ve araştırılarak faaliyetleri desteklemek,

- Üye ülkelerin oluşturdıkları verimli projelerin sermayelerinin finansmanına destek sağlamak.
- Üye ülkeler arasında ticari ilişkilerin gelişmesi için alt yapıya destek olmak ve geliştirmek
- Üye ülkeler arasındaki ilişkilerin gerçekleşmesi için teknik iş birliğini sağlamak, teknik alanda zayıf olan üye ülkelere teknik konularda destek sağlamak.

Üye ülkelerdeki İslami finans konularında çalışan personellerin gelişmesini ve yetişmesini sağlamak amacıyla eğitim desteği vermek (Karaca, 2019: 17-18).

2.8.2. İslami finans kurumları için muhasebe ve denetim örgütü (AAOIFI)

İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI), Bahreyn’de 1991 yılında kurulmuştur. Kurum, İslami finans sisteminin kurumsal yönetim, muhasebe ve denetimini yapmakla yükümlü olup İslami kurallara uygun kurallar doğrultusunda kâr amacı olmayan etik değerler çerçevesinde uluslararası özerk bir İslami finans kurumudur. 45 ülkenin üyesi olan kurumda merkez bankalarının ve düzenleyici otoritelerinin finans kurumları, hukuk kurumları ve muhasebe ve denetim firmaları bulunmaktadır (Güçlü ve Kılıç, 2020: 84).

AAOIFI’nın görevlerine aşağıda yer verilmiştir (Islamic Banking Association, 2017: 79):

- İslami finans kurumlarının muhasebe, denetim ve yönetimi ile ilgili uygulamalarının yürütülmesini sağlamak,
- Geliştirilen muhasebe ve denetim uygulamalarının; eğitimleri, seminerleri, süreli yayınları ve araştırma faaliyetlerini İslami finans kurumlarına göndermek,
- İslami finans kurumları adına denetim ve muhasebe standartlarını hazırlayıp yayınlamak,
- Yayımlanan standartların gözden geçirilmesini sağlayarak gerek gördüğü alanlarda değişiklikler yapmak.

AAOIFI’nın kâr amacı olmamakla birlikte, uluslararası özerk bir kuruluştur. 1990 yılında Cezayir’de imzalanan ortaklık anlaşmasından sonra İslami finans kurumları tarafından kurulmuştur. AAOIFI’nın organizasyon yapısı ikiye ayrılmıştır. Standart

belirleme fonksiyonu ve organizasyonu finanse etme organizasyonu şeklindedir. Bunun amacı, standart belirleyiciler arasındaki çıkar çatışmalarına meydan verilmek istenmemesidir (Faiz, 2011: 23).

İslami finansal kuruluşların, AAOIFI standartları ve yönergelerine göre uymak zorunda değildir. Dünyada yer alan düzenleyici ve denetleyici otoritelerin AAOIFI'nın yapmış olduğu çalışmalara olan güveni git gide artmaktadır. AAOIFI'nın standartlarına göre yasal konularda İslami danışma kurulunun oluşturulduğu en az üç bilim adamının olması gerekmektedir. Bu kurulda finansal uzmanlık ve eğitime sahip olunması gerekmektedir. AAOIFI, İslami finansal kurumlara ait finansal bir ürünü anlamasında ve yorumlanmasında karşılaşılan zorluklar durumunda rehberlik görevini üstlenmektedir. AAOIFI, muhasebe ve denetim konusunda sürecin geleneksel bankacılık sistemine göre farklı bir şekilde yürütülmesini düşünmektedir (Sürücü, 2018: 50).

2.8.3. İslam ülkeleri istatistiksel ekonomik sosyal araştırma ve eğitim merkezi (SESRIC)

İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) bağlı bir kuruluş olarak kurulmasına karar verilen İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC), 1977 yılında Trablus'ta kurulmuştur. Sonrasında faaliyetlerine 1 Haziran 1978 tarihinde Ankara'da başlamıştır. İslam ülkeleri İstatistiksel Ekonomik Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC)'nde 5 ana birim bulunmaktadır. Bu birimlerin içerisinde; Ekonomik ve Sosyal Araştırma Birimi, Eğitim ve Teknik İşbirliği Birimi, İstatistik ve Enformasyon Birimi, İdari ve Mali İşler Birimi ve son olarak Yayın ve Bilgi İşlem birimidir (www.sesric.org).

Kurulduğu andan bu zamana kadar yapmış olduğu faaliyetleri ile uzmanlaşmakta olan Kurum, uzmanlaşmış olduğu alanlarda ki bilgilerini üye ülkelerin gelişmesi için üye ülkelere yol gösterici olup ülkelerdeki değişimlere ve gelişmelere katkı sunmaktadır. SESRIC'in kuruluşundaki amaçları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Üye ülkelerin arasında ekonomik, sosyal ve istatistiklerin yine aynı üye ülkelerin kullanması amacıyla toplanması, düzenlenmesi ve yayınlanması.
- Üye ülkelerin arasında işbirliklerini geliştirmek amacıyla sosyal ve ekonomik gelişmelerin toplanarak derlenmesi, değerlendirilmesi, raporlanması, yayınlanması.

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın üye ülkelerinin amaçlarının ve yine üye ülkeleri ihtiyaçlarına göre seçilen konular hakkında personelin eğitilmesi için eğitim programlarının organize edilmesi (<https://www.sesric.org/sesric-about-tr.php>).

2.8.4. İslami finansal hizmetler kurulu (IFSB)

İslami Finansal Hizmetler Kurulu, Malezya'nın başkenti olan Kuala Lumpur da 2002 yılında kurulmuş, 10 Mart 2003'te faaliyete geçmiştir. İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), İslami finans sistemi bulunan kurumların denetlenmesini sağlamak, İslami finans alanı için olabilecek riskleri belirlemek, risk karşısındaki yönetim gibi konulardaki kuralları açıklamak amacıyla kurulmuştur. Bankacılık sistemi, sermaye piyasası, sigortacılık alanı gibi sektörlerin ihtiyacına ve küresel ihtiyaçlara İslami finans sektörüne yönelik olarak uluslararası bağlayıcı ve düzenleyici standartlara göre kullanılmasını sağlamaktadır (Çürük, 2013: 119). IFSB özellikle düzenlemesinde, risk yönetiminde ve kurumsal yönetimindeki çalışmalarını geliştirmektedir (Iqbal ve Mirakhor, 2011: 21). IFSB'nin dokuz ana hedefi bulunmaktadır. Bu hedeflere aşağıda yer verilmektedir (IFSB, 2020):

- İslami finans hizmetleri ile ilgili faaliyetlerini geliştirmek, üye ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirilmeyi sağlamak,
- İslami finans alanındaki uzmanlaşmış kurumların birbirleriyle bilgi ağının oluşturulmasını sağlamak,
- İslami finansal hizmetlere ait etkin çalışmaları ve araştırmaları yürütmek,
- İslami finansal hizmetlerinin faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için donanımlı kişiler yetiştirmek,
- Üye ülkelerin uluslararası para piyasaları ve finansal piyasaların istikrarını sağlamak,
- Risk yönetimi operasyonunda kullanılması gereken araçların gelişmesini sağlamak,
- Risk yönetimi ve etkin operasyonlarda kullanılacak araçların gelişmesine katkı sağlamak,
- İslami finans kurumlarının veri tabanlarını oluşturmak.

- İslami finansal hizmetleri endüstrisinin oluşturulması ve İslami finans alanında mevcut olan kurumların denetiminde destek sağlamak ve IFSB Genel Kurulu'nun kabul ettiği hedefler bulunmaktadır (Bayram, 2020: 42).

IFSB'nin İslami Sermaye Piyasası Ürünlerine İlişkin İfşa Koşullarına Yol Gösterici İlkeleri, İslami Reasürans için Yol Gösterici İlkeleri ve İslami Finans Yönetmeliği için Temel İlkeleri yayınlamış olduğu tebliğlerdir. IFSB, bazı alanlarda tebliğ yayınlamak, bildiri niteliğinde araştırma yapmak, rapor ve bildiri sunmaktadır. Kurulduğu andan itibaren 27 adet yönlendirici ilke ve teknik not yayınlamıştır (Karaca, 2019: 24).

2.8.5. Uluslararası islami derecelendirme kurumu (IIRA)

Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA), finansal ürünlerin ve bu ürünlerin ihracı için kurumların tarafsız ve bağımsız bir şekilde İslami kurallara uygun olarak değerlendirilmesini yapmaktadır. IIRA öncelikli olarak İslam İşbirliği Teşkilatı İİT bölgesinde yer alan yerel sermaye piyasalarını değerlendirerek vermiş olduğu derecelendirme notlarına göre piyasalardaki gelişime destek olmayı hedeflemektedir (Güçlü ve Kılıç, 2020: 87).

IIRA'nın çalışmalarına aşağıda yer verilmiştir (Güçlü ve Kılıç, 2020: 87), (Bayram, 2020: 44):

- Finans alanındaki aktif halde bulunan kurumları, İslam dininin kurallarına uygun olup olmadığını bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi,
- Ekonominin içerisindeki bankaların, şirketlerin diğer finans kurumlarının işleyişine dair değerlendirilmesini yapmak,
- Finansal araçların derecelendirilmesi için metotların geliştirilmesi,
- İslami finans endüstrisi hakkında analiz ve araştırma yapmak.

İslami finans ilkelerine göre şekil alan Kurum, 19 kişi ile Şer'i Kurulu yer almaktadır. Şer'i Kurulun üyelerinin bir kişisi Türkiye'den seçilmiştir. IIRA tarafından değerlendirildiği gibi Fitch, Moodys, S&P gibi uluslararası derecelendirme kuruluşları İslami finans sistemine uygun kurum ve kuruluşlar değerlendirilmektedir (Karaca, 2019: 25).

2.8.6. İslami araştırmalar ve eğitim merkezi (IRTI)

İslami Eğitim ve Araştırmalar Merkezi (IRTI), İslami finansal hizmetler sektörüne katkı sağlamak ve İslam ekonomisi adına araştırma, danışmanlık hizmetlerini sunmak için daha büyük bir etki bırakmak amacıyla 14 Mart 1979’da kurulmuştur. Bu amaçla etkin bir merkez haline gelmek için IRTI, araştırma, geliştirme ve bilgilendirme yaparak bilginin merkezi olmayı hedeflemektedir (www.irti.org). IRTI, 1981 yılında faaliyetlere başlayarak İslam Kalkınma Bankası’nın araştırma ve eğitim kısmını yürütmektedir. Enstitünün alanları; iktisat alanında, bankacılık ve finans alanlarında araştırma ve eğitim faaliyetlerini yürütmektedir. IRTI, İslami finans ürünlerini geliştirmek, yeni finansal ürünler bulunmak ve finansal ürünlerin gelişmesindeki sürecinde etkili olmak, araştırma yapmak, anket düzenlemek gibi çalışmaların gerçekleştirilmesine katkı sağlar (Karaca, 2019: 25-26).

Zamanla ilmi anlamda zengin bir kaynak merkezi haline gelmiştir. İslami finansın gelişmesinde önemli bir yer almaktadır (Iqbal & Mirakhor, 2011: 19). İslami Araştırmalar ve Eğitim Merkezi’nin temel görevleri aşağıda sıralanmıştır (Islamic Banking Association, 2017: 74), (Güçlü ve Kılıç, 2020: 82)

- İslami finans sisteminde ve katılım bankacılığında araştırma, eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerini sürdürmek
- Enstitünün alışma alanı hakkındaki konularda, bölgesel, ulusal ve uluslararası diğer kurumlarla iletişim halinde olmak ve çeşitli alanlarda seminerler düzenlemek,
- İslam iktisadı, katılım bankacılığı ve İslami finans sektörlerinde gereken bilgi sistemlerinin geliştirilerek bilgi yönetimini etkin kılmak,
- Enstitünün faaliyetiyle alakalı konularda veri tabanı oluşturularak veri tabanlarının kayıt altına alınması.

2.8.7. Uluslararası İslami finans piyasası (IIFM)

Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurumu (IIFM), 2002 yılında uluslararası bir kuruluş olarak Bahreyn, Bruney, Sudan, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerin İslami sermaye piyasaları ve para piyasalarının kurumsallaşmasında ve gelişmesinde yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Kurumun en önemli amaçları arasında İslami finans ürünlerinde yapıları, sözleşmeleri, ürün geliştirme süreci ve altyapı süreçlerini

standardizasyonu ve gelişimini sağlayarak küresel olarak İslami sermaye piyasalarının ve para piyasalarının gelişmesi için rehber niteliğinde önerilerde bulunur (Güçlü ve Kılıç, 2020: 86). Uluslararası İslami Finans Piyasasının işleyişi şu şekilde anlatılabilir (Sürücü, 2018: 49):

- Enstrümanlarda vade yapısında değişiklikler meydana getirerek likidite sorununu ortadan kaldırılması,
- İslami bankaların düzenlenen otoriterlerin arasında iş birliğinin gerçekleştirilmesi,
- Ülkelere ait varlığa dayalı menkul kıymet çıkarma olanaklarının görüşülmesi,
- İslami sermayenin ve para piyasalarının kurulması, geliştirilmesi ve tanıtılmasıdır.

Uluslararası İslami Finansal Piyasa (IIFM), 2002 yılında Bahreyn Krallığının Kraliyet Kararnamesi ile kurulmuştur. IIFM'nin merkezi Manama iken Bahreyn Merkez Bankasıyla faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanmaktadır. IIFM'nin kurucu üyesi altı tanedir. Bu üyeler arasında, Sudan Merkez Bankası, İslami Kalkınma Bankası, Bahreyn Merkez Bankası, Bank Indonesia, Brunei Darüsselam ve Bank Negara Malaysia bulunmaktadır. Kurumun vizyonuna bakıldığında uluslararası şariat kurallarına göre ticaret ve sermaye akımı oluşturmayı hedeflemektedir. IIFM'nin misyonunda ise ulusal ve aynı zamanda uluslararası alanlarda ticaretin altyapı olarak güçlendirilmesini sağlamaktır (Bayram, 2020: 43).

2.8.8. Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi (IILM)

Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi, İslami finans sistemindeki finansal araçlar ile üye ülkelerin likidite sorununu ortadan kaldırmak, İslam dinine uygun bir şekilde düzenleme ve ihraç eden uluslararası bir kuruluştur. 2010 senesinde IILM kurularak üye ülkeler; Kuveyt, Endonezya, Malezya, Lüksemburg, Nijerya, Morityus, Türkiye, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri merkez bankalarının ve özel sektöre ait kurumların kalkınması amacıyla İslam İşbirliği Kurumunun ortaklığıyla Malezya'da gerçekleşmiştir. Diğer kurum ve kuruluşlardan farklı olarak IILM kâr amacı güden ticari bir şirkettir (Orman, 2014: 79), (Güçlü ve Kılıç, 2020: 87-88).

2.9. Türkiye’de İslami Finans ve Katılım Bankacılığı

İslami finans, İslami bankacılık, faizsiz bankacılık ve katılım bankacılık gibi birçok kavram olarak nitelendirilebilir. Türkiye’deki “Katılım Bankacılığı”, Dünya’da da

İslami bankacılık ya da faizsiz bankacılık olarak geçmektedir. Katılım bankacılığı, faizsiz İslami kurallara göre şekillendirilmiş finans sistemi uygulamasıdır. Türkiye’de Katılım bankacılığı olarak adlandırılan bankacılık sistemi, ilk olarak 1975 yılında 1975 yılında, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, faizsiz bir şekilde kaynaklarından yararlanmak isteyen küçük işletmelere ve halka hizmet sunmak amacıyla kurulmuştur (Özulucan ve Deran, 2009: 90). İslami finans sisteminde faizin olmamasının sebebi, İslam dinine göre faizin yasak olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre, katılım bankacılığı fonları kâra ve zarara ortak olma esasına göre toplanıp, toplanan fonlar ise; ticarete, ortaklıkta ve finansal kiralama yöntemlerinde kullanılmaktadır. Türkiye Katılım Bankaları Birliğine (TKBB) bağlı olan Katılım bankaları sistemsal olarak İslam iktisadını kullanarak hareket etmektedir.

Katılım bankacılığı sisteminin oluşumu, İslami finansman kuralları çerçevesinde şekillenmiştir. Geleneksel sistem ile İslami finans sistemi arasındaki en önemli fark, İslami finans işlemlerinin faizsiz olmasıdır. Aynı zamanda nakit finansman sağlanmasındaki eksikliklerdir. Faizsiz uygulama çalışmaları Türkiye’de ilk kez Özel Finans Kurumları (ÖFK) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki Özel Finans Kurumları Bankalar Kanunu’na bağlı değildir. Bunun nedeni bu kanunda faiz ile işlem gerçekleştiren bankalar için geçerlidir. Özel Finans Kurumları, halktan kara ve zarara ortak olma yoluyla faiz olmadan fon toplama yetkisini kullanabilmektedir. Ayrıca sermayesine yurtdışı ve yurtiçi özel cari hesap ve kâr-zarara katılma hakkı sağlayan hesaplar aracılığıyla fon toplayarak, bu fonları ekonomiye kazandırmak için faaliyet göstermektedir. Özel Finans Kurumları şeklinde işlemlerini sürdüren kurumların adı 19.10.2005 tarih ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile “Katılım Bankacılığı” olarak değişmiştir (Coşkun, 2017: 56-57).

Türkiye’de ÖFK’nın ortaya çıkma sebepleri ve Katılım bankacılığının başlamasının nedenleri (Kalaycı, 2013: 55-56):

- Ülkenin İslam dinine inanışından dolayı faizin haram olarak görülmesi, kişilerin ellerinde kalan atıl durumda olan paralarını ekonomiye kazandırılması,
- Petrol zengini ülkelerdeki sermayeyi Türkiye’ye çekme çabasına girilmesi,
- Ülkenin çoğunluğunun İslam dinine inanması ve faiz kavramının haram olarak bilinerek uzaklaşılması,

- 24 Ocak 1980 tarihinde iktisadi kararlar verilerek ve 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanunu'nun uygulanması,
- 1983 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulması,
- 1987 tarihinden itibaren mali taraftan serbestleştirilmesi ve devletin müdahalesindeki çalışmaların hızlandırılmasıdır.

Türkiye’de 1984 yılında ilk kez faizsiz enstrüman ihracı yapılmıştır. Kamunun alt yapı projelerinin gerçekleştirilebilmesi için “Gelir Ortaklığı Senedi” ihraç edilmiştir. Ayrıca Gelir Ortaklığı Senedi dışında ihraç edilen zararın ve kârın ortaklığı belgeleri, varlığa dayalı menkul kıymet ve katılma intifa senetleridir (Türker, 2010: 34).

Dünya’da “konvansiyonel” kavramı faizle borç alıp verme olarak bilinen ve bankacılığın yaygınlaşmasıyla ve faize karşı bir hassasiyetin oluşması alternatif yollara başvurmayı gerektirmiştir. Bilim ve fikir insanlarının araştırmaları sonucunda alternatif yollar ve görüş ayrılıkları da meydana gelmiştir. Bazı bilim insanlarının savunduğu konvansiyonel bankalarla işlemlerin yapılması dini açıdan sakıncalı olduğu söylenirken, bazıları ise zaruri durumlarda bu bankalarla çalışılabileceğini savunmuştur. İslam dininin faizi hoş görmemesinden dolayı bankacılık işlemlerinde faizin kullanılmasının yerine kara ve zarara ortak prensibine bağlı olarak katılım bankacılığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle faizsiz bankacılık ilkesine göre paranın alınan ve satılan bir mal olarak değil, değişim yapılan bir araç olmasıdır (Sümer ve Onan, 2015: 297).

Katılım bankacılığı içerisinde faiz olmayan araçlarla finans sistemini işleten bankalardır. Çalışma esaslarının içerisinde fon toplama ve fon kullandırma usulüne; özelde ise katılma hesapları ve cari hesaplar aracılığıyla topladıkları fonları; ticarete, ortaklıkta ve finansal kiralama yöntemlerinde kullandırırlar. Fon kullandırma işleminde kredi talep eden kişi veya kurumlar istenilen kredi karşılığında ticari faaliyete konu olan bir emtia karşılığında kredi verilmesi uygun görülmektedir. Böylelikle katılım bankalarının finansman sağlaması kredi kullanmak isteyen müşterilere değil, müşterilerin alacakları ürünlere veya hizmetlere ödeme desteği sağlamaktadırlar. Yani katılım bankalarında müşterilere nakit olarak kredi verilmesi uygun görülmemekte ancak bankacılığın gereği bazı hizmetleri yerine getirmektedir. Katılım Bankacılığı sisteminde “katılım” kelimesinin tam olarak anlamı kar ve zarar ortaklığını ifade eder (Doğan ve Karakaş, 2017: 3). Katılım Bankacılığındaki sistemin

amacına bakıldığında, İslam dinine göre faizin haram sayılmasından dolayı faizle meydana gelen getiriye kabul etmediğinden finansal yapı içerisinde bulunmayan atıl durumdaki fonları finansal piyasaların içerisine bu bankalar amacıyla çekebilmektedir (Alkış, 2019: 73).

Genellikle katılım bankacılığının tercih edilmesinin nedeni, sistemin faizsiz bir şekilde çalışması, sosyal açıdan ve manevi bakımdan toplumun istemesine yol açmaktadır. Bir başka neden ise, halkın İslam dinine inanışından dolayı faiz gibi konulardan uzak durulması adına elde tutulan atıl olan parasını faizsiz bir şekilde ekonomiye kazandırmak, Körfez ülkelerinde ki mali kaynakları ülkemize çekmek ve bu amaçlarla yeni bir bankacılık sistemi tercih edilmiştir (Tunç, 2010: 173).

2.9.1. Türkiye’de katılım bankacılığının gelişimi

Bankacılık sektörü geleneksel bankacılık sisteminden zaman içerisinde değişerek yerini İslam dini kurallarına uygun bir bankacılık sistemi olan alternatif bir bankacılık sisteminin ortaya çıkışına neden olmuştur. İslam dininin kuralları gereği faizin yasak olması Müslüman olan ülkelerin vatandaşların faizsiz bir banka isteğini ortaya çıkarmıştır. Bu istek doğrultusunda yeni bir bankacılık sistemi gelişerek faiz yerine kar-zarar ortaklığı bulunan bir bankacılık sistemi oluşarak İslami finans kavramı meydana gelmiştir. İslami finans diğer bir adıyla katılım bankacılığı kişilerin âtıl halde duran paralarını ekonomiye kazandırmaktadır. Katılım bankalarının 5411 sayılı Türk Bankacılık Kanununa göre; *“kredi kullandırma ve fon toplama esas olmak üzere, özel cari hesap ve katılma hesapları vasıtasıyla faaliyet gösteren kuruluş”* şeklinde tanımlanmıştır (Yenice, 2019: 9-10).

Faiz uygulayan geleneksel bankacılık sisteminin uygun görülmemesi, kişilerin âtıl halde duran tasarruflarını ekonomiye kazandırmaması ekonomide âtıl fonlar oluşmasına neden olmuştur. Bu durumda ekonominin kötü yönde etkilenmesine neden olarak İslam dinine uygun Katılım bankacılığı faaliyetlerini sürdürmektedir. Katılım bankalarının çalışma sistemi karı ve zararı ortak bir şekilde işlemektedir. Katılım bankalarında süreç paranın tek bir havuzda toplanması ve müşterilere kullandırılmasıdır. İşlenen paranın kar veya zararı müşterilere paylaştırılmaktadır (Bayram, 2020: 27).

Bankacılık yöntemlerine bakıldığında faiz içermeyen bankacılık yöntemlerinin Osmanlı İmparatorluğunda rastlanmaktadır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra faiz içermeyen bankacılık yönteminin gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin ilk katılım bankası ise 1985 yılında Bahreyn menşeli Al Baraka Türk Finans Kurumu ve Suudi Arabistan menşeli Faisal Finans Kurumu kurulmuştur. Sonrasında 1989 yılında Kuveyt menşeli Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu kurulmuştur. Ortaklarının yabancı olduğu kurumlardan sonra yerli ortakların da finans kurumları meydana gelmiştir. İlk olarak yerli sermayeli kurum 1991 yılında meydana gelen Anadolu Finans Kurumu sonrasında onu takip eden 1995 yılında İhlas Finans Kurumu ve 1996 yılında da Asya Finans Kurumu kurulmuştur. İhlas Finans Kurumu, 2001 krizinden sonra iflas edip kapanmıştır. Faisal Finans ise 2001 yılında Ülker grup tarafından satın alınıp ismi Family Finans olarak değiştirilmiştir. 2005 yılında yayımlanan Bankacılık Kanunu ile ÖFK'ların ismi katılım bankası olarak değiştirilmiştir. Sonrasında meydana gelmiş olan tüm bankalarının unvanları katılım bankası olmuştur. 2005 yılında Family Finans ile Anadolu Finans birleşerek Türkiye Finans Katılım Bankası olarak çalışmalarını tek bir çatı altında toplamışlardır. 2015 yılında Bank Asya, BDDK tarafından TMSF'ye devredilmiştir. 2016 yılında ise BDDK bankanın çalışma iznini kaldırmıştır (Bayram, 2020: 27- 28), (Güçlü ve Kılıç, 2019: 275).

Türkiye'de ki katılım bankacılığı sektöründeki en önemli nokta kamunun katılım bankası kurmasıdır. 2015 yılında Ziraat Katılım Bankasının, 2016 yılında ise Vakıf Katılım Bankasının faaliyetleri başlamıştır (Güçlü ve Kılıç, 2019: 275).

3. ULUSLARARASI TİCARET

Günümüz dünyasında, çeşitli ülke ekonomilerinin karşılıklı bağımlılığı bulunmakta ve bu bağımlılık artmaktadır. Bu nedende artık dışa kapalı bir ülke ekonomisi bulmak oldukça zordur. Dünyanın hemen hemen tüm ekonomileri açık hale gelmiştir. Ancak açıklık düzeyi ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle hiçbir ülke bu açıdan kendi kendine yeten bir konumda değildir. Burada kullanılan anlamıyla kendi kendine yetme ise toplam çıktı ile ilgilidir, yani tüketilen mal ve hizmetlerle bu çıktının oranıdır. Ekonominin açıklığı gibi bu oran da her ülke için farklılaşmaktadır.

Ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu, genellikle ülkeler arasındaki gelir ve büyüme farklılıklarının önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilir. İktisat teorisi, ticaretin büyüme üzerinde etkili olabileceği iyi bilinen kanalları belirlemiştir. Daha spesifik olarak, ticaretin kaynakların verimli bir şekilde tahsis edilmesini teşvik ettiğine, bir ülkenin ölçek ve kapsam ekonomilerini gerçekleştirmesine izin verdiğine, bilginin yayılmasını kolaylaştırdığına, teknolojik ilerlemeyi desteklediğine ve hem iç hem de uluslararası pazarlarda rekabeti teşvik ettiğine ve böylece üretim süreçlerinin optimizasyona ve yeni ürünlerin geliştirilmesine yol açtığına inanılmaktadır.

Özellikle daha az gelişmiş ülkeler için, ticaret kalıpları ve bu kalıplardaki zaman içindeki değişiklikler, teknoloji transferi ile yakından ilişkilidir. Ayrıca ticarete açıklık, daha önce gelişmiş ekonomiler tarafından üretilen belirli ürünlerin üretimi daha az gelişmiş ülkelere göç ettiğinden, uluslararası bir ürün döngüsü olasılığını da beraberinde getirmektedir. Ticaret politikasının gelir ve büyüme üzerindeki etkisi daha tartışmalıdır. Ticaret engellerini azaltmak, işlem maliyetlerini azaltarak uluslararası ticareti teşvik edebilir ve bu da ekonomik büyüme oranlarını artırabilir.

Son yıllarda İslami bankacılık birçok Müslüman ülkede hacimce büyüdüğünden hem İslami hem de geleneksel bankaların pazarı paylaştığı ikili bir bankacılık sistemi ortaya çıkmıştır. İslami finans kurumları, Şeriat uyumlu finansal ürünler ve hizmetler sunmaktadır. Bu durum geleneksel borçlanma ve borç verme araçlarından kaçınan Müslümanlara ulaşarak finansal dışlanma potansiyelini azaltabilirdi. İslami bankalar, geleneksel muadillerinden çeşitli şekillerde farklı davranırlar. Örneğin Spekülatif faaliyetlerde bulunma yetkileri yoktur. Tasarruflarını karlı projelere tahsis ederek yatırım hesabı sahiplerinin aracılığı olarak hareket etmelidirler. Riskten kaçınma eğilimi gösterirler ve reel ekonomiye yatırım yapma konusunda daha güçlü bir tercihe

sahiptirler. Ayrıca İslami ve konvansiyonel bankacılığın bir arada bulunması, rekabeti artırarak tüm bankacılık sisteminin verimliliğini artırabilir.

Bu bölümde uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve İslami finans arasındaki ilişkiler ele alınacak ve literatürdeki çalışmalara yer verilecektir.

3.1. Uluslararası Ticaret ve Önemi

Ülkeler arasında iki temel ticaret türü vardır: İlkinde alıcı ülkenin söz konusu malları üretmediği veya hizmetleri sağlayamadığı ya da yeterli ticarete sahip olmadığı ticarettir. Burada ülkeler alıcı ve satıcı konumdadır. İkincisinde ise malları üretme veya hizmetleri sağlama kabiliyetine sahip olduğu ancak buna rağmen üretimi gerçekleştirilmeyip ithal ettiği ticarettir. Birinci tür ticaretin mantığı çok açıktır. İthalatçı ülke, ürün veya hizmetleri satın almaya gücü yettiği sürece devam eder yapmayacağı şeyleri elde edebilir. İkinci türde ülkelerin sahip olduğu kaynakların kullanım yerlerine ve hacimlerine göre önem ve maliyetleri farklıdır. Farklı öneme sahip örnekler, tüketici talebine yanıt olarak Birleşik Krallık'a muz ithalatı veya Çin imalat endüstrisi için gerekli olan bakırın Çin'e ithal edilmesidir.

İkinci tür ticaret daha fazla talep görmektedir çünkü bugün dünya ticaretinin çoğunluğunu oluşturmaktadır ve gerekçeleri ise daha karmaşıktır. Ülkeler, yurtiçinde iyi bir şekilde üretebildiği otomobil, kömür, petrol, TV seti, giyim ve daha birçok ürünü ithal edebilmektedir. İlk bakışta, dünyanın her yerinden kendi kendine yeterli olabileceği malları ithal etmek kaynak israfı gibi görünebilir. Ancak bu ürün kategorilerinin ithal edilme nedenleri genellikle üç sınıfa ayrılır:

- İthal edilen mallar, yurtiçinde üretilenlerden daha ucuz olabilir;
- İthalat yoluyla daha fazla çeşitte mal sağlanabilir;
- İthal edilen mallar, yerli üretime göre daha düşük fiyatlar dışında avantajlar sunabilir
 - daha iyi kalite veya tasarım, daha yüksek statü (örn. prestij etiketi), teknik özellikler vb.

Uluslararası ticaret teorileri, uluslararası ticareti açıklamak için geliştirilmiş farklı teorilerdir. Bu kısımda, geçtiğimiz yüzyılda gelişen ve bugünle en alakalı olan farklı ticaret teorileri hakkında bilgi verilecektir. Ek olarak, uluslararası ticareti etkileyen

faktörleri ve işletmelerin ve hükümetlerin bu faktörleri kendi çıkarlarını desteklemek için kendi çıkarları için nasıl kullandığına da değinilecektir.

3.1.1. Klasik ekonomi okulu

Ekonomik büyüme dış ticaret tarafından iki şekilde desteklenmektedir. Dış ticaret, bir yandan kaynakların optimal dağılımını ve sonuç olarak verimliliği iyileştirdi ve sonrasında ekonomik büyümeyi teşvik etti; ayrıca bir ülke üretemediği hammadde ve ekipmanları kazanabilir. Bunlar ekonomik kalkınmanın maddi temelini sağlıyordu. En ünlü teoriler, Adam Smith'in fazla ihracatı, David Ricardo'nun karşılaştırmalı avantajı, John Mueller'in ticari gelişiminin çıkarları ve Robert Morrison'ın "ticaret ekonomik büyümenin motorudur" idi. Tüm bu teoriler, ilişkiyi bir dereceye kadar yorumladı, ancak uluslararası ortamın karmaşık ve kuralsız olduğunu görmezden geldi (O'Brien, 2013).

3.1.2. Yapı okulu

Temsilcisi, gelişmekte olan bir ekonomiyi kapitalist kısma (sanayi sektörü) ve kapitalist olmayan kısma (geleneksel tarım sektörü) ayıran ikili ekonomi modelini öne süren Lewis'tir. Kapitalist sektör, kapitalist olmayan sektörden artı emeği emerek ve biriktirerek ekonominin büyümesini teşvik etmek zorundaydı. Kapitalist kesim ihraç mallarını, geleneksel kesim ise ithal malları üretseydi, dış ticaret kuşkusuz kapitalist kesimde pazar ve ürün talebini genişletecek ve emek ücretlerini azaltacaktı. O zaman parçanın kârını ve birikimini daha da artıracak ve ekonomik büyümeyi teşvik edecektir (Kirkpatrick & Barrientos, 2004).

3.1.3. Etki okulu

Max Corden'ın temel noktası, dış ticareti makroekonomik değişkenlerle birlikte analiz etmesi ve özellikle ticaretin üretim faktörlerinin arzı ve verimlilik üzerindeki etkisini vurgulamasıydı. Corden, bir ülkenin dış ticaretinin makroekonomiyi 5 açıdan etkileyeceğini fark etti: gelir etkisi, sermaye birikiminin etkisi, ikame etkisi, gelir dağılımı etkisi ve ağırlıklı unsurların etkisi. Bu etkilerin tümü birikmelidir, bu da ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, ekonominin gelişmesiyle birlikte kademeli olarak güçlendiği anlamına gelmektedir (Corden, 1972).

3.1.4. Yeni büyüme okulu

Bu okulun temsilcileri olan Romer, Lucas ve Svensson, üretkenliği artırmak için teknolojiyi temel faktörler olarak aldılar. Bu teori, gelişmiş ülkelerin büyümesinin verimliliğin artmasına bağlanacağına işaret etti. Bu gerçeğe dayanarak teori, uluslararası ticaret, teknolojik ilerleme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için bir dizi model yaptı. Uluslararası ticaretin, teknolojinin yayılması ve dış teşvik yoluyla ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini gördüler. Bir yandan, herhangi bir teknolojinin bir yayılma süreci vardı. Gelişmiş teknolojilerin sahipleri, niyetleri olsun ya da olmasın, dış ticaret yoluyla yavaş yavaş diğer ülkelere bu teknolojileri öğretecek; öte yandan uluslararası ticaret, daha geniş bir pazar, daha sık bilgi alışverişi ve artan rekabet, her ülkeyi yeni teknolojiler ve ürünler geliştirmeye zorladı. Uluslararası ticaret ve teknik değişim arasındaki karşılıklı tanıtım ilişkileri, uzun vadeli bir ekonomik büyüme sağlayabilir (Feldman, 1999).

3.1.5. Yeni ticaret okulu

Yeni ticaret teorisi ekonomisti Haierpoman Paul Krugman, uluslararası ticaretin ekonomik büyümeyi teşvik etmesinin iki yolu olduğuna inanıyordu. Biri ticaretin getirdiği ölçek ekonomilerinin etkileriydi, diğeri ise uluslararası ticaretin malzeme üretim sektörü ile bilgi üretim sektörü arasındaki kaynakların optimal dağılımını geliştirerek ekonomik büyümeyi destekleyebileceğiydi.

3.2. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi

II. Dünya Savaşından sonra hızlanan dünya ticaretinin serbestleştirilmesi gayretleri günümüze doğru artık büyük bir mesafe almıştır. Devletler dünya ticaretinin serbestleşmesi meselesine uyum sağlarken rekabeti kontrol altında tutmayı hedefleyen politikalar üretmektedir. Ekonomik gelişmeler, hizmet ve mal üretiminde artışlar yaşanmasını sağlamaktadır. Üretimdeki hızlı artış, dünya ticaretinin sınırlarının genişlemesine de yardımcı olmaktadır. Zaman içerisinde ivme kazanarak artan üretim sayesinde, devletlerin uzmanlaşma seviyeleri yükselmeye başlamış ve bu sayede üretim hızı üst seviyelere doğru çıkmıştır. Bununla beraber çoğu ülkede ticarete bağlı üretim oranı artmıştır (Alkin, 2006: 14).

Savaşın ardından dünyada yeni bir ekonomik sistem inşa edilirken, U/A ticarete ve piyasalarda liberalleşme temelleri atılmaya başlamıştır (Alkin, 2006: 15). Ekonomik

ve siyasi bir fikir olarak gelişen liberalizm, modern dünya düzenindeki düşünce akımları arasında önemli bir noktaya ulaşmıştır. Liberalleşme; dışa yönelmeyi belirtmektedir. Dışa yönelik olmayla kastedilen şey serbestlik ve tarafsızlıktır. Tarafsızlık; dış ticaret bağlamında rakip sektörler içerisinde olabildiği ölçüde adil koşulların olması anlamını taşıırken, serbestlik ise; finansal ve ticari açıklığın olduğu ve devlet müdahalelerinin minimuma indirildiği bir rejimi ifade etmektedir (Masca, 2000:7). Dış ticaretin serbestleştirilmesi, aşamalı bir biçimde ticareti sınırlayan unsurların (Kota, tarife, döviz kontrolü vb.) ortadan kaldırılması anlamını taşımaktadır. Krueger, kapalı ekonomilerden serbest ekonomilere geçiş sürecinin 5 aşaması olduğunu söylemektedir. İlk aşama, miktar kısıtlamasının uygulanması iken; ikinci aşama, ayrımcı kontrol sistemlerinin olmasıdır. Üçüncü aşamada dışa açılım adımları atılmakta ve miktar kısıtlaması esnetilmektedir. Dördüncü aşamada, kotaların kaldırılarak yerine tarife uygulamasının başlatılması ve dışa açılma sürecinde ileri bir aşamaya geçilmesi vardır. Beşinci ve son aşamadaysa ekonominin tam bir şekilde serbestleşmesi sağlanmaktadır. Bu beş aşama sonucunda dış ticaret serbestleştirilmiş ve miktar kısıtlamaları ortadan kaldırılmış olmaktadır. İlk iki aşamada dışa kapalı bir ekonomi sistemi var iken üçüncü aşama ile birlikte serbestleşmeye doğru yol alan bir süreç belirtilmektedir (Akel, 2012: 5).

3.3. Dünya Ticaretinin Serbestleşmesi

II. Dünya Savaşından sonra dünya ticaretinin serbestleştirilmesi gayretleri hızlanmış ve dış ticaretin serbestleştirilmesine dönük girişimler iki şekilde gelişmiştir. İlkinde, Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) kapsamında üye ülkelerin birbirleri arasında uyguladıkları gümrük tarifeleri ile dış ticarete yönelik kısıtlamaların karşılıklı olarak indirilmesi belirtilmektedir. Bu gelişme “evrensel yaklaşım” şeklinde de adlandırılmaktadır. İkincisinde ise “bölgesel yaklaşım” söz konusudur. Burada bazı devletlerin çeşitli entegrasyonlarla ticaretin serbestleştirilmesi çabasıyla bir iktisadi birleşme hareketi vardır (Arslan, 2014: 12). Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi gayretleri ağırlıklı olarak sanayileşmiş devletler içinde gelişmiş ve giderek az gelişmiş devletler de bu sürece uyum sağlamıştır. Bu gelişmeler, 1929’da yaşanan buhran sonrası dünya ekonomisindeki yoğun korumacı politikalara ve milliyetçilik hareketlerine karşı gösterilmiş bir reaksiyon şeklinde değerlendirilebilir (Masca, 2000:8).

3.3.1. Gümrükler ve tarifeler genel anlaşması (GATT)

ABD, II. Dünya Savaşından sonra dünya ekonomisine yeni düzenlemeler getirmek için BM çerçevesinde bazı inisiyatifler başlatmıştır. Bu inisiyatiflerin temelinde istikrarlı bir uluslararası ticaret düzeninin oluşturulması isteği yer almaktadır. Savaş sonrasındaki dönemde dünya barışının korunması amacıyla uluslararası ekonomik iş birliğinin sağlanması gerekliliği düşüncesi özümsemiştir. Bu doğrultuda devletlerin kalkınmalarına yardımcı olunması, uluslararası likiditenin artırılması, mali güven ortamının sağlanması ve uluslararası ticaretin genişletilmesi vb. bazı gereksinimlere cevap verilmesi amacıyla yeni kurumlar inşa edilmeye başlanmıştır. 1944 senesinde gerçekleştirilen BM Konferansı'nda, dünya ekonomisini yönlendiren kuralların yapılandırılması ve yenilenmesi adına istihdamın artması ve ekonomik büyümelerin sağlanması için Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu kurulmasına karar verilmiştir (Savaş, 2004:114).

Uluslararası ticarete liberalleşme hareketlerinin başlamasından günümüze dünyada ticaret hadleri istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Bu gelişmenin ana sebebi uluslararası ticaret önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Bu istikamette 1948 senesinde dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla "Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması" yürürlüğe sokulmuştur. GATT, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi özel bir statüde olmayıp, yalnızca çok taraflı bir sözleşme niteliğindedir. GATT'ın temel görevi, müzakere görüşmeleri kapsamında geçerli, anlaşmada öngörülmüş olan prensiplerin uygulanmasıdır (Akel, 2012: 7). GATT'ın ana amaçlarından bir tanesi dünya pazarını yıpratıcı ve ticareti sınırlandıran engellerin önüne geçilmesidir. Tarife dışında kalan engellerin tarifeleştirilmesi ve bu işlemlerin müzakereler kapsamında düşürülmesi ya da ortadan kaldırılması istenmektedir (Kartal, 2008: 180).

Bu anlaşmayla uluslararası ticaretin ana ilkeleri ortaya çıkmıştır. Bu ilkelerin başında anlaşmaya üye devletlerin aralarındaki ticaret engellerini kaldırması bulunmaktadır. Çok taraflı sisteme geçilmesiyle birlikte, ticaretin liberalleştirilmesi ve dış ticaret ile alakalı kuralların güncellenerek daha net ve serbest ticaret politikaları oluşturulması amaçlanmıştır. GATT anlaşması, ticarete karşılaşılan kısıtlamaların kaldırılması, uluslararası ticarete ayrımcılığın olmaması ve gümrük tarifelerinde indirim uygulanmasını amaçlayan çok taraflı taviz ilkelerini hedeflemiştir. Bu anlaşmayla kaynak kullanımının gelişmesi, talep koşullarının ve gelirin genişlemesiyle hayat

standartlarının yukarı çekilmesi amaç edinilmiştir (Alkin, 2006: 16). Anlaşmanın özünde ticaretin çok taraflı anlaşmalar vasıtasıyla teşvik edilmesi bulunmaktadır. Bu amaçla bazı temel ilkeler benimsenmiştir.

En Çok Kayrılan Ülke Kuralı: Uluslararası ödemelerde ya da uluslararası ticarete üye devletlerden herhangi birisine uygulanmakta olan imtiyaz, avantaj ile tavizler üye olan diğer devletlere de koşulsuz uygulanacaktır. Üye devletlerden birisine uygulanan tarife indirimi diğer üye devletlere de uygulanmak zorundadır. En çok kayrılan ülke kuralının bazı istisnaları vardır. Bu istisnalar; genelleştirilmiş tercihler sistemi uyarınca, gelişmekte olan devletlerden diğer devletlere kıyasla daha az miktarda gümrük vergisi alınması veya alınmaması şeklindeki ayrımcı nitelik taşıyan uygulamalardır (Savaş, 2004:115).

Tarifeler Yoluyla Koruma: Koruma aracı olarak sadece gümrük tarifeleri kullanılmalıdır. Uluslararası ticaret kapsamında gerçekleştirilen müzakerelerde gümrük tarifelerinde yapılacak aşamalı indirimler belirtilmiştir. Yerel sanayinin koruma altına alınması söz konusu olduğunda GATT, gümrük tarifesi indirimleri yapılması gerekliliği şartını öne sürmektedir. Ticarete şeffaflığın sağlanması için en etkili yol, korumacı tedbirlerin tarifeler vasıtasıyla gerçekleştirilmesidir. GATT, tarife dışında kalan engellerin istisnalar hariç tümüyle yasaklanmasını ve tarifelerin zaman içerisinde azaltılmasını öngörmektedir (Kartal, 2008: 182).

Ulusal Muamele Kuralı: İç pazara dönük düzenlemeler ve vergilendirme, yerli ve ithal mallarda ayırım yapılmamasını öngörmektedir. Yerli üretimde yapılan düzenlemeler herhangi bir değişiklik yapılmaksızın ithal ürünler üzerinde de uygulanmaktadır. Bu sayede ithal ve yerli üretim arasında ayırım uygulanmasına engel olunmaktadır. Gümrük vergisi ödemesinin sonrasındaki aşamada iç piyasada olan ithal ürünlere, yerli ürünlere uygulanmakta olan vergi dışında başka bir vergi uygulanmamaktadır (Işın,1993:47)

Tarife İndirimlerinin Bağlayıcılığı: GATT anlaşması temel olarak gümrük tarifeleri üzerinde gerçekleştirilecek indirimlere yoğunlaşmaktadır. Anlaşma kapsamındaki müzakereler sonucu oluşturulan gümrük tarifeleri bağlayıcı özelliktedir. Belirlenen gümrük tarifeleri üye devletlerin taviz listelerinde “bağlı oranlar” ismiyle yer almaktadır. Üye devletler uygulama sırasında belirlenen bağlı oranların üzerine çıkamamaktadırlar. Kısaca, bahse konu oranlar üye devletler açısından bağlayıcıdır.

Bu ilke uyarınca indirim uygulanan gümrük tarifelerinin sonradan yükseltilemeyecek olması uluslararası ticaret için istikrar sağlamaktadır(Savaş, 2004:115).

3.3.2. Dünya ticaret örgütü

GATT, kurumsal yapıda olmayan ve birçok kuralı ihtiva eden çok taraflı bir ticaret anlaşmasıdır. GATT'ın son müzakeresinin gerçekleştiği Uruguay Turu'nda üye devletler, GATT anlaşmasının uluslararası örgüte dönüştürülmesine karar vermişlerdir. 1986'da başlayan ve 1993 senesine kadar devam eden Uruguay Turu sonucunda anlaşma dışındaki tekstil ve tarım sektörleri anlaşma kapsamına dahil edilmiştir (Orhan, 2008:216).

Tarifelerin bu sektörlerde de indirilmesiyle uluslararası ticarete yönelik düzenlemeler ve kurallar daha da güçlendirilmiştir. Uruguay Turu'nun diğer bir sonucu GATT'ın 1 Ocak 1995 tarihinde DTÖ'ye (Dünya Ticaret Örgütü) dönüştürülmesidir. DTÖ, GATT'ın öngördüğü hükümleri koruma altına almış ve koruma alanlarının daha da daraltılması amacıyla yeni sözleşmeler yapılmasını sağlamıştır. DTÖ'nün hedefleri arasında, hizmet ve ticaretlerinde teşvikin artırılarak uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine hız verilmesi bulunmaktadır. DTÖ; GATT'ı içine alan ve aynı zamanda yeni hükümler ortaya koyan bir kurumdur. Hizmetler, tarım ürünleri, ticaretle alakalı yatırım önlemleriyle fikri mülkiyet hakları DTÖ kapsamındadır. Anlaşmaya daha sonra Tokyo Turu ile eklenen ve uygulama zorunluluğu getirilen ticarete teknik engeller, sübvansiyonlar, devlet alımları, gümrük değerlendirme, telafi edici vergiler, ithal lisansları prosedürü ve damping anlaşmaları da DTÖ kapsamındadır (Şanlı, 2008:16).

Uruguay müzakereleri sonucu, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurularak GATT'ın kurumsallaşması uluslararası ticaret için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. DTÖ'ye üye devletler tarifelerin ve tarife dışındaki engellerin yeni dönem ile beraber kaldırılmasını amaçlamıştır. DTÖ, GATT'ın genişletilmiş halinden ziyade farklı bir karakter ve yapıya sahiptir. DTÖ, çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi hakkında daha hızlı bir mekanizmaya sahiptir. Yalnızca mal ticareti ile ilgili kuralları ihtiva eden GATT'ın tersine DTÖ; hizmet ticareti, mal ticareti ve fikri mülkiyet haklarını ihtiva etmektedir (Orhan, 2008:217).

3.3.3. Bölgesel iktisadi birleşme hareketleri

1950'lerden itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan devletler içinde birçok bütünleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Özellikle savaştan sonraki dönemde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla başlatılan girişimler hızlanmış ve savaş esnasında önemli boyutta hasar alan ekonomilerin ve mali sistemlerin düzeltilmesi amacıyla devletler beraber hareket etmeye karar vermişlerdir. Ekonomik entegrasyonlar, devletlerin karşılıklı kazançlarının artırılması için aralarındaki ticaretlerin ve ekonomi ile ilgili diğer ilişkilerin serbestleştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Ticaretlerin serbestleştirilmesi yönündeki en ciddi girişimler ekonomik bütünleşmelerdir. Ekseriyetle coğrafi bakımdan birbirine yakın olan devletler, ekonomik ilişkilerini daha kolay hale getirmek, artmakta olan rekabet koşullarına karşı direnç göstermek ve küreselleşen piyasalarda önemli bir konuma gelmek istediklerinden entegrasyonlara atfedilen önem giderek artmaktadır. Dünya tarihindeki en başarılı ekonomik birleşme Avrupa Birliğidir (Şanlı, 2008:17).

Ekonomik entegrasyon, farklı devletlerin bazı bölgesel bütünleşmeler kapsamında ticaretin serbestleştirilmesini amaçlayan politikalar izlenmesi olarak tarif edilmektedir. Böylece siyasi olarak bağımsız olan devletler ekonomik bakımdan bağımlı hale dönüşmektedir. Ekonomik bütünleşme hareketlerine iştirak eden devletler toplumsal refahlarını, üretim kapasitelerini ve verimliliklerini daha yükseğe çıkarmayı hedeflemektedir. Gelişmiş devletlerde süratli bir şekilde artmakta olan üretime karşılık piyasaların yetersiz oluşu ve gelişmekte olan devletlerin entegrasyon vasıtasıyla sanayileşme ivmelerini artırma düşüncesi devletleri ekonomik bütünleşmeye sevk etmektedir (Kartal, 2008: 183). Bölgesel bütünleşmeler uluslararası örgütler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Uluslararası örgütlerin serbest ticarete yürüttükleri faaliyetleri ve etkileri devletler açısından oldukça önemlidir. Uluslararası ekonomik bütünleşmeleri zayıf olandan kuvvetliye doğru beş adımda incelemek mümkündür.

3.3.3.1. Serbest ticaret bölgesi

Serbest ticaret bölgeleri teşkil eden devletler mal hareketlerini sınırlandıracak her türde engellerin ortadan kalkmasını ve bölge içinde mal hareketliliklerinin artmasını sağlamaya gayret etmektedir. Üye devletler, serbest bölge dışındaki devletlere karşı birbirlerinden bağımsızdırlar. Serbest ticaret anlaşmaları kaynağını GATT'ın 24.

Maddesi oluşturmaktadır. Buradaki hedef üye devletlerin hizmet ve ürettikleri ürünlerin ticaretini serbestleştirilerek ortak pazar oluşturulmasıdır. Ticaretteki sınırlamalar, sadece üye devletlerin ürettiği mallar ve hizmetler için kaldırılmaktadır. Üye devletler birbirleri arasında ortak piyasa teşkil etmek maksadıyla, yalnızca karşı tercihli gümrük politikalarını hayata geçirmek için karar alanı bırakmaktadırlar (Yıldız,1999:90).

Bu bütünleşme sırasında birliğe bağlı olan her devletin kendi istediği gümrük politikalarını seçmesi, bütünleşmeyi baltalayan eğilimlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Serbest ticaret bölgesindeki bir devlet, yeterince güçlü olmadığı sanayi alanlarında düşük gümrük oranları sayesinde bölge içinde bahse konu malların İthalatçısı konumuna dönüşebilmektedir. Bunun iki adet etkisi olmaktadır. Şayet bütünleşme içinde ilgili malları üreten bir devlet varsa ve yerli üreticileri gümrük duvarları ile korumaya almaya çalışıyor ise bu koruma etkisizleşir ve sistem içinde gerilemeye sebep olur. Şayet alan içinde ilgili üretim alanlarının üreticileri yok ise, bu ürünün gümrük tarifesi indiren devlet bahse konu malın ticaretini ele geçirir (Şanlı, 2008:18).

3.3.3.2. Gümrük birlikleri

Gümrük birliği, yalnızca üye devletler arasındaki serbest ticareti değil aynı zamanda üyelerin üçüncü devletlere ortak gümrük tarifeleri uygulamasını içermektedir. Gümrük birliğinde üye devletler arasında tarife ve kota uygulaması kaldırılmaktadır. Bundaki amaç, hizmet ve mal piyasaları için ortak bir pazar oluşturmaktır. Gümrük tarifelerinin belirleniş şekli, birlik devletlerinin korumacı veya serbest ticaret taraftarı olup olmamalarına göre değişmektedir. Şayet korumacılık hakimse birlik korumacı bir kaleye dönüşebilmektedir. Fakat genellikle devletlerin tek başına saptadığı gümrük oranlarından daha az bir oran saptanacağı iddia edilmektedir (Alkin, 2006: 19).

3.3.3.3. Ortak pazar

Ortak pazarda ise, gümrük birliğinin istediği koşullardan biraz daha ileri gidilmektedir. Pazar içinde üretim unsurlarının hareketliliğini sağlayan bazı tedbirler getirmekte ve bunlara ilave olarak maliye ve para politikası birlikte yürütülmektedir. Bunun yanı sıra sosyal politika tedbirleri de ortak pazar kavramı içerisine girmektedir. Ortak pazar içinde yatırım yapılması planlanan uygun ortam bulmak kolay hale gelmektedir.

Ayrıca emeğin uygun bir iş bulma ve yüksek ücrete erişme olasılığı yükselmektedir. Hizmet, mal ve üretim faktörleri piyasalarında dolaşım serbestliğinin sağlanması, pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesi ve etkin kaynak kullanımlarının sağlanması gerçekleşmektedir (Karluk,1996:221).

3.3.3.4. Ekonomik birlik

Ekonomik birleşmelerin en yüksek düzeyidir. Ulusal siyasi bağımlılıkların yerine uluslar üstü bir siyasi otoritenin kurulduğu birleşme şeklidir. Devletler gümrük birliğinin kurulmasının ardından birliği ortak pazar biçimine dönüştürerek; maliye, para ve sosyal politikaları birleştirerek ekonomik birliği sağlamaktadır (Alkin, 2006: 20).

3.3.3.5. Tam ekonomik bütünleşme

Ekonomik birlikten farklı şekilde finans piyasalarında bütünleşme gerçekleştirilerek maliye, para ve sosyal politikalar ile alakalı kararlar alınmakta ve alınan kararların düzenli bir biçimde yürütülmesi ulus üstü kurumlarca gerçekleştirilmektedir. Tam ekonomik bütünleşmede söz konusu husus makroekonomik bir bütünleşmedir. Ekonomilerdeki ulusal bağımsızlık neredeyse tamamıyla ortadan kaldırılarak ulus üstü bir otorite teşkil edilmektedir. Bu son adımda ortak para kullanılması ve ortak Merkez Bankası'nın oluşturulması söz konusudur. Bu sebeple devletlerin bağımsız olarak para arzlarını artırması ve bağımsız faiz politikaları izlemeleri mümkün değildir. Çünkü tam ekonomik bütünleşmenin ardından maliye ve para politikalarını içeren hedefler ve araçlar bütünleşik bir hale getirilmektedir. Üyeler “tek para” düşüncesi üzerinde ortak karara varmaktadırlar. Bu sebeple de üye devletlerdeki maliye ve para politikalarını yönetecek tek bir otorite teşkil edilmektedir (Karluk,1996:225).

3.4. Uluslararası Ticaretin Kavramsal Altyapısı “Uluslararası Ticaret Teorileri”

3.4.1. Merkantilizm

Merkantilizm, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda genel kabul görmüş bir iktisadi politik sistemi ve iktisadi fikrin gelişindeki dönemi ifade eder. Bu kavram, ilk defa 1763 senesinde Mirabeau'nun Philosophie Rurale adlı eserinde ticari bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Magnusson, 2015:27). Adam Smith'e ait Ulusların Zenginliği adlı eserin neşretmesinden itibaren merkantilizm kavramı bilim insanlarınca fazlasıyla

tartışılmıştır. Merkantilizmi savunan ekonomistler uluslararası ticaretin tümüyle serbestleşmesini (laissez faire) savunan ve serbest ticaretle bütün devletlerin kazanç sağlayacağına inanan liberal ekonomi düşüncesinin tersini savunmakta ve uluslararası ticaretin tümüyle kontrol altına alınmasının devletlerin ekonomileri için en iyisi olacağını belirtmektedirler (Karluk,1996:185). Bu yaklaşımdaki düşünceye göre dünyadaki servet miktarı sabittir. Özellikle Batı Avrupa devletleri sabit olan bu zenginlikten çok daha fazla pay alabilmek amacıyla uluslararası ticaret için korumacı politikaları seçmişlerdir. Bu görüşte olan ülkeler bir devletin gücünün ve zenginliğinin ihracatı artırarak elde edilen gümüş, altın vb. değerli madenlerin miktarıyla orantılı olduğunu düşünmektedirler. Bununla beraber, devletin kontrolünün en yüksek seviyede olduğu bu sistemde hammadde haricinde malların İthalatının yapılmasının genel ekonomi için zararlı olduğu görüşü hâkimdir. Bu nedenle Merkantilizm anlayışının temel aldığı ana düstur şu biçimde ifade edilebilir: Ulus devletler dışarıdan düşük fiyat karşılığı getirmiş oldukları hammaddeleri ülke içinde işleyip nihai mal haline getirecekler ve bu nihai malları tekrar dış piyasaya satarak yüksek gelirler elde edeceklerdir (Kazgan, 2000:121).

Merkantilistler artan ihracatla beraber elde edilen değerli maden bolluğunun fiyat artışlarına sebep olacağını farkındadırlar. Merkantilistler bu durumu olumsuz bir gelişme şeklinde görmemişlerdir çünkü böylesi bir ticarete kazançlı olanlar tüccar sınıfıdır (Seyidoğlu, 2015:88). Merkantilizmin ortaya çıkmasının temel nedeninin bahse konu dönemde imparatorlukların güç kaybedip konumlarını ulus devletlere kaptırıyor olmaları denebilir. Ulus devletlerin ortaya çıkması ve bağımsızlıklarını elde etmeleri şüphe götürmeyecek ekonomi ve ordularının güçlü olmasıyla mümkün hale gelmiştir. Bunu sağlamak amacıyla ulus devletler sömürgelerden getirttikleri hammaddeyi kendi ülkelerinde işleyip nihai mamul haline getirmiş ve kontrol ettikleri sömürgelerine yeniden bu malları satarak pazar problemini de çözmüşlerdir. Merkantilizm sanayi devrimiyle beraber konumunu liberal politik ekonomisine bırakmıştır. Bu değişimle beraber ekonomideki problem üretimden ziyade pazar arayışı biçimine dönüşmüştür. Batı Avrupa ülkeleri sanayi devrimi ve makineleşmenin sonucu olan kitlesel üretimi satabilecekleri pazarlar aramaya başlamışlar ve üretim teknolojisinde daha üst düzeyde oldukları devletlere serbest ticaret ekonomisini dikte etmeye başlamışlardır (Kazgan, 2000:135).

3.4.2. Mutlak üstünlükler teorisi

Mutlak üstünlük teorisi, bütün devletlerin birlikte zenginleşmelerinin imkânsız olduğu merkantilist görüşün tersine, diğer devletlere nazaran üretimde maliyet avantajını elinde bulunduran bir devletin o malı üretmesi gerektiği görüşüne dayanmaktadır. Üretimde maliyet avantajına sahip olmayan devletlerin bu malları diğer devletlerden ithal etmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki Adam Smith'in söz ettiği maliyet kavramı klasik iktisatçıların emek değer teorisine dayandırılmaktadır. Emek değer teorisinde bir malın değeri o mala harcanmış olan emek miktarına eşittir (Reinert (2011), mutlak üstünlük teorisini arz ve talep eğrisiyle açıklamaya gayret etmiştir.

3.4.3. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Adam Smith'in ardından 40 sene sonra David Ricardo "On the principles of Political Economy and Taxation" adlı eserinde ülkelerin ithalat ve ihracat mallarını mutlak üstünlük teorisi doğrultusunda değil karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre tespit etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu teori günümüzde kabul gören modern dış ticaret teorisinin de kaynağı olup mutlak üstünlük teorisine nazaran uygulamayı daha iyi göstermektedir. Diğer bir ifadeyle gerçek dünyada, uluslararası ticaret mutlak üstünlükten çok karşılaştırmalı üstünlük teorisindeki görüşe benzeyen bir anlayışla saptanmaktadır. Bu teoride devletler becerilerini en etkili bir biçimde ürettikleri mallar üzerinde geliştirmeli ve birlikte faydalarını en üst seviyeye çıkarmalıdır (Karluk,1996:190).

3.4.4. Uluslararası ticaretin kavramsal açımları ve diğer yaklaşımlar

Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin gerçek hayatta olanaklı olup uygulanabilmesi adına ciddi kısıtlar ışığında incelenmesine ihtiyaç vardır. Örnek olarak teorideki en güçlü varsayımlarından biri ithalat ve ihracat yapacak devletlerde talebin eşit olduğu ve değişmediğidir. Fakat gerçek dünyada böyle bir varsayımın gerçekleşmesi zor olup olayın çok basite indirgendiği görülmektedir. Gerçek dünyada devletlerin bir mala olan iç talebi bahse konu malın iç üretim miktarından daha fazla olabilmektedir. Böylesi bir durumda bahse konu devlet belirtilen malı diğer devlete kıyasla daha verimli bir biçimde üretebilse dahi üretim miktarı iç piyasa talebinden az olduğundan ülke içi mal talebinin karşılanamayan bölümünü ithal etmek zorunda olacaktır

(Kazgan, 2000:138). Diğer bir konu da şudur ki malların üretimi aşamasında girdi olarak emek girdisinin dışında toprak, sermaye, girişimcilik vb. girdi bileşenlerinin de olmasıdır. Bahse konu teorinin ana varsayımlarından birisi olan emeğin homojen olması durumu da gerçek hayatta imkansız olduğundan teorinin uygulanabilirliği zordur. Şöyle ki aynı cins malların üretildiği devletlerde teknolojiyle birlikte teknik elemanların özelliklerinin farklı olması verimlilik ve malların kalitesi üzerinde etkili olan unsurlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin güçsüz yanlarından bir tanesi de üretilen malların tümüyle homojen olduğu varsayımdır (Seyidoğlu, 2015:90). Fakat bu malların özelliklerinin aynı olduğu varsayılmış olsa da bahse konu ürünlerin üretildiği toprak ve iklim yapılarının farklı olması bu ürünlerin birbirinden farklı olmasına neden olacaktır. Bu sebeple bu durum bahse konu ürünlerin hem üretim verimliliğine yansımaktadır hem de ürünlere olan talebin yapısını değiştirmektedir. Bu durumlar şüphe götürmeyecek biçimde karşılaştırmalı üstünlük teorisinde yapılmış olan analizleri değiştirmektedir (Kazgan, 2000:140).

Neo-klasik iktisatçılar Ricardo'nun sunduğu karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ana varsayımı olan emek değer teorisinin güçsüzlüğünün giderilmesi amacıyla bu kavram yerine malların girdi maliyeti üzerinde etkili olan fırsat maliyeti kavramını kullanmaktadırlar. Bu kavram emek girdisi dışında toprak, sermaye, girişimcilik ve bunların türevlerini içermektedir ve teorinin daha gerçekçi olmasını sağlamaktadır. Bahsedilen bütün bu sebeplerden dolayı teorinin en büyük handikapı olarak ortaya çıkan bireysel faktör verimliliği kavramı yerine değinilen girdi unsurlarını bünyesinde barındıran üretim maliyeti kavramının kullanılması iktisatçılar bakımından daha anlamlı olmuştur (Karluk,1996:192). Emeğe eklenen toprak, sermaye ve girişimciliğin tek bir maliyet kalemi biçiminde yazılıp toplanabilmesi amacıyla bu kalemlerin maliyetleri parasal olarak hesaplanarak yeni bir tablo oluşturulmuştur. İktisatçılar tarafından sürekli üzerine eklemeler yapılarak günümüze kadar ulaşan karşılaştırmalı üstünlük teorisi dış ticarete yapılan fiili uygulamalara daha benzer bir şekle sokulmaya çalışılmıştır. Bunların haricinde iki devletli ve ikiden fazla mallı modeller vb. modeller iktisatçılarca geliştirilmiştir ve bahse konu modeller de yine karşılaştırmalı üstünlük teorisi felsefesiyle açıklanabilmektedir (Seyidoğlu, 2015:92).

3.4.5. Faktör analizleri kuramı ve dış ticaret alanında güncel açılımlar

Yukarıda anlatılan klasik karşılaştırmalı üstünlük teorisince uluslararası ticaretin karlı olmasının en önemli nedeni üretim maliyetinin az olmasından geçmekte ve bu durum yalnızca devletlerarası emek verimliliğine dayanmaktadır. Teori bu noktada bir açmazda girmekte ve devletler arası emek verimliliğinin hangi sebeplerle farklı olduğundan söz etmemektedir (Reinert, 2011:21). Bu eksiklik Heckscher-Ohlin teoremiyle kapatılmaya çalışılmış ve bu teorinin dayandığı varsayımlarla dış ticarete çok sayıda güncel açılımlar bulunmuştur. Bu model, uluslararası piyasada uzmanlaşmanın ve ticaretin nedenin faktör varlıklarındaki farklılıkların olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, teorideki kilit etmen devletlerin farklı oranlarda faktörlere sahip olmalarıdır. Bu durum, üretimde farklı nispi marjinal maliyete neden olmakta ve her devlet bünyesinde bol miktarda olan üretim faktörüyle üretim yaparak karını en yüksek seviyeye çıkaracaktır (Gandolfo, 2013:28).

Wassily Leontief 1930'da bulduğu girdi-çıktı tablosu tekniğiyle ABD ekonomisi üzerine yaptığı araştırmada aynı değere sahip İthalatla rekabetçi ve ihraç mallarının üretimi için gerekli sermaye ve emek miktarını hesap etmiştir. Çalışma öncesi tahmin edilen şey ABD'nin ihraç mallarının daha çok sermaye içermesi şeklindeydi fakat gerçekleştirilen analiz sonucunda çok farklı bulgular elde edilmiştir. Leontief paradoksu şeklinde ifade edilen bu durum 1960'tan sonra yoğun olarak tartışılmış ve bunun sebepleri çok farklı hipotezler ile açıklanmaya gayret edilmiştir. Bahse konu paradoks sonrası yeni teoriler ortaya atılmış ve bu paradoks açıklanmaya çalışılmıştır (Krugman ve Obstfeld, 2009:58).

Keesing ve Kenen'in geliştirdikleri nitelikli işgücü teorisine göre, emek kavramı niteliksiz ve nitelikli işgücü şeklinde ikiye ayrılmalı ve nitelikli işgücüne haiz devletlerin bu işgücü yapısıyla üretildikleri ürünlerin ihracatını gerçekleştirmesi gereklidir. Diğer yandan, iş gücü niteliği az olan devletlerinse bünyelerinde daha fazla niteliksiz işgücü faktörü olan ürünlerin ihracatını gerçekleştirmesi gerekliliği savunulmuştur (Gandolfo, 2013:32).

Bir diğer teori teknoloji açığı hipotezi olup, 1961'de Posner tarafından ortaya atılmıştır. Posner, teknolojik değişimin sürekli devam eden bir süreç olduğunu söylemiştir. Posner'e göre, devletler benzer faktör oranına ve zevklere sahip olsalar da sürekli icatlar ile yenilikler ticarete yol açabilmektedir. Bu modelde, bir firma yeni bir

ürün geliştirirken, ürünün testinin gerçekleştirildiği ilk yer iç piyasadır. İç piyasadaki başarısı ispatlanan ürün üretici firma tarafından dış pazara pazarlanmaya gayret edilmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2009:61). Yeni ürünler, dünya ticaretinde üretici firma ya da ihracatçı devlet üzerinde geçici bir tekel pozisyonu sunmaktadır. Bu tekel pozisyonu çoğunlukla telif hakkı ve patent yoluyla korunmaktadır. İhracatçı ülke, yabancı üreticilerin yeni ürünlerin taklidini yapabiliyor hale gelmesine ya da yeni ürünlerin üretim süreçlerini öğrenene kadar karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olmaktadır (Reinert, 2011:27).

Ürün dönemleri modeli şeklinde isimlendirilen bir diğer teoriyse ilk defa Hirsch ve Raymond Vernon tarafından geliştirilmiştir. Bu model, bir ürünün başlangıç safhasında inovasyon yapan devletçe üretildiğini ve ihracatının yapıldığını, fakat en son aşamada aynı ürünün çeşitlendirilip ithal ikameci devletlerce üretilmeye başlandığını belirtmektedir (Salvatore, 2013:32).

Diğer bir teorem ise tercihlerde benzerlik teorisidir. Bu teori Brunstam Linder tarafından geliştirilmiştir. Bu teoride göre ihraç edilmek istenen ürünlerin niteliği ürünlerin üretim maliyetiyle değil tercih ve zevklere göre saptanmaktadır. İç piyasada yerli halkın zevk ve tercihleri ışığında üretilen bir ürün öncelikli olarak iç piyasaya yönelik olarak üretilecek, daha sonra ise benzer tercih, zevk ve gelire haiz devletlere ihracı gerçekleştirilecektir (Krugman ve Obstfeld, 2009:63).

Ölçek ekonomileri teorisindeyse bir ürüne ait üretim maliyetinin o malın üretim miktarı arttığında düşüş göstermektedir. Bu durumda üretimi fazla olan firma ve devlet diğer devletlerdeki firmalara nazaran maliyet avantajı yakalayarak bahse konu ürünün dış pazara satılmasında avantajı ele geçirecektir. İçsel ölçek ekonomilerinde firmaların üretimi arttıkça maliyet düşmekte, dışsal ölçek ekonomilerinde piyasada üretilmekte olan toplam ürün miktarı artış gösterdikçe firmanın üretim maliyeti düşecektir. Ölçek ekonomisine sahip firmalar tüketicilerin birçoğu tarafından beğenilen ürünün üretimi konusunda uzmanlaşarak bu ürünü bütün dünyadaki halklara satmak ister. Azınlığın tercihi ve tatmin edilmesiye ithalat vasıtasıyla giderilir (Suranovic, 2010:45).

Tekelci rekabet teoremine göre, dünyada ticareti gerçekleştirilen ürünlerin heterojen olduğu varsayılmaktadır. Burada üretilen mallar benzer mallar olsa dahi mutlak suretle tüketicilerin zevklerine ve tercihlerine dokunan farklılıklar ihtiva etmektedir. Sanayinin üretmiş olduğu ürünlerde yoğunlukla görülen bu durumda şirketler büyük

miktarda üretimler gerçekleştirmekte ve bahse konu mallar arasında görülen farklılıklar bütün firmaları kendi pazarlarında tekel konumuna getirmektedir. Bu teoriye göre şirketler birçok ürünü aynı anda üretme yerine ürünlerin maliyetlerini düşürme amacıyla geniş kitlelere ulaşan az sayıdaki ürünlerin üzerine yoğunlaşacaklardır (Salvatore, 2013:36).

Endüstri içi ticaret teorisine değinilecek olursa, bu teori özetle aynı sektörde yer alan malların ve hizmetlerin aynı anda ithal ve ihraç edilmesi şeklinde açıklanabilir. 1960 yıllarında ortaya çıkan bu ticaret şekli, ürünlerin çeşitlendirilmesiyle beraber ölçek ekonomilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ölçek ekonomisi, tek bir endüstride farklı malların üretilmesinin önünü açmakta ve uzmanlaşma ile dış ticareti güçlendirmektedir (Suranovic, 2010:48).

3.4.6. Arz/talep teorileri ve ticaret hadleri

Şu ana kadar gerçekleştirilen dış ticaret analizlerinde talep konusu göz ardı edilmiş ve dış ticaret denge haddinin üretim maliyetlerine göre saptandığı ön görülmüştür. Bu yaklaşımdaki en önemli eksiklik dış ticarete konu olan ürünlerin göreceli fiyat oluşumunu açıklayamıyor olmasıdır. Dış ticaretin gerçekleştiği devletlerde ticarete konu olan ürünlere ait talep şartlarının değişmesi doğal olarak fiyatlar üzerinde de etkili olacaktır. Ekonomik analizlerde yurt içi hizmet ve mal fiyatlarının oluşumu o mala olan arza ve talebe göre tarafından belirlenmektedir. Benzer biçimde dış ticaret konusu olan ürünlerin fiyatları da talep ve arza göre belirlenecektir (Salvatore, 2013:40). Literatürde dış ticaret ürünlerinin miktar ve fiyat dengesinin ne şekilde oluştuğu kısmi denge analizleriyle (Talep ve arz eğrileri kullanılarak) ve teklif eğrilerinin kullanımıyla gerçekleştirilen daha kapsamlı genel denge analizleri ile yapılmaktadır. Kısmi denge analizlerinde üç değişik arz-talep analizleri yan yana getirilmekte ve iki devlete ait dış ticaret olmadan elde edilen arz-talep dengesiyle dış ticaret gerçekleşmesi durumunda oluşan arz-talep dengesine göre analiz uygulanmaktadır (Krugman ve Obstfeld, 2009:65). Dış ticarete fiyat ile miktar dengelerinin analiz edildiği bir diğer yöntemse teklif eğrileri (Karşılıklı talep eğrileri şeklinde de isimlendirilmektedir) vasıtasıyla yapılmakta olup bahse konu eğriler XX. yüzyılın başlarında, İngiliz kökenli iki ekonomist olan Ysidro Edgeworth ve Alfred Marshall tarafından geliştirilmiştir. O günlerden itibaren teklif eğrileri, uluslararası ekonomi alanlarında özellikle pedagojik hedefler için çokça kullanılmaktadır

(Suranovic, 2010:50). Teklif eğrisi, bir devletin İthalini gerçekleştireceği bir ürün için ihraç ürünlerinin ne kadarlık bir kısmından feragat etmeye arzulu olduğunu göstermektedir. Tanımından da anlaşılabilceği üzere teklif eğrileri, talep ve arz unsurlarını birleştirmektedir. Bunun alternatifi olarak, teklif eğrilerinin bir devletin çeşitli nispi fiyatlarla ihracat ve ithalat yapma arzusunu gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu tanımlardan da anlaşılabilceği üzere teklif eğrisi ithalat ve ihracat miktarları ile uluslararası fiyat oranlarını belirtmektedir (Salvatore, 2013:45).

3.5. Uluslararası Ticaret Politikaları

Günümüze değin geliştirilmiş uluslararası ticaret teorileri analizlerinden çıkarımda bulunulabilecek temel sonuç dünyada gerçekleşen üretimin serbest ticaret koşulları ve uluslararası uzmanlaşma altında en yüksek seviyeye erişeceği biçimindedir. Başka bir ifadeyle bahse konu ticaret teorileri, ticarete iştirak eden her devletin esasen bazı durumlarda bu ticaretten kazanç sağlayacağını söylemektedir. Çünkü dış ticaret teorilerine göre karşılaştırılmaları üstünlükler ve serbest ticaret dünya kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmalarını sağlamaktadır (Södersten ve Reed, 1994:68). Ancak ticaretin serbestleştirilmesi yönünde güçlü kuramsal temellere dayanan dış ticaret görüşüyle gerçek hayat pek örtüşmemektedir. Bu kapsamda uygulamada uluslararası ticarete yasaklara maruz kalmayan ürün veya hizmet ticareti neredeyse yok gibidir. Dünyada tüm devletler bir şekilde ulaşmayı istedikleri genel ekonomik hedefleri doğrultusunda dış ticarete müdahale etmektedirler. Devletlerin bu amaçları ekonomik olduğu gibi siyasi ya da daha farklı sebeplerle de alakalı olabilmektedir (Fouda, 2012: 352).

Serbest piyasa ekonomisi düşüncesini özümsemiş gelişmiş devletlerce esasen serbest rekabetle serbest ticaret ekonomilerinin en başta sahip olması gereken bir koşulu şeklinde düşünülmektedir. Fakat günümüzde uluslararası ticarete yaşanan rekabet ortamı oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu kapsamda ekonomik olarak iyi olan bu devletlerin yerli üreticileri bazı zamanlarda ithal ürünleriyle rekabet edememektedir (Seyidoğlu, 2015:142). Bu gibi durumlarda piyasa ekonomisine dayalı bu türdeki gelişmiş devletler dahi yerli sanayilerini koruma altına almak için bazen ithalatı sınırlayarak veya yasaklayarak korumacı ticaret politikalarına yönelebilmektedirler. Bu kapsamda dış ticaret politikaları, hükümetlerin devletin ticaretini kısıtlamak ya da teşvik etmek maksadıyla gerçekleştirdikleri düzenlemeleri konu edinmektedir. Bu

açından dış ticaret politikaları devletlerin, dış ticaretlerini belirlenmiş amaçlar doğrultusunda düzenlemek için alınan tedbirlerin tümü şeklinde tarif edilebilir (Fouda, 2012: 354).

Bu bağlamda dış ticaret politikası serbest dış ticaret politikasıyla korumacı dış ticaret politikası olarak ikiye ayrılır. Serbest dış ticaret politikaları, ticarete hiçbir hükümet müdahalesi olmayışı olarak tanımlanan klasik dış ticaret teorisine dayanmaktadır. Korumacı dış ticaret politikaları en temel bir tanımlamayla devletlerarasındaki ticareti sınırlandırmaya ilişkin ticaret politikaları olarak tanımlanabilir. Uygulanan korumacı ticaret politikalarıyla ticaret, ihraç ya da ithal edilen ürünlerin üzerindeki yüksek tarifeler, miktar kısıtlayan kotalar, ithalatı caydırma adına dizayn edilmiş çeşitli sınırlayıcı hükümet düzenlemeleri ya da yerli sanayicileri rekabetten koruma için geliştirilmiş antidamping düzenlemelerle sınırlanabilmektedir (Södersten ve Reed, 1994:72)

Serbest ticaret politikaları sanayi inkılabını gerçekleştiren ilk devlet olan İngiltere’de ve çoğu Batı Avrupa devletlerinde XX. yüzyılın başlarına kadar uygulanmıştır. Bununla beraber korumacı ticaret politikalarıysa sanayi inkılabını sonradan gerçekleştiren Almanya’da uygulanmıştır. Almanya’nın bu tarz dış ticaret politikasına başlaması ile bütün gelişmekte olan devletler de korumacı dış ticaret politikaları takip etmeye yönelmişlerdir. Bu sebeple günümüzde dış ticaret politikaları denince korumacı dış ticaret politikası kastedilmektedir (Fouda, 2012: 356).

Bunun yanı sıra hükümetlerin dış ticarete müdahale etmeleri; kotalar, gümrük tarifeleri, ithalat yasaklaması vb. araçları kullanarak doğrudan müdahale şeklinde olabildiği gibi işsizliği düşürmek, enflasyonu indirmek ya da ekonomik büyümeyi artırmak vb. yurtiçi hedeflere ilişkin maliye ve para politikalarıyla devletin ihracat ve İthalatına dolaylı müdahale biçiminde de olabilmektedir. Bu durumda yukarıda bahsedilen tarifen daha da genişletilmesi gerekirse; dış ticaret politikası, hükümetlerin dış dünyayla gerçekleştirilen ticaret işlemini kısıtlamak, teşvik etmek ya da söz konusu işlemlerin yapılış şekillerini düzenlemek maksadıyla düzenli olarak oldukları doğrudan ya da dolaylı tedbirler ile bu tedbirlerin etkileri şeklinde tanımlanmaktadır (Dinler, 2016: 574). Hükümetlerin uluslararası ekonomik işlemlere müdahalesi her zaman hizmet ve mal üzerinde olmamaktadır. Bunlara ilave olarak sermaye, emek ya da teknoloji gibi üretim faktörleri üzerinden ülkeler ticaretlere müdahale

edebilmektedirler. Fakat bütün bu faktörlere gerçekleştirilen müdahalenin ortak yönü, tümünün de devletin sınır ötesi ticaretine ilişkin oluşudur. Bu sebeple söz konusu bu kısıtlamalar ile düzenlemeler dış ticaret politikaları kavramının kullanılmasını doğurmuştur. Fakat gerçek hayatta bu tarz sınırlama ya da düzenlemeler bir devletin bütün ekonomik ilişkilerini kapsama potansiyelini ihtiva ettiğinden dış ticaret politikası kavramının yerine uluslararası iktisat politikası kavramının kullanılması daha doğru bir yöntem olacaktır. Uygulamada bu iki kavram birbirlerinin yerine kullanılmaktadır ama doğrusu dış ticaret politikası devletlerin genel ekonomi politikasının önemli araçları içerisinde bulunmaktadır. Genel ekonomi politikası ise ulusal düzeyde ekonomi politikasının yönetilmesi ya da düzenlenmesine dönük tedbirlerin bütünü ihtiva etmektedir. Bu açıdan dış ticaret politikasıyla devletin genel ekonomi politikasının birbirleriyle uyumlu olması gereklidir (Södersten ve Reed, 1994:75).

Küresel ekonomide ekonomik büyüklükleriyle önemli bir konuma sahip devletlerin dış ticaret politikası özellikle korumacılık açısından diğer bütün devletlerin ticaret politikasını etki edebilmektedir. Bu bağlamda yakın tarihte ABD ilk aşamada, Çin'den gerçekleştirmiş olduğu öncelikli olarak demir çelik malları olmak üzere yıllık 70 milyar dolar tutarında İthalatını yapmış olduğu bazı mallara uyguladığı gümrük vergilerini artırmıştır. Bu uygulamaya misilleme olarak Çin de benzer oranda gümrük tarifelerini artırmış ve bu şekilde Çin ile ABD arasında ticaret savaşları baş göstermiştir. Bahse konu ticaret savaşı, belirtilen malların küresel piyasalardaki fiyatlarının artmasına sebep olmuş ve uluslararası ticaretin bazı oranda daralmasına neden olmuştur. Bahse konu ticaret savaşı henüz bitmemiştir. Bu açıdan bir devletin korumacılığını artırması durumunda, diğer devletlerce o devlete böyle bir misilleme yapılabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir (Seyidoğlu, 2015: 145).

3.5.1. Uluslararası ticaret politikalarının amaçları

Hükümetler hem dış ticareti kısıtlayarak hem de tersine ticareti özendirmek gibi yöntemlerle dış ticarete farklı sebeplerle müdahale etmektedirler. Bu kapsamda aşağıda hükümetlerin dış ticarete müdahale sebepleri açıklanmıştır.

3.5.1.1. Ödemeler bilançolarındaki açıklıkların giderilmesi

Devletlerin yaptığı ihracatın, yapılan ithalatı karşılayamaması durumunda ödemeler bilançosunda dış açıklar oluşmaktadır. Bu açıklar, ilgili devletin döviz rezervlerinin erimesine neden olmaktadır. Döviz rezervlerindeki bu düşüş geçici bir şekilde dış borç alınarak kapatılabilir. Uzun vadeli bir çözüm yöntemi ise ancak ülkeden döviz çıkışının azaltılmasını ve ülkeye döviz girişinin artmasını sağlayan ticaret politikaları uygulamak suretiyle ödemeler dengesindeki açıkların kapatılması mümkündür (Bacchetta vd. 2012:12).

3.5.1.2. Sanayileşme stratejilerine göre müdahaleler

Gelişmekte olan devletler dış ticaret politikasını tarımsal üretimin dışında sanayileşme doğrultusunda stratejik bir araç olarak kullanmaya gayret ederler. Bu sebeple bahse konu bu devletler ithal etmiş oldukları ürünleri mümkün mertebe yurtiçinde üretme gayretine girip ithal ettikleri birtakım ürünlerin de ülkeye girmesini sınırlandırmaktadırlar. Bu yöndeki içe dönük bir sanayileşme stratejisi ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejisi şeklinde tarif edilmektedir (Bao ve Qiu, 2012:695). Bu yöndeki bir sanayileşme stratejisi korumacılığı ön plana çıkarıp rekabeti geri plana itmesi sebebiyle sıklıkla eleştirilmektedir. Çünkü korumacılık politikalarının uygulandığı ve rekabetin ortadan kalktığı bir sektör dünyadaki üretim standartlarından uzaklaşmanın yanı sıra bu alandaki teknolojiye ve bilgidene de süratle uzaklaşması anlamına gelmektedir. Ekonomik yapılara dönük çeşitlendirme çabası bağlamında, zaten yetersiz döviz kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmak istenmesi bu kapsamda, özellikle olarak lüks tüketim ürünlerinin ithalatlarının sınırlandırılması ve ithalatlarda yoğunluğun ara mallarına ve yatırıma kaydırılması az gelişmiş devletlerin uyguladıkları dış ticaret politikalarının belirgin özelliklerini yansıtmaktadır (Södersten ve Reed, 1994:125). Bu bağlamda ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejilerine önemli bir alternatif olarak ihracata yönelik sanayileşme stratejileri ortaya atılmıştır. İhracata yönelik sanayileşme stratejilerinin temelinde karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin “uzmanlaşma” fikri yatmaktadır. 1970’lerde ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejileri uygulamakta olan ve çeşitli problemlerle yüz yüze kalan devletlere ihracata yönelik sanayileşme stratejilerine geçmeleri tavsiye edilmiştir. Türkiye de 1980’den itibaren ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini uygulamaya başlamıştır (Dinler, 2016: 578).

3.5.1.3. Piyasadaki aksaklıkların giderilmesi

İç piyasada şirketler farklı sebeplerle zaman içerisinde monopol hale gelebilmektedir. Monopolleşen şirketlerin çoğalması, üretimde kaynak etkinliğini bozmakta ve bu sebeple müşterileri kalitesiz yerli ürünlere yüksek fiyatlar ödemek zorunda bırakmaktadır. Böyle bir durumda şirketlerin monopol güçlerini kırmanın ana yolu, hükümetlerin bahse konu monopol şirketin arzını kontrol altında tuttuğu ürünlere yönelik yürürlükteki gümrük tarifelerini ya da diğer sınırlamaları kaldırarak iç piyasadaki rekabeti güçlendirme yolunu seçmektir. Böylece monopol şirketler kırılarak piyasa aksaklıkları ortadan kalkmakta, bu sayede de ekonomide kaynak dağılımındaki etkinlik tekrar sağlanmaktadır (Bao ve Qiu, 2012:697).

3.5.1.4. Ekonominin liberalleştirilmesi

Günümüzde yürütülmekte olan özelleştirme faaliyetleri ve de yabancı sermayelerin karşılaştığı engellerin tümüyle ortadan kaldırılmasıyla, ulusal ekonominin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu sağlayarak serbest piyasa ekonomilerini tüm kurumlarıyla ve kurallarıyla işletebilmek, devletlerin ana ekonomik politikası olmuştur. Bu maksatla ticaretin önündeki bütün engellerin kaldırılmasına dönük uygulanmakta olan ticaret politikasıyla uluslararası kurallara uygun ticaret serbestisinin sağlanması hedeflenmektedir (Bacchetta vd. 2012:12).

3.5.1.5. İç ekonomik istikrarın sağlanması

İşsizlik problemi sebebiyle eksik istihdam sorunuyla karşı karşıya kalan devletlerin işsizliğin azaltılmasına ilişkin yapmaları gereken birinci husus devlet içindeki toplam talebi artırmaktır. İşsizlikle mücadele bağlamında gümrük tarifelerini artırmak, miktar sınırlamaları uygulamak vb. dış ticaret politikalarının uygulanması ve bahse konu ürünlerin devlet içindeki üretimin artırılmasına yönelik üretim politikalarının izlenmesi vasıtasıyla toplam talep yabancı ürünlerden yerli ürünlere yöneltilip ülke içindeki istihdam düzeyi artırılabilir. Fakat bu durumda ihracatçı devletin ihracat seviyesini düşürecek ve bahse konu devletteki üretimi olumsuz etkileyerek istihdamı azaltacaktır. Böylece bir devlet istihdam problemini çözerken diğer devletlerde işsizlik probleminin doğmasına sebep olabilmektedir. Bu durum “işsizliğin ihracı” politikaları şeklinde tarif edilmektedir. İşsizlikle mücadeleye dönük ithalatı sınırlamaya yönelik ticaret politikaları, bahse konu devlette ihracatın özendirilmesi biçiminde de

uygulanabilmektedir. Bu kapsamda ülkede gerçekleştirilmiş olan ihracat seviyesinin artırılması ülkenin üretim düzeyini artıracığından eksik istihdam sorununu çözmeye yolunda önemli bir adım olacaktır (Bao ve Qiu, 2012:699). Ülke içerisinde bazı ürünlerin arzında gerçekleşen daralma iç piyasadaki fiyatların artırması sebebiyle enflasyona neden olabilmektedir. Bu gibi bir durumdaysa hükümetler bahse konu ürünlerin ülkeye girişinin artması için ithalat önündeki engelleri anılan ürünlerin piyasadaki arz tıkanıklığını gidererek fiyat istikrarını sağlamaya dönük önemli bir çözüm oluşturulabilmektedir (Södersten ve Reed, 1994:136).

3.5.1.6. Kamu gelirlerini artırmak

Ülkeler, toplumun farklı ihtiyaçlarını karşılayabilme adına önemli düzeyde kamu harcamaları yaparlar. Kamu harcamalarının temel finansman kaynağını, alınan vergiler teşkil etmektedir. Bu kapsamda alınan vergiler içerisinde gümrük vergileri önemli konuma sahiptir. İhracat ve ithalata getirilen gümrük vergileri özellikle az gelişmiş devletlerde devlet hazinesinin ciddi bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Diğer yandan ihraç ve ithal ürünlerinden alınan ek vergiler, gelişmekte olan devletlerin yanı sıra gelişmiş devletler için de önemli bir kamu geliri oluşturmaktadır (Dinler, 2016: 580).

3.5.2. Dış ticaret politikalarında kullanılmakta olan araçlar

Daha önce değinildiği gibi ülkeler yukarıda bahsedilen birçok nedenle ticarete müdahale etmektedir. Bahse konu müdahale ile kast edilen şey esasında ticarete konu olan ürünün fiyatında artış veya azalış şeklinde bir sonuç elde edilmesidir. Bu ise esasen nihai olarak yerli ürünlerin ithal ürünlerle olan rekabet seviyesini belirlemekle alakalı bir durumdur. Bunun sağlanmasının iki ana yolu bulunmakta olup, ilki yerli ürünlere sağlanan birçok teşvik imkanlarıyla ithal ürünlere göre fiyatının daha düşük olmasının sağlanmasıdır (Seyidoğlu, 2015: 148). Diğer bir yöntem ise çeşitli ticaret politika araçları kullanılarak ithal malların iç piyasa fiyatının yerli mallara göre daha yüksek seviyeye ulaşmasını sağlayarak iç piyasa satışını sınırlandırmaktır. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar uluslararası ticaretlerde ülkelerin müdahale amacıyla kullanmış oldukları en temel araç gümrük tarifesi olsa da gümrük tarifesi çeşitli sebeplerle etkisini kaybetmiş ve gümrük tarifesinin yerine çok sayıda yeni düzenlemeler getirilmiştir. Fakat en genel anlamıyla ticaret politikaları araçları;

gümrük tarifeleri, tarife dışı araçlar, ihracatın özendirilmesi ve bağlı ticaret şeklinde tarif edilmektedir (Cherunilam, 2008:175).

3.5.2.1. Gümrük tarifeleri

Gümrük tarifesi, en geniş anlamıyla dış ekonomi politikalarının, dar anlamıyla ise yukarıda değinildiği üzere dış ticaret politikalarının en temel ve sık kullanılan aracıdır. Gümrük vergileri, gümrük yükümlülüğünün ortaya çıktığı tarihte yürürlükte olan 474 sayılı Gümrük Giriş Tarife Cetveli Hakkında Kanun'a ekli Gümrük Giriş Tarife Cetveline göre hesap edilmektedir. Cumhurbaşkanının, bahse konu Gümrük Giriş Tarife Cetvelindeki eşyaların gümrük vergisi sınırlarını ve oranlarını 50'ye kadar artırma, 0'a kadar indirme ya da bahse konu Cetveldeki sınırları ve oranları %50'ye kadar yükseltme yetkisi vardır (Dinler, 2016: 582).

3.5.2.2. Tarife dışı araçlar

Tarife dışı ticaret politikaları araçları genel anlamıyla, ticareti gerçekleştirilen ürünlerin fiyatları, miktarları ya da her ikisini birden değiştirerek devletin sınırındaki uluslararası ürün ticaretini etkileyen gümrük tarifeleri haricindeki bütün ticaret politikaları araçları şeklinde kabul görmektedir. Bu tarz tedbirler ülkeden döviz çıkmasının engellenmesine ilişkin bütün hükümet müdahalelerini ihtiva etmekte olup, çok değişik biçimlerde uygulanabilmektedir. Tarife dışı bahse konu araçlar Lisanslar, Kotalar, Ticarete Teknik Engeller (TTE) ya da Sağlık ve Bitki Sağlığı (SBS) önlemleri, İlave Gümrük Vergileri, İhracat Sınırlamaları, Çoklu Kur Uygulamaları vb. finansal önlemlerle dampinge karşı alınan tedbirler gibi çok farklı araçları kapsamaktadır (Bacchetta vd., 2012: 72). bahse konu bu araçları ana bölümler şeklinde kısaca özetleyecek olursak; Tarife Benzeri Faktörler, Miktar Sınırlamaları ve Görünmez Engeller şeklinde gruplanabilir.

3.5.2.3. İhracatın teşvik edilmesi

Yukarıda özetle bahsedildiği gibi devletlerin kullandıkları dış ticaret politika araçları her zaman İthalatın yasaklanması, kısıtlanması ya da güçleştirilmesi şeklinde olmamakta, bazı zamanlar ihracatın, ihracat sayılan satış ve teslimlerle döviz kazandıran hizmet ve ürünlerin teşvik edilmesi biçiminde de gerçekleşebilmektedir. Örnek olarak Türkiye'de Ticaret Bakanlığınca yürütülmekte olan ihracata dönük

devlet yardımları ile, yurtdışı pazarına açılmak isteyen ihracatçı şirketlere destek verilmesi amaçlanmaktadır. bahse konu destekler ile ihracata hazırlık, pazarlama ve markalaşma şeklinde üç adımdan oluşan bir teşvik politikası takip edilmektedir. Diğer yandan Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca yürütülen Dâhilde İşleme Rejimi (DİR) kapsamında uygulanmakta olan ihracatta vergi iadesi uygulaması, Türkiye’de uygulanmakta olan ihracatın teşvik edilmesine yönelik güzel bir örnektir (Seyidoğlu, 2015: 149).

3.5.2.4. Karşılıklı (bağlı) ticaret

Uluslararası ticaretlerde ödemeler her zaman döviz ile gerçekleştirilmeyebilir veya finansman sıkıntısı yaşayan devletler mümkün mertebe sahip oldukları dövizleri elde tutmak ve rezervlerini koruma altına almak için ithal ettikleri ürünlerin bedellerini kısmi veya tamamen ihraç ürünü türünden ödemek isteyebilirler. Böyle bir durumda yapılan işlem aslında uluslararası ticaretlerde kullanılan bir çeşit takas işlemi niteliğindedir. Bu noktada asıl amaç döviz tasarrufu sağlanması olup, serbest döviz ile satılamayan düşük kaliteli yerli ürünlerin ihracını gerçekleştirebilmek ve yabancı sermaye vasıtasıyla büyük endüstri tesisleri kurmak vb. sebepler ile bağlı ticaret gerçekleştirilebilmektedir. Bu şekilde yapılan ticari işlemler, ülkelerarası anlaşmalara göre düzenlenmekte olup, böylesi bir işlemde taraflardan en az birisi devlet kuruluşu niteliğini taşımaktadır (Cherunilam, 2008:180).

4. EKONOMİK BÜYÜME

Bir ekonomide belirli bir zaman aralığında (Çoğunlukla 1 yıl) üretilen hizmet ve mal miktarındaki artış ilgili ekonominin büyümesini belirtmektedir. Bir başka deyişle Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın bir önceki yıla nazaran artış göstermesi ekonomik büyüme şeklinde tanımlanmaktadır (Shaw, 1992: 611). Üretim kapasitesindeki artış eldeki kaynağın daha etkili kullanılmasıyla ya da üretim fonksiyonlarına yeni faktörlerin eklenmesiyle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda büyüme kavramını Reel GSYİH ile ilişkilendirmek büyümeyle alakalı yapılmakta olan yorumların daha doğru olmasını sağlamaktadır. Zira nominal değerler üzerinden yapılan yorumlar içinde fiyatlar genel düzeyini ve dolayısıyla enflasyonu kapsadığından kabaca bir ifadeyle şişirilmiş büyüme rakamlarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bir ekonominin yıl içinde yakalamış olduğu üretim artışını ifade eden reel değerler üzerinden kıyaslama yapılması yanlış sonuçları ortadan kaldıracaktır (Zachariadis, 2004:425). Ekonomik büyüme kavramı dışında literatürde sıklıkla sözü edilen ve özellikle gelişmekte olan devletleri yakından alakadar eden bir diğer kritik tanım ekonomik kalkınmadır. Kalkınmanın büyümeye nazaran toplumsal alandan siyasi ve kültürel boyuta kadar her türlü gelişmişliği ifade ediyor olması bu kavramın büyümeye nazaran daha kritik ve önemli hale getirmektedir (Shaw, 1992: 613). Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında büyüme kavramı sadece sayısal değerlerle ifade edilirken kalkınma kavramında nicel verilerin yanında niteliksel iyileştirme ve geliştirmeler de göz önünde bulundurulmaktadır. Sonuç olarak ekonomik kalkınma kavramı bir devletin üretim kapasitesindeki artışı, kültürel birikim, sosyal gelişmişlik, donanımlı bir eğitim, istikrarlı bir siyasi yapı ve detaylı bir sağlık sistemi vb. konularda da başarı sağlanmasını belirtmektedir (Romer, 1994:5).

4.1. Ekonomik Büyüme ve Önemi

Ekonomik büyüme, bir toplumun ürettiği ve tükettiği ekonomik mal ve hizmetlerin nicelik ve niteliğindeki artışı ifade eder. Ekonomik büyümenin tanımı basit olsa da, onu ölçmek son derece zordur. Büyüme genellikle hane gelirinde veya enflasyona göre düzeltilmiş GSYİH’de bir artış olarak ölçülür, ancak bu büyümeyi tam olarak tanımlamaz. Benzer şekilde bir ülkedeki ortalama yaşam beklentisinin o ülkenin nüfus sağlığının bir ölçüsü olmasına rağmen nüfus sağlığın tanımı değildir. Gelir ölçümleri, ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliği ve zaman içinde değişen refahı anlamının

yalnızca bir yoldur. Bir ekonominin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH), toplam üretimin bir ölçüsü olarak belirli bir zaman dilimi içerisinde bir ülke veya bölgede üretilen tüm nihai hizmet ve malın parasal değeridir. Fakat farklı dönemler ve sınırlar arasında yapılan karşılaştırmalar, fiyat, kalite ve para birimlerindeki farklılıklar nedeniyle oldukça karmaşıktır.

Ekonomik büyümenin önemini anlamak için uzun yıllardaki büyüme açısından ülkeleri karşılaştırmak oldukça açıklayıcı olacaktır. Verileri olan 38 Sahra-altı Afrika ülkesi için, 1960'dan 2000'e kadar ortalama büyüme oranı yılda sadece yüzde 0,6'ydı. Bu nedenle Sahra altı Afrika'daki tipik bir ülke, kişi başına GSYİH'sını 40 yılda yalnızca 1,3 kat artırdı. Bolivya, Peru ve Arjantin de dahil olmak üzere Latin Amerika'da birkaç yavaş büyüyen ülke Afrika büyüme oranlarının hemen üzerinde geldi. Bölgesel büyüme deneyimleri için kaba bir genelleme olarak, Sahra altı Afrika'nın 1960'ta nispeten fakir başladığını ve en düşük oranda büyüdüğünü, dolayısıyla 2000'de açık ara en yoksul bölge olduğunu söyleyebiliriz. Asya birçok durumda Afrika'nın sadece biraz üzerinde başladı. Ancak hızla büyüdü ve çoğunlukla orta düzeyde kaldı. Latin Amerika orta ila yüksek aralıkta başladı, ortalamanın biraz altında büyüdü ve bu nedenle çoğunlukla Asya ile birlikte orta düzeyde kaldı. Son olarak, OECD ülkeleri en yüksek seviyeye 1960'ta başladılar, orta veya daha iyi bir aralıkta büyüdüler ve bu nedenle yine de ülkelerin en zenginleri oldular. Ülkelerin yaşam standartlarında neden önemli ölçüde farklılık gösterdiğini anlamak istiyorsak ülkelerin neden uzun vadeli büyüme oranlarında bu kadar keskin farklılıklar yaşadığını anlamamız gerekir. Bu büyüme oranlarındaki küçük farklar bile, 40 yıl veya daha uzun bir süre boyunca biriktiğinde, yaşam standartları üzerinde, kısa vadeli işletme dalgalanmalarından çok daha büyük sonuçlara sahiptir.

4.2. Ekonomik Büyümenin Ana Belirleyicileri

Ekonomik büyüme başlangıçta üretim fonksiyonuyla ilişki içerisindedir. Üretim fonksiyonu, üretim teknolojisi değiştirilmeksizin belirli bir sürede elde edilmiş üretim faktörleriyle en yüksek seviyede ürün elde etme gayreti ile ilgilidir (Shaw, 1992: 613). Ekonomik büyüme için sahip olunan işgücünün niteliği ve niceliği, sermaye birikimi, beşerî sermaye ve sermaye stokunun büyüklüğü, doğal kaynaklarla birlikte coğrafya ana üretim girdileri olmaktadır. Bunun dışında teknolojik yenilikler, yapısal reformlar, üretim ölçeğinin gelişmesi, mevcut organizasyon yapısı ve Ar-Ge ve inovasyon

yatırımları diğer etkili belirleyicilerdir (Hay, 1989:212). ABD kökenli İktisat tarihçisi Walt W. Rostow ekonomik büyüme ve devletlerin gelişmiş devletler seviyesine yükselmesi için az gelişmiş devletlerin geçmeleri gereken aşamaları belirtmiştir. Devletlerin gelişmişlik düzeyleri belirli aşamaları geçmiş olmalarına bağlıdır. Az gelişmiş devlet ve gelişmiş devletler arasındaki farkları anlatırken az gelişmiş devletlerin bu aşamaların henüz başında yer aldığını, gelişmiş devletlerin ise bu aşamaların son kısımlarında olduklarını ifade etmiştir (Gould, 2013: 201). Büyümeyi kısıtlayan etmenlerin başındaysa artan nüfusun ortaya çıkardığı çevre kirliliği ile kıt kaynakların tükenmesi aşamasına gelmeleri ekonomik büyümeyi baskı altına alan unsurlardır (Zachariadis, 2004:427).

4.2.1. İşgücü

İşgücü ya da insan kaynağı ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden biridir. Bir ülkede çalışabilecek güçte olup iş görenlerin ortaya koymuş oldukları her çeşit bedensel ve zihinsel çabalara işgücü veya emek adı verilmektedir. Emek insanın zihinsel hem de fiziksel çabaları olarak kabul gördüğünden, bireyler elde etmiş oldukları yetenekleri, tamamladıkları eğitimi ve entelektüel hizmeti kapsamaktadır (Berber, 2006:20). İnsan kaynağı ve işgücü olmaksızın diğer üretim unsurlarının üretim yapmaları imkansızdır. Tüm bu üretim faktörlerini düzenleyerek üretime yönelten insandır. İşgücü ve girişimcilik insan kaynaklarından üretilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 210). Üretim unsurlarından eksik olanların, insan kaynağı ve işgücünden daha çok kullanılarak giderilmesine çaba gösterilmektedir. Bir ülkedeki emek arzı ekonomik teşebbüslere iştirak etmek için emek sunanların toplamıyla ortaya çıkmaktadır (Gould, 2013: 203). Emek arzı çalışabilecek güçteki nüfusa bağlıdır. Emek arzı nüfus artışına bağımlı olarak artacak ve emeğin marjinal verimliliği arttığı sürece devam edecektir. Bu durum azalan marjinal verimler kanununa göre işlemeyecek ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Nüfusun artması başlangıçta üretim bakımından düşünüldüğünde istihdamı artırıcı yönde etkileyeceği değerlendirildiğinde. Fakat talep bakımından düşünüldüğünde tüketimi artıran bir etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir (Romer, 1994:7).

4.2.2. Sermaye birikimi (fiziki sermaye)

Bir devletin ekonomik büyüme kaynakları irdelendiğinde, büyüme oranı belirlenmesinde zorunlu olan unsurlardan biri de sermaye birikimidir. Sermaye birikimi bir devletin belirli bir dönemde hizmet ve mal üretme hacmidir. Sermaye birikimi, üretim faaliyetleri için gereken sermaye miktarını belirlerken diğer taraftan da hizmet ve mal üretiminde ortaya konan göstergelerin üst sınırını çizen bir değişkendir (Zachariadis, 2004:428). Sermaye birikimi, kullanılmakta olan her çeşit makine, alet, bilgisayar donanımı-yazılımı, teçhizat vb. doğrudan kullanılmakta olan yatırım unsurlarını kapsamakla beraber yollar, barajlar, santraller vb. altyapı yatırımlarını da ihtiva etmektedir (Önal, 2009: 16). Fiziki varlıkların değerleri değerlendirilirken eğitim, sağlık, araştırma-geliştirme, AR-GE yatırımları vb. fiziksel nitelikte olmayan varlıkları da kapsamaktadır. Gelişmiş devletlerde sermaye birikimi; yatırımların, istihdam, teknolojik gelişmeler ile ekonomik büyümenin ana belirleyicilerini teşkil etmektedir (Romer, 1994:9). Sermaye birikiminin ekonomik büyümeye etkisi; ölçeğe göre artan getirisi olması, teknolojik yeniliklerin kullanımının sağlanması, deneme-yanılma yöntemiyle yaparak öğrenme fırsatı sunması ve yüksek verimliliği sağlaması vb. önemli etkileri vardır (Usman vd., 2021: 4). Sermaye birikimi giderek artan bir sürecin sonucudur. İyi bir sermaye birikimi birbiriyle bağlantılı üç adımdan oluşmaktadır. Bunlar, yüksek tasarruf oranına sahip olmanın yüksek sermaye birikimini sağlayacak olması, devletin finansal altyapısının varlığı ve gelişime açık olması gereken bir durumda kolay kredi yaratabilme kabiliyetinin olması ve tasarrufların yatırımlara yönlendirilmesi için gereken girişimci ruha sahip insan kaynaklarının varlığıdır (Shaw, 1992: 615). Bir devletin hizmet ve mal üretiminde artışın sağlayabilmesi için sermaye birikimiyle beraber işgücünün de bir arada olması gereklidir. Bir ülkedeki yeterli iş gücüne karşın yeterli sermaye birikimi olmayışı iş gücü verimliliğini etkileyecektir. Yeterli iş gücüne karşılık yeterli sermaye birikimi olması ekonomik büyümeyi sağlayacaktır (Zachariadis, 2004:430). Sermaye birikimiyle ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Orta ve düşük gelire sahip devletlerin refah seviyeleriyle yüksek gelire sahip devletlerin refah seviyelerini irdeleyen yakınsama teorisinde sermaye birikimindeki artışın devletlerin refah düzeylerini artırmada önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Barros, 2016:70). Gelişmiş devletlerden yüksek fiziki sermaye sahibi olanların ekonomik büyümesi beşerî sermayeye verdikleri önem ve AR-GE yatırımlarıyla

gerçekleşirken, az gelişmiş devletlerin düşük sermaye birikimi nedeniyle yatırımlarını yüksek getiri arayışında olan yatırımcılarla sağladığı ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş devletlerin düşük sermaye yatırımları düşük talep oranına, düşük talep oranı kısıtlı bir pazara, kısıtlı pazarın düşük verimliliğe neden olmasına sebep olmaktadır. Bir kısır döngü şeklindeki bu süreç az gelişmiş devletlerin düşük sermaye birikimleri yüzünden bu durumu yaşadıklarını göstermektedir (Gould, 2013: 205).

4.2.3. Beşeri sermaye

Ekonomik büyüme ve kalkınma kuramında sermaye birçok iktisatçı tarafından kalkınmanın ve büyümenin ana koşulu şeklinde belirlenmiştir. Sermaye birikimi fiziki sermayeyle açıklanırken insan gücünün niteliğini ön plana çıkaran beşerî sermaye kavramı da sermaye birikimi konusunda önemli bir belirleyicidir (Shaw, 1992: 617). Sosyal bir kavram olan beşerî sermaye üzerine belirgin bir tanım yapılamamıştır. Genel olarak beşeri sermaye toplumu oluşturan kişilerin üretime sürecine katılma sürecinde sahip oldukları tecrübelerini, bilgi birikimlerini, becerilerini, kabiliyetlerini diğer üretim faktörleri ile kullanarak daha verimli üretime olanak sağlayan pozitif değerler şeklinde tarif edilmektedir (Husz, 1998:19). Ekonomik büyüme modelinde sermaye şeklinde tanımlanan olgu, fiziki sermaye yatırımlarıyla oluşan sermaye stoku olarak ön plana çıkarken beşerî sermaye tüm ekonomik büyüme modellerinde kabul görmüş en önemli faktörlerden biridir. Tecrübe, bilgi, eğitim, teknolojik yenilikler vb. faktörler üretimi pozitif olarak etkilemektedir (Saygılı ve Cihan, 2006:20). Bu faktörler insanların işgücü niteliğini arttırmaya dönük yatırım olarak değerlendirilmektedir. Fiziki sermaye haricinde beşeri sermayeyi de önemseyen toplumların daha yüksek büyüme düzeylerine ulaştıkları gözlemlenmektedir. İçsel büyüme modellerinde ekonomik büyüme ekonominin kendi iç dinamikleriyle belirlenmektedir. Bu dinamiklerden en önemli olanları beşerî sermaye, bilgi birikimi, yaratıcılık, Ar-Ge, yaparak öğrenme, dışsallıklar, pozitif ölçek ekonomisi ve uzmanlaşmadır (Shaw, 1992: 618). İçsel büyüme modellerinde ele alınmakta olan dinamiklerin en başında bilgi yer almaktadır. Buhar gücünün keşfedilmesi ve sanayi devrimiyle beraber sermaye ve emek girdisi kullanılarak üretilmekte olan hizmetler ve mallar günümüzde daha az emek ve sermaye girdisiyle üretilebilmektedir (Husz, 1998:21). Bunu sağlayan şey ise bilgiye atfedilen önem sonucunda ortaya çıkan teknolojik gelişmelerdir. Bilgi ortaya koymuş olduğu dışsallık kaynağıyla bütün

bireylerin kullanabildiği kamusal bir ürün şeklinde değerlendirilmekte, bilgiye ihtiyacı olan ve bilgiyi kullanmayı arzu eden bütün bireyler tarafından dışlanamamaktadır. Bu nedenle bütün insanlar tarafından kullanılmakta olan bir sermaye çeşidi şeklinde değerlendirilmekte ve ekonomik büyümenin itici gücü olmaktadır. Bilgi ortaya konulduğunda herhangi bir ikamesinin olmayışı nedeniyle rekabet edilebilirliği bulunmamaktadır. Bilgi bir kez üretildiğinde kullanım maliyeti neredeyse sıfırdır (Saygılı ve Cihan, 2006:21). Fikri mülkiye hakkı, doğal ve yasal sınırlamalar, mevzuat gereği bilgi üretilmesi neticesinde gelir elde edilmekte ve özel kazanç ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle üretimi artırmaya dönük bilgi üretimi, AR-GE teşebbüsleri teşvik edilerek bu faaliyetleri artırma yoluna gidilebilmektedir (Kar ve Ağır, 2006:56). İçsel büyüme modellerinde AR-Ge yatırımları yaparak öğrenme, yaratıcılık, teknolojik yatırımlar bilgi üretimini destekler iken; eğitim, sağlık ve kültürel alanda gerçekleştirilen yatırımlarla; psikolojik, sosyolojik, dinsel etkenler birleştiğinde ekonomik büyüme için gereken ortak ortaya çıkmaktadır (Gould, 2013: 207). Klasik iktisatçılar sermaye kavramı için teçhizat, makine ve ekipmanları dikkate alırken 1960'lara kadar beceri, bilgi, eğitim, yetenek gibi yatırımların dikkate alınmıyor oluşu beşerî sermaye kavramının ortaya çıkmasına engel olmuştur. Emek birimleri arasında fazla bir farkın olmaması, kas gücü temelli bir üretim süreci içinde olunuşu beşeri sermaye kavramının ortaya çıkmasını geciktirmiştir (Keskin, 2011:125). Beşerî sermayenin ekonomik etkilerini ortaya koymak amacıyla uzun dönem büyüme stratejisi ele alınmıştır. Neo-klasik büyüme modellerinden niceliksel büyümelere dikkat çeken yaklaşımlar ortaya çıkmış ve geleneksel büyüme modellerinden farklı biçimde içinde beşeri sermayeye önem atfedilen içsel büyüme modelleri oluşmuştur (Saygılı ve Cihan, 2006:21). Beşerî sermaye; verimliliği artırma, teknolojik alt yapı oluşturma ve ekonomik büyümenin ortaya çıkarılması vb. birçok alanda etkili olmuştur. Bunun yanı sıra iş hayatındaki değişen koşullara uyum sağlanması, kadın istihdamının artırılması, nitelikli iş gücü yapısı ile dış ticaretlerde rekabet edilebilirliği ortaya çıkarması, yoksulluğu ve işsizliği ortadan kaldırması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi etkileri olmaktadır. Eğitimle insan haklarına saygı duyan, sosyal değerlere sahip bir toplumun yetişmesi için de yadsınamaz etkileri olmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 213).

4.2.4. Bilgi ve teknoloji

Ekonomik büyümenin küreselleşmeyle beraber sermaye birikimi, insan kaynağı, beşerî sermaye vb. temel faktörlerin yanı sıra yoğun biçimde kullanılan bilgi ve teknoloji temel bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Makroekonomik performansların pozitif yönde ortaya çıkmasında da bilgi ve teknolojinin önemli bir etkisi vardır. Az gelişmiş ve gelişmiş devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarında bilgi ve teknolojinin önemi ortadadır (Erdil vd., 2016: 6). Globalleşmeyle beraber zaman kavramını ve yerin dünyaya entegre olmasıyla bilginin elde edilmesi, işlenmesi, depolanması ve dağıtılması teknolojik alt yapıyla birleşerek daha kolay hale gelmiştir. Bu nedenle bilgi ve teknoloji kavramı birbirlerinden ayrı düşünülmemelidir (Kar ve Ağır, 2006:58). Bilgi ve teknoloji; internet, programlama, bilgisayar endüstrisi, bilgisayar ağları, veri görüntüleme sistemi, cep telefonu ile işitsel ve görsel kitle iletişim araçlarının bütününe içine almaktadır. Bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmeler ikamesi olmayan ürünler kategorisindedir. Bilgi ve teknolojiden yarar sağlamak isteyen kişilerin veya şirketlerin hiçbir şekilde engellenmeleri de mümkün değildir (Barros, 2016:71). Kenneth J.Arrow 1962 senesinde yapmış olduğu çalışmada üretim sürecinde bazı sektörlerde şirketlerin birim başına maliyetinin düştüğü, ürün kalitesinin arttığı ve üretimin hız kazandığı gözlenmiştir. Arrow bu çalışmasında üretim artışının tecrübenin ve bilginin bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır. Arrow'a göre üretimde ortaya çıkan bu tecrübeyle şirketler hizmet ve mal üretirken aynı zamanda teknoloji ve bilgi üretimi de yapmaktadırlar. Üretilmiş olan teknik bilgi ve teknolojiler diğer şirketlere de geçecek ve üretim sürecinde pozitif yönde dışsallıklar ortaya çıkacak ve bilgi yayılması olacaktır (Elverdi ve Atik, 2021:9). Paul M. Romer bu bilgi yayılmasının sadece bir bölümünü sınai ve fikri mülkiyet haklarıyla korunabileceğini, ancak engellenemeyeceğini ortaya koymuştur. Romer'e göre bilgi kamu malı özelliği taşımaktadır. Kenneth J. Arrow'un 1986 senesinde ortaya koymuş olduğu yaparak öğrenme kavramından yola çıkan Romer sermaye stoku fazla olan devletlerin üreteceği bilginin de fazla olacağını ifade etmektedir. Yatırımlar bir öncekine nazaran daha yüksek olacağından artan verimler kanununun geçerli olacağını ifade etmiştir (Romer, 1994:11). Ekonomik büyümenin ana belirleyicilerinden bir tanesi teknolojik gelişmedir. Hizmet ve mal üretiminde kaynakların bir araya toplanma şekli teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. İleri düzeyde yeni oluşan üretim teknikleri, yenilikler ve bilimsel buluşlar teknolojik ilerlemenin de önünü açmaktadır.

Teknolojik yenilikler az miktarda kaynak kullanımıyla daha fazla üretimi sağladığından sermaye ve işgücünde artış oranı sabitken teknolojik ilerlemeler daha yüksek büyüme oranlarının yakalanmasına yardım edecektir (Vellani, 2007:136). Teknolojik yenilikler genellikle üç adımda değerlendirilmektedir. Birinci adımı teknoloji ve bilgi alt yapı görevi üstlenmektedir. Üretimde yeni bir süreci ortaya çıkaran bilgi, yeniliğin temelini teşkil etmektedir. İkinci adımı organizasyon ve yönetim yapılarındaki değişimler, üçüncü adımı ise ekipman ve aletlerin kullanımlarındaki teknik gelişmeler teşkil etmektedir (Barros, 2016:72). Üretim sürecinde kullanılan teknoloji ve bilgi bir yandan verimliliği artırırken diğer taraftan kaliteli hizmet ve mal üretilmesine de katkı sağlamaktadır. Sermaye stokunun artırılması gayretlerine odaklanan ekonomik birimler sermaye stokunun gelişmesine bağlı olarak maliyetlerin artışı ücretleri yukarı taşımış, teknolojik gelişmelere yapılan yatırımlar 1960’lardan sonra hız kazanmıştır (Husz, 1998:222).

4.2.5. Sosyal sermaye

Sosyal sermaye kavramı ilk defa Lyda Judsen Hanifan tarafından 1916 senesinde yayımlanmış olduğu The Rular School Community Center adlı eserinde yer almıştır. Sermayenin ekonomik boyutunun haricinde olan fakat sermayeye katkısı olan, toplumsal bütünlüğü sağlayan kişiler ile bu kişilerin aileleri arasında sıradan günlük hayata yönelik iyi niyet ve sosyal ilişkilerin varlığı üzerinde durmuştur. 1990’lardan itibaren devletlerin ekonomik büyümelerinin ve kalkınmalarının açıklanmasında bu kavram alıntılanmaya başlamıştır. Sosyal sermaye kavramı çeşitli tanımlamalarla ifade edilebilmektedir. OECD sosyal sermayeyi; gruplar ve bağlantılar içinde iş birliğini kolay hale getiren normlar, değerler ve anlayışlar şeklinde açıklamaktadır (Sertkaya ve Özcan, 2017: 67). Sosyal sermaye kavramının kuramsal bir şekilde ele alınması Pierre Boudie ile gerçekleşmiştir. Pierre Boudieu ise sosyal sermaye kavramının analizini yaparken karşılıklı tanınma, kişilerin ilişki ve iletişim bağlantılarına önem vererek tarif etmiştir. Boudieu’ye göre toplumu meydana getiren her kişi sosyal bir sermayeye sahiptir. Bu sermaye; bireyin ailesinden, yakın çevresinden, arkadaşlarından ve iletişimde olduğu kişilerden oluşmaktadır (Barros, 2016:73). Güven duygusu ile sosyal ağlar sosyal sermaye tanımlamalarının içinde en fazla kullanılmakta olan kavramlardır. Yüksek güven duygusu oluşturan kişilerin artan sosyal ağlar ile ekonomik büyümede ve kalkınmada olumlu bir etkiye sahip oldukları

iddia edilmektedir. Toplumda sınıf olarak üstün konumda yer alanların iletişim ağlarında ve ilişkilerde daha güçlü olacağından, sosyal sermayeleri de o denli güçlü olacaktır. Sosyal sermayeleri güçlü olan bireylerin gelecek nesillerin eğitim yaşamlarını garantiye alma gayretleri imtiyaz sahibi bir sınıf oluşturacak ve bu sınıf da onların serveti olacaktır. Bu üstün yanlarını da bir araç olarak kullanabileceklerdir (Karagül ve Dündar, 2006: 62). Sosyal sermaye bireylerin sadece kendilerince yapabileceği şeylerden daha çoğunu sosyal ilişkileriyle gerçekleştirebilmelerine olanak sağlayan bir kavram şeklinde tanımlanmaktadır. İktisat bilimi sosyal sermayenin bireyler arasındaki ilişkilerin sosyo-ekonomik yönden ne çeşit bir etkisi olacağı düşüncesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Sosyal birlik içerisinde olan bireyler arasında arkadaşlık, iyi niyet, dostluk biçiminde ilişki kurmalarının yaşam standartlarını artıracakı değerlendirilmektedir (Vural, 2021:19). Kurumlar ve kişiler arasında güvene dayalı ilişkilerin varlığını ve bu varlığın düzeyini yansıtan sosyal sermaye, toplumun kalkınma ve ekonomik büyüme süreci, siyasal ve sosyal alanda başarısıyla ve istikrarıyla yakın ilişki içindedir. Bu nedenle sosyal ilişkilerin ve insani değerlerin gelişmesine dönük yatırımlar yapılması küresel dünyada başarı sağlamayı ve rekabet etmeyi daha kolay bir hale getirecektir. İş bölümü, uzmanlaşma, ticari yasalar fikri ve sınai mülkiyet haklarının belirleyici olduğu bir zaman diliminde kurumsal ve yasal düzenlemelerin sosyal sermayeyle birleşmesi sonucunda yüksek bir performans gösterileceğini savunan Francis Fukuyama sosyal sermaye kavramının refahın ve ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir rolü olacağını savunmaktadır (Şan ve Şimşek, 2011:90). Sosyal sermayenin ana unsurları olarak toplumdaki bireylerin birbirine karşı gösterdikleri güven, yazılı ve yazılı olmayan davranış şekilleri, iletişim imkanları, normlar ve niteliklerinden oluşan sosyal ağlar sıralanabilir. Normlar toplumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, davranış şekillerini tanımlayan her eşit yazısız ve yazılı kurallar bütünüdür. Normların sosyal sermayeyi oluşturması, toplumu teşkil eden kişilerin kendi çıkarlarından feragat ederek toplumun yararını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Toplumda onur, statü vb. ödüllerle desteklenen kişiler insanlar arasında güven duygusunun gelişmesine ve kuvvetli bir bağın oluşmasına katkı sağlar (Vural, 2021:20). Güven, kişilerin elde edeceği maddi kazançlara karşılık verdikleri sözleri tutabilmeyi ve tutarlı davranışların neticesi şeklinde tarif edilmektedir. Sosyal sermayeyi vurgulayan bilim insanları; güveni, sosyal sermayenin içerisinde temel unsur olarak nitelemektedirler. Sosyal ağlar

gruplar ve kişiler arasındaki karşılıklı iletişimi belirtmektedir (Husz, 1998:224). Sosyal sermaye kavramı, sosyoloji bilimini iktisat bilimiyle ilişkilendirerek, farklı bilim alanlarını bir araya toplayarak farklı bir bakış açısı sunarak ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerinde durmaktadır. Sosyal sermaye, beşerî ve fiziki sermayeleri birbirine benzeyen devletler arasındaki gelişmişlik farklarını açıklayan önemli bir belirleyici şeklinde ortaya çıkmaktadır (Vural, 2021: 25). Sosyal sermaye; sosyal sorunların çözülmesinde, sosyal yaşamın ve ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Devletler ekonomik büyümesini gerçekleştirmek amacıyla sosyal sermayeye önem atfetmekte; toplumu birlik ve beraberlik içinde tutan sivil toplum kuruluşları, sosyal etkinlikler ise beşerî ve fiziki sermayenin eksik yönlerini gidermektedir (Sertkaya ve Özcan, 2017: 68).

4.2.6. İnovasyon ve AR-GE

Mal ve hizmet üretimlerinde ve oluşturulacak katma değerde yeniliklerin ortaya çıkması, gelişimlerin değişimlerin meydana gelmesi inovasyon şeklinde tarif edilmektedir. Eurostat ve OECD'ye göre inovasyon yeni bir malı ya da hizmeti yenilenmiş ve farklı bir pazarlama yöntemiyle işletme içinde organizasyon veya dış ilişkilerde ortaya çıkan geliştirilmiş uygulamalar ve yeni oluşumlar biçiminde açıklanmaktadır (Johnson vd., 2022: 2). İnovasyon; bilim ve teknolojinin, kişilerin, kurumların, toplumların ve devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik biçimde yenilemeye ve değişime uğratılmasıyla alakalı kesimlerin kullanımına sunulan zahmetli bir çıktı olarak değerlendirilmesi biçiminde kabul edilebilir. İnovasyon aniden ortaya çıkmış ve tükenmiş bir çıktı şeklinde değil sürdürülebilirliği olan bir çıktının varlığıyla mümkün olmaktadır. İnovasyon süreci zaman içerisinde güncellenen geniş kitlede değerlendirilen bir kavramdır (Elverdi ve Atik, 2021:5). Bu nedenle ekonomik büyümenin ana unsurlarından biri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bilgi toplumuna geçişte rekabetin yönü de bilime ve teknolojiye doğru değişmiş, devletlerin sahip olduğu Ar-Ge çalışmalarıyla bu çalışmaları yönetebilecek beşerî sermaye yapıları, kullanılması planlanan alt yapı teknolojileriyle yüksek teknolojik ürünlerin ortaya çıkartılabilmesi odaklanılması gerekli ciddi meseleler haline gelmiştir. Dünyada diğer devletlerle rekabet edebilme, ürün ve hizmet üretiminde zenginleşebilme, toplumun refah düzeyini yükseltebilme amaçları için inovasyon çok önemli bir role sahiptir. Ekonomik büyümenin itici gücü konumundaki inovasyon;

rekabetin yoğun şekilde yapıldığı dönemlerde rekabet için bir kaynak olmaktadır (Şan ve Şimşek, 2011:90). Ar-Ge yatırımının ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olduğunu Paul Romer 1986 senesinde *Increasing Returns and Long-Run Growth* adlı eserinde değinmiştir. Romer; üretim sürecinde ortaya çıkan bilginin kazara ortaya çıkmadığını, bilinçli araştırmalar, çalışmalar sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir. Bilinçli araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bilgi bütün yasal sınırlamalara karşın zaman ilerledikçe diğer şirketlerce yaratılan pozitif dışsallıklarla zincirleme şekilde ekonomik büyümesini gerçekleştireceklerdir (Bresciani vd., 2021:4). Ar-Ge yatırımına verilecek kamusal destek devletlerin ekonomik büyümelerine önemli katkı sağlayacaktır. Ar-Ge modelleri tam rekabet şartlarında ilerleyemezler. Yeni bilgi üreten şirketler bu bilginin ücreti sıfır olacağından ötürü kapanmak zorunda kalacak olmalarından bu modeller ancak eksik rekabet şartlarında geçerli olacaktır (Karagül ve Dündar, 2006: 65). Romer’in Ar-Ge modelinde, özel sektör şirketleri elde ettikleri bilgileri ve teknolojik yenilikleri fikri ve sınai mülkiyet haklarıyla koruma altına almaktadırlar. Bu sınırlamalarla tekelci bir konuma gelerek tam rekabetten uzaklaşırlar. Monopol olma gücü sayesinde çok büyük miktarda karlar elde ederler iken elde ettikleri bu karları yeni Ar-Ge harcamaları için kullanırlar. Korunan bilgiler ve teknolojiler; ister monopol ister tam rekabet ortamında olsun her şartta kazanan Ar-Ge çalışmalarına destek olan devletin kendisi olacaktır. Romer, Ar-Ge sektörünü ayrı bir sektör olarak değerlendirmiş, Ar-Ge çalışmalarına çok büyük önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Romer, 1994:13). Schumpeter; “Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi” adlı eserinde yeniliklerin yapılmasıyla eski ürünlerin cazibesini kaybedeceğini, eski sanayilerin ortadan kalkacağını, yeni ürünler ile sanayilerin onların yerini alacağını “Yaratıcı Yıkım” kavramıyla belirtmiştir. Girişimciler yenilikler yaparak geliştirdikleri ürünün monopolcüsü konumuna gelerek çok büyük miktarda kar elde ederler. Bunu gözlemleyen diğer girişimciler de sektöre girerek farklı yenilikler ortaya koyarlar. Eski ürünler ve sanayiler yerini yeni ürünlere ve sanayilere bırakırlar (Doğan ve Doğan, 2021: 784). Schumpeter kapitalist ekonominin hareketli olduğunu, sürekli dinamik kaldığını ve yaratıcı yıkımlarla bunu gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Schumpeter Ar-ge yatırımları ve inovasyonla ortaya çıkan karların ekonomik büyümeyi artıracığını ve refah düzeyinde iyileşme olacağını değişik bir teorik çerçeveye oturtarak anlatmıştır (Johnson vd., 2022: 6).

4.2.7. Kamu harcamaları

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkileri üzerine 1990’larda Barro çeşitli çalışmalar yapmıştır. Barro devletin yapacağı harcamalarla ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde rolünün olduğu düşüncesini taşımaktadır. Kamu üretiminin üretim unsurları arasında olduğunu iddia etmektedir. Keynesyen politikaların kamusal üretime bakış açısından farklı şekilde kamu sektörünün ekonomik faaliyetler içerisinde bizzat olmasına değinmemektedir. Kamusal üretim ile kastedilen özel sektörü teşvik eden, özel sektörün yetişemediği zamanlarda özel sektöre destek olan tamamlayıcı devlet anlayışıdır. Özel sektörün ihtiyacı olan emeğin işgücünün beşeri sermaye kısmı için eğitim politikasının, işgücünün teknolojik değişmelere uyum sağlamasının ve hukuksal düzenlemelerin işleyişiyle alakadar olmak vb. görevler kamunun asli görevleridir (Gamlath ve Lahiri, 2018:9). Kamu harcamasının; eğitim, sağlık harcamasını artırmasıyla beşerî sermaye birikimi artırıcı etkisi bulunmaktadır. Artan kamu harcamalarıyla düşük gelirli gruplar eğitim, sağlık vb. hizmetlerden kolayca yararlanabilmektedir. Bu yarar aynı zamanda beşerî sermayenin gelişimine de katkı sağlamaktadır. Bu nedenle kamu harcaması da ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biridir. Wagner yasasıyla ekonomik büyüme sağlayan devletler kamu harcamalarını artırmak zorunda kalacaklardır. Kamu harcamalarının sosyal açıdan artırılması beşerî sermayeyi artıracak gibi gelir adaletsizliğini de ortadan kaldıracaktır. Kamu altyapı yatırımının da oluşan artışın ortaya çıkaracağı dışsallıklar olumlu olarak gelişecek, maliyeti azalan özel sektörün bu sayede verimi aratacaktır (İçen, 2021:20). Wagner ekonomik büyüme için devletin fonksiyonlarını 3 ana sebebe dayandırmaktadır. Bu sebeplerden birincisi devletin koruma ve yönetme fonksiyonundan hareketle ekonomik etkinliğinin artması ikincisi devletin faaliyette olduğu eğitim, savunma sanayi ve sağlık sektörü vb. kamusal alanlarda talebin gelir esnekliğinin büyük olması, üçüncüsü ise sanayileşmeyle birlikte oluşan teknolojik gelişmelerin büyük alt yapı yatırımlarınca ortaya çıkabilmesi ve özel sektör tarafından karşılanmasının zorluğudur. Bu sebeple kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli ve etkili bir belirleyici olduğu aşikardır (Johnson vd., 2022: 8).

4.3. Ekonomik Büyüme Modelleri

İktisadi büyüme modelleri konusundaki ilerlemeler, özellikle II. Dünya savaşı sonrası daha da yoğunlaşmış olsa da, büyüme modelleri konusundaki teorik ilerlemeler

iktisatçı David Ricardo'nun iddia ettiği Klasik model yaklaşımına dek gitmektedir. Fakat modern büyüme kuramları, tarihi bir bakış açısıyla irdelendiğinde 1928 senesinde Frank Ramsey'in yaptığı 'A Mathematical Theory of Saving Matematik Teorisi' isimli analiz ile başlamıştır. Frank Ramsey yaptığı araştırmada ekonomik büyüme kuramına hane halkının dönemler aralığındaki kararlarını uygulamaktadır. Fakat Frank Ramsey'in iddia ettiği bu düşünce 1960'lara gelene kadar ekonomist bilim adamlarınca çok dikkate alınmamıştır (Ertek, 2020:112). 1950'lerin ilk yıllarına kadar Harrod (1939) ile Domar (1946), Keynes'in yaptığı analize iktisadi büyümeyi eklemeye çaba göstermişlerdir. Keynesyen düşüncenin tamamlayıcısı olan Harrod-Domar ekonomik büyüme kuramında iktisadi piyasada sürekli dengesizlik şartlarının ve bir istikrarsızlığın olduğu tahmin edilmiştir. Bu nedenle ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için sürekli olarak devlet müdahalesinin ihtiyaç olduğu bir yaklaşımdan söz edilmiştir (Güvel, 2011:158). İktisadi büyüme kuramına ciddi bir katkıda bulunan diğerk iktisatçı bilim adamları Swan ve Solow'dur. Solow ekonomik büyümeyi tarif ederken dışa kapalı ekonomik piyasada tek sektörü olan bir modelden yola çıkmıştır. 1980'lerde ise büyümenin ekonomi iç dinamiklerinden kaynaklandığını; teknolojinin, eğitimin, kamu harcamasının ve eksik rekabet koşullarının önemini ortaya çıkaran içsel büyüme modelleri ortaya atılmıştır (Ertek, 2020:113).

4.3.1. Klasik büyüme modeli

Klasik ekonomistlerce ekonomik büyümeyle ekonomik kalkınma kavramları üretim, sermaye birikimi ve verim artışına bağlıdır. Teknolojik farklılaşmayla sermaye unsuru birikimi ekonomik büyüme kavramının itici gücü şeklinde kabul edilmiştir. Sanayi devrimi ile beraber piyasalarda iktisadi büyümeye zemin oluşturulmuştur. İktisadi büyümenin gerçekleşebilmesi için 3 faktörün gerekliliğinden söz edilmektedir. Bunlar; makineleşme, sermaye birikimi ve iş bölümüdür. İktisadi büyümeyi yavaşlatacak olan etmenler iktisadi piyasaların kendi içinde değildir. Dış etkenler nedeniyle ekonomik büyüme hızında yavaşlama görülür. Klasik düşünce sistemini benimseyen ekonomistlerce, iktisadi piyasalarda gerçekleşen ticaretin tümüyle serbest olduğu bir düzende, tüm ülkeler işgücünü ve sermayelerini ülkesi için en faydalı kullanım sektörlerine yönlendirir (Singh, 2018: 332). Adam Smith'in kaleme aldığı ve 1776 yılında yayımlamış olduğu 'Ulusların Zenginliği' adlı eseri iktisadi büyüme kuramları

için temel bir başlangıç olarak görülmektedir. A. Smith bu eserinde bir devletin iktisadi büyüme süresince sadece sermaye akımları ile beraber değil aynı zamanda sosyal, endüstriyel ve teknolojik etmenlerin de bu süreçte ciddi rol aldığını belirtmiştir. A. Smith' e göre iktisadi piyasada sürekli bir büyüme olmaz. A. Smith ortaya attığı bu düşüncesiyle klasik düşünceye sahip iktisatçılardan ayrılmakta ve ona “iyimser klasik” adı verilmektedir (Ertek, 2020:115). Adam Smith iktisadi piyasada büyümenin kendi kendini beslediğini iddia etmektedir. Klasik ekonomistler kültürel çevreler, siyasi yönetim ve toplumsal çevrelerle yeterli piyasanın olması vb. çeşitli unsurlarla ülkeler arasındaki iktisadi büyüme oranlarının farklı olduğunu açıklamaktadır. Ekonomik piyasadaki büyümenin olması için devletin müdahalesine ihtiyaç yoktur (Singh, 2018: 332).

4.3.1.1. Malthus modeli

Artan nüfusun eldeki üretim kaynakları ve tarımsal araziyle karşılanmasının imkansız olduğunu iddia eden Malthus'a göre yiyecek sayısı aritmetik olarak artarken nüfus ise geometrik olarak artış göstermektedir. Bu bağlamda nüfus artışının kontrol altına alınmaması durumunda verimli toprakların tükenmesiyle insanoğlunun ciddi bir kıtlık sorunuyla yüzleşmek zorunda kalacağını belirtmiştir (Kibritçioğlu, 1998: 215). Bu bağlamda Malthus içerisinde olduğu dönem şartları gereği ekonomik büyümeye yönelik çalışmalarını gelirin paylaşılması, sağlık ve teknolojiye yaşanan gelişmeler kapsamında şekillendirmiştir. Malthus'a devletin belirtilen 3 alana dönük iyileştirici politikası toplumda sağlıklı ve refah düzeyi yüksek kişi sayısını arttırırken buna ilave olarak kişi başı çıktıyı azalttığından devletin bu tarz politikasının anlamsız olduğunu belirtmiştir (Singh, 2018: 333).

4.3.1.2. Ricardo modeli

Klasik ekonomik büyüme kuramlarına en ciddi desteği David Ricardo vermiştir. David Ricardo'nun asıl amacı ekonomik büyüme sorununu irdelemenin yanında piyasada uzun dönemde var olan üretim faktörlerinin gelirlerden elde edeceği payın ne miktarda gerçekleşeceğini araştırmaktır. David Ricardo Klasik ekonomik büyüme modelinin ana varsayımlarından bazılarının şunlar olduğunu belirtmektedir: Say yasası geçerlidir, piyasada tam rekabet ve tam istihdam şartları sağlanmıştır, Maltus'un nüfus kuramı geçerlidir, üretim faktörlerinden sermaye ve emek bulunmaktadır ve sanayide

artan verimler kanunu hüküm sürmektedir (Kazgan, 2000:184). David Ricardo'nun düşüncesine göre kapitalistler, üretim düzeyini artırmak için gayret sarf ederler. Bunun nedeni kar etme arzusudur. Piyasada üretim miktarını artırmak amacıyla işgücü talebi artacak ve bu da ücretleri yükseltecektir. Ücretlerde gerçekleşen artışlar, nüfus miktarını artırarak tarımdan elde edilen ürünlere talebi artıracaktır. Böylece piyasada ekonomik büyüme olacaktır (Güvel, 2011:166). David Ricardo piyasada üretim miktarı arttıkça ücret ödemelerinin ve toplam rantın artacağını ve bu durumda toplam karın düşeceğini savunmaktadır (Taban, 2008: 97). Malthus araştırmalarında ekonomik büyümeyle nüfus artışı arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Malthus'un araştırmalarına göre toplumsal düzelme, kişisel, ailevi ölçünün içerisinde birey yaşamının düzeltilmesi için üretimi arttırmanın yolları, araçları, imkanları bulunmaya gayret edilirken nüfus artışını yavaşlatmanın yolları da birlikte irdelenmektedir. Schumpeter ise teknolojik ilerlemelerin iktisadi büyüme üzerine olumlu etkisinin olacağını iddia eden ilk ekonomisttir. Schumpeter teknolojik ilerleme kavramını şirketlerin rekabet aracı ve 'yaratıcı yıkım' kavramını harekete getiren bir unsur olarak değerlendirmiştir (Ertek, 2020:117).

4.3.1.3. Karl Marx'ın büyüme modeli

Karl Marx felsefe, ekonomi, tarih, ruh bilimi vb. değişik birçok alana yönelik düşünceleri olan meşhur bir bilim insanıdır. Kapitalist düzenin ortadan kalkacağını, onun yerine sosyalist bir düzenin kurulacağını savunur. Karl Marx'ın birden çok değişik meseleyle alakadar olması ve düşüncelerindeki uyumu anlamak için düşüncelerinin tamamının analiz edilerek, araştırılması gereklidir. Bu nedenden dolayı ekonomi alanındaki düşüncelerinin açıklanması oldukça zordur. Karl Marx büyüme modelinin ana anacı kapital üretim biçimine getirdiği eleştirilerdir (Kazgan, 2000:185). Karl Marx'a göre üretim sürecinin değerini işgücü unsuru belirlemektedir ve belirgin bir denge arama gerekliliği yoktur. Marx'a göre ekonomik büyüme süreci sürekli dengesizliklerden oluşmaktadır (Güvel, 2011:167). Karl Marx; David Ricardo'nun emek-değer kuramını yeniden şekillendirmiştir. Karl Marx'ın biçimlendirdiği emek-değer kuramına göre bir ürünün sadece kendi içerisinde madde haline gelmiş somut olmayan insan emeği olduğundan değeri vardır. Emek-değer kuramının üstüne eklenen Marxsist büyüme kuramına göre değeri ortaya çıkaran tek unsur emektir (Ertek, 2020:118). Çalışan bireyin her biri kadar oluşturulan değeri

belirleyen 3 adet unsur vardır. Bu unsurlar; değişken sermaye, işçi başına artı değer ve sabit sermaye biçiminde tarif edilmektedir. Değişken sermaye, işgücü için ödenen ücret; sabit sermaye, makina, alet vb. unsurlar; işçi başına artı değer ise üretim sürecinde tüketilen işgücüyle sermaye faktörünün üstündeki ve ötesindeki aşırı değerdir (Güvel, 2011:159). Karl Marx'ın büyüme modeline göre, kapital düzen bağlamında sermaye birikiminin hızlıca artması, sermayenin çok az kazanılması ve işsizlikte yaşanan artışlar aynı zamanda gerçekleşmektedir. Şöyle ki üretimlerin olduğu ortamlarda emek faktörünün payı küçülerek kar unsurunun payı yükselecektir. Uzun dönemde piyasada talep eksikliği oluşacaktır. Tüm bu olanların neticesinde kapital düzen yıkılarak iflasları, işsizlikleri ve başka birçok problemi doğuracaktır (Kazgan, 2000:186).

4.3.1.4. Harrod-Domar büyüme modeli

Harrod-Domar büyüme modeli, Neo-Keynesyen teorinin hipotezine dayalı talep yönlü ortaya çıkan bir büyüme teorisidir. Harrod-Domar ekonomik büyüme modelinde dinamik bir yapı vardır (Ertek, 2020: 396). Harrod ve Domar; Keynes'in fikirlerini geliştirerek ve eksikliklerini tamamlayarak Harrod-Domar ekonomik büyüme kuramını ortaya oymuşlardır. Bu modelde dış ticaretle kamu masrafinin olmadığı hipotezini ve teknolojik ilerlemenin sabit olduğu fikrini kabul etmişlerdir. Harrod-Domar büyüme modelinde ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için tam istihdam düzeyine erişilmesinin gerekliliği savunulmaktadır. Bu büyüme modelinde yatırımla tasarruflar parametre olarak belirleyicidir (Taban, 2008: 98). Harrod-Domar ekonomik büyüme kuramı, dinamik ve basit bir yapıdadır. Harrod-Domar ekonomik büyüme kuramında üretim kapasitesinin bilindiği varsayılırken, ilk amaç toplam talebin belirlenmesidir. Bunun sebebi toplam arz ve işgücü unsurlarının belirleyicisinin toplam talep olduğudur (Harman, 2007: 20). Harrod-Domar ekonomik büyüme modeli uzun dönemli büyümenin tersine kısa dönem ekonomik büyümeyi tümüyle tahmin edebilmektedir. Bu modelde en ilginç şey, uzun dönemdeki sorunların kısa dönemdeki araçlarla çözülmeye çalışılmasıdır. Bir başka ifadeyle ekonomik büyüme modelinin en ciddi noksanlığı gelişmiş ülkelerdeki ekonomik büyüme tecrübelerini anlatmakta yetersiz oluşudur. Kısa dönem ekonomik büyüme için Harrod-Domar ekonomik büyüme modeli yararlıdır. Sermaye ve Ürün etkenlerinin ilişkisi, Harrod-Domar ekonomik büyüme modelinde bahsedilenden daha

da karışıktır (Sarıbaş, 2016: 176). Harrod-Domar ekonomik büyüme modelinde sermaye stoğunun artırılması gerekmektedir. Sermaye stoğunda artışlar yatırımlar sayesinde sağlanmaktadır. Ekonomik piyasaların üretim kapasitelerinin miktarlarının artması, üretimi yapılacak ürün ve hizmetleri artırır. Türkiye'nin 5 yıllık kalkınma planları hazırlanırken Harrod-Domar ekonomik büyüme modelinden yararlanılmıştır (Güvel, 2011: 360).

4.3.2. Neoklasik büyüme modelleri

Neoklasik büyüme modelleri; Solow (1956), Denison (1961), Cass (1965) ve Koopmans (1965) gibi iktisatçılar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Neo-klasik modellerin ana öngörüsü, uzun dönemde kişi başına düşen gelir seviyelerinin birbirine yaklaşacağı bir başka ifadeyle devletlerarasında gelir farklılıklarının herhangi bir müdahale olmaksızın kendiliğinden ortadan kalkacağıdır (Taban, 2008: 98). Bu modellerden en önemli olanı Solow'un büyüme modelidir. Bahse konu model aşağıda açıklanmaktadır. Geleneksel ekonomik büyüme teorilerinin başlangıcı Solow'un (1956) neoklasik modeline dayanır. Solow modeli (Ölçeğe göre sabit getiri, tam rekabet, üretim faktörlerinin azalan verimi, sabit tasarruf oranı, üretim faktörleri arasında ikame esnekliğinin varlığı) birtakım varsayımlara sahiptir (Ertek, 2020: 397). Neoklasik büyüme modeli şeklinde de bilinen model kapsamında ekonominin genelinde devletin yaptığı müdahaleler anlamsız olarak değerlendirilmiştir. İşgücü, sermaye ve teknoloji kavramları ile büyüme arasındaki etkileşim incelenmiştir. Teknolojideki gelişmeler ile nüfustaki artış model kapsamında dışsal kabul edilmiş ve sermaye stoğu, tasarruf ve işgücü vb. kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda iktisadi büyümenin ana unsuru, sermaye ve emek olarak görülmüş ve nüfustaki artışın büyümeden bağımsız gerçekleştiği kabul edilmiştir (Freeman ve Soete, 2004: 371). Diğer taraftan nüfusta ve sermayedeki artış ve teknolojinin gelişme hızının toplamından oluşan bir büyüme oranının ekonomide genel olarak dengeli bir büyüme şeklinde ifade edilmiştir. İşgücü verimliliğine destek olan teknolojik girişimler ile nüfustaki artış olmadan sermaye faktörünün tek başına marjinal getirisinin gittikçe azalması büyüme oranını düşürecek ve zaman içinde yatırımlar azalacaktır. Bu nedenle büyüme hızı ekonomik unsurlardan bağımsız biçimde dışsal bir kavram olarak değerlendirilmiştir (Shaw, 1992:612).

4.3.3. İçsel büyüme modelleri

Büyüme oranlarının artması için teknolojik gelişmelerin gerekli olduğunu vurgulayan Solow büyüme modeli, teknolojik gelişmelerin nasıl sağlanabileceği meselesine herhangi bir izah getirememiştir. İçsel büyüme modelinde, makroekonomik politikalarla büyüme oranı içselleştirilerek ilgili noksanlıklar giderilmeye gayret edilmektedir. İçsel büyüme modeliyle alakalı çalışmalar 1980'lerin sonlarına doğru Lucas ve Romer'in liderliğinde başlamıştır. Bahse konu çalışmalar Arrow (1962)'un “yaparak öğrenme” kavramına dayanmaktadır (Ercan, 2000:132).

Neo-klasik büyüme modeli kapsamında ortaya çıkan düşüncelerin iktisatçılarca büyüme kavramını açıklamada yeterli olmadığı fikri hâkim olmuş ve bu nedenle yeni büyüme teorileri ortaya atılmıştır. Diğer taraftan Neoklasik büyüme modellerinde kabul edilen yakınsama hipotezine bu model kapsamında iktisatçılarca karşı çıkmıştır (Grossman ve Helpman, 1994: 23). Zira teknolojik ve bilimsel açıdan yaşanan gelişmeleri ekonomilerine entegre eden ve bunu nitelikli personelle destekleyen devletlerin yakaladıkları büyüme hızıyla diğer devletlerin büyüme oranları arasında ciddi bir açık olacak ve bütün ekonomilerde de aynı gelişmeler olmadığı sürece bu fark gittikçe artacaktır (Freeman ve Soete, 2004: 372). İçsel büyüme modeli şeklinde tarif edilen bu modellerde ekonomilerin hedefledikleri kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşmada AR-GE ve inovasyon, teknolojik gelişmeler ve nitelikli insan gücü yetişmesinin önemi sıkça vurgulanmaktadır. Bu bağlamda özellikle Lucas, Romer, Barro, Agion-Howit ve Grossman-Helpman gibi iktisat alanındaki bilim adamlarının fikirleri literatüre ciddi katkılar yapmıştır. Bu kapsamda aşağıda büyüme modelleri ayrı başlıklar altında incelenecektir (Ercan, 2000:134).

4.3.3.1. Romer büyüme modeli

Romer, ekonomik büyümeyi etkileyen temel faktörlerin teknolojik ilerlemeler ve yenilikçi faaliyetler olduğunu benimsemiştir. Bu bağlamda kalkınma ve ekonomik büyüme açısından az gelişmiş devletlerin mevcut koşullar altında gelişmiş devletlere yetişmesi ancak kaynakların verimli kullanılması ve üretimde yenilikçi gelişmelerin uygulanmasıyla mümkündür (Romer, 1994:4). Bu kapsamda AR-GE ve inovasyona dönük yatırımlar ekonomik ve toplumsal gelişmişlikleri de beraberinde sağlayacaktır (Grossman ve Helpman, 1994: 23). Model kapsamında teknolojik unsurlar içsel olarak

belirtilmiştir. Bununla beraber bilginin kullanımı ve taşıdığı özellikler itibariyle belli başlı şu kalıplar çerçevesine oturtulmuştur (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012:337):

- Bilgi kullanımı herkese açık olduğundan bu yönüyle bir kamu malı niteliğindedir.
- Teknolojinin getirdiği yeniliklerden ne ölçüde faydalandığı önem arz etmektedir.
- Yeniliğe dayalı düşünceler kadar bu bilgiyi somutlaştıracak beşerî ve fiziki sermayeye ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda yatırımların yönü önemlidir. Bilginin kullanılmasında ekonomik bir bedel olmadığını söyleyen Romer diğer yandan düşüncelerin patentlenmek suretiyle tam olarak korunmasının mümkün olmadığını savunmuştur. Bu bağlamda üretilen her yeni düşünce, diğer ekonomik birimlerce de kullanılacağından ekonomideki üretim olanaklarını artıracaktır (Ercan, 2000:135). Bu durum teknolojiye ve bilgiye yaşanan gelişmelerin diğer birimleri teşvik ederek mevcut duruma ilave araştırmalar eklenmesinin bir neticesidir. Bu şekilde ilerlemekte olan süreç toplumda bir bilgi stokunun birikmesini sağlayacaktır. Bundan dolayı bilginin toplumda tam anlamıyla gizlenememesi kar güdülerıyla hareket eden diğer birimleri yenilikçi düşüncelere yenilerini ilave etmeye özendircektir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Romer'in geliştirdiği ve sınai mülkiyet alanında gerçekleştirilen korumanın bilgi tabanlı büyümelere olan katkısını ihtiva eden model literatürde ciddi bir araştırma olarak yer almıştır (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012:338). Romer geliştirdiği modelde toplam nüfusun da büyüme üzerindeki etkilerinden söz etmiştir. Zira nüfus artış gösterdikçe ortaya çıkan yeni düşünceler artan nüfus oranında benimsenerek daha fazla birey tarafından paylaşılan bilgi daha fazla yeni düşünceyi de beraberinde getirecektir. Diğer yandan model kapsamında bilginin teknolojik ilerlemeler ve bu çerçevede geliştirilen kamu politikalarıyla desteklenmesinin ekonomik büyümeyi artıracığı belirtilmiştir (Romer, 1994:5).

4.3.3.2. Lucas büyüme modeli

Lucas tarafından da AR-GE ve inovasyon yoğunluklu büyüme teorilerine önemli bir katkı sağlanmıştır. Büyümenin yapı taşı olarak fiziki sermayenin ve teknolojik gelişmenin önemine değinen Lucas, bu faktörler kadar önemli bir diğer faktörün beşerî sermaye olduğunu iddia etmiştir. Ekonomide eğitime dönük yapılacak yatırımlar ve “yaparak öğrenme” yoluyla nitelikli insan gücü elde etmek kritik derecede önemlidir

(Lucas, 1988: 10). Bu bağlamda büyüme modelinde beşerî sermayenin ve teknolojik ilerlemenin ilave edilmesi çıktı bazında büyümeyi sağlayacaktır. Lucas modelinde eğitim üzerine yapılan yatırımların beşerî sermayeye katkı sunarak toplumda birim iş başına düşen verimlilik ve teknoloji yoğunluklu üretimi artırdığı iddia edilmiştir. Bu anlamda kaydedilen ilerlemeler ekonomik göstergelere olumlu etki ederek toplumsal bir refahı getirecektir (Ercan, 2000:136). Ekonomilerde üretilen yenilikçi düşüncelerin paylaşılması ve teknolojik girişimlerin takip edilerek bu alandaki yatırımların bir parçası olma beşerî sermayelerin devletler arasındaki dolaşımını zorunlu hale sokmayacaktır. Bu çerçevede mevcut kaynakların ve insan gücünün ülke içinde verimli şekilde kullanılması toplumda ekonomiden, sağlığa ve kültürel alanlara kadar her alanda gelişmişliği sağlayacaktır (Lucas, 1988, 42).

4.3.3.3. Barro büyüme modeli

Ekonomik büyümelerin açıklayıcıları arasında kamu görevine temas eden Barro, katma değer oluşturacak ve verimli çıktı sağlayacak alanlara yapılan kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Zira devlet tarafından gerçekleştirilen yatırımlar alt yapıyı güçlendirecek, özel sektörün noksan kaldığı alanlardaki yatırımlara destek olacak ve özel kesimin verimliliğini artıracaktır (Barro, 1990:105). Kamu politikaları özel sektörün verimliliğini artırırken aynı zamanda AR-GE faaliyetlerine dönük teşvikleri ve destekleriyle bu alanlarda yapılacak yatırımların artışına liderlik edecektir (Erdoğan ve Canbay, 2016:41). Barro kamunun etkinliğiyle alakalı düşüncelerini açıklarken modelde kolaylık olması için kamunun elde ettiği gelirin vergilerle kısıtlı olduğunu ve katlandığı giderin sadece kamu malı üretimi olduğunu belirtmiştir. Eğitimden sağlığa, ekonominin bütün alanlarında kamu öncülüğünde gerçekleştirilen yatırımlar beraberinde diğer alanlardan yatırımları çekecektir. Bu bağlamda vergi gelirinin artması için gerek duyulan yeni yatırımları caydırmayacak düzeyde bir vergilendirme politikası uygulanmalıdır. Aksi halde özel kesimler ve girişimciler; toplum çıkarlarından çok kendi çıkarlarını göz önünde bulunduracaklardır. Zira bu büyüme modelinden hareketle gelişmiş devletlerin uyguladıkları politikalar irdelendiğinde AR-GE ve inovasyona dönük yapılan harcamalara vergi teşviki yapılarak ilave olarak gereken teknik ve finansal desteğin sağlandığı ekonomilerin süratle büyüme sürecine girdikleri gözlemlenmektedir (Barro, 1990:107).

4.3.3.4. Grossman – helpman modeli

İçsel büyüme modelleriyle alakalı diğer bir önemli araştırma Helpman ve Grossman tarafından yapılmıştır. Model bağlamında AR-GE ve inovasyona ilişkin yatırımların ve teşviklerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu iddia edilmiştir. Bununla beraber ekonomide yenilikçi düşüncelerden elde edilen çıktıların uluslararası pazarda yer edinmesi neticesinde destekleyici ve teşvik edici politikalar ile beraber dış ticaretin de hızlı bir büyümeyi sağlayacağı ortaya konmuştur (Grossman ve Helpman, 1994: 24). Bu durum teknoloji politikası bakımından gelişmiş devletler için geçerlidir. Modelde teknolojisini kendisi üretemeyen ve beşerî sermaye noksanlığından ötürü yenilikçi düşünceler konusunda geride kalan devletler için de dış ticarete dayalı gelişme politikaları ileri sürülmüştür. Bahse konu devletler yenilikçi ürünler ve teknolojiler meselesinde noksan kaldıkları noktaları dış ticaretle transfer edeceklerdir. Bu bağlamda ilgili alanlarda ihtiyaçlarını gidererek yetersiz alt yapıları olsa da serbest ticaretle teknolojide yaşanan gelişmelere ulaşmış olacaklardır. Dış ticarete dönük bu tarz adımlar her iki tarafa da yarar getireceğinden ülke tarafından dış ticareti destekleyen politikanın özümsemesi önemlidir (Grossman ve Helpman, 1994: 25).

4.3.3.5. Aghion – howitt modeli

Schumpeter'in yaratıcı yıkım düşüncesinden hareketle Howitt ve Aghion tarafından geliştirilmiş olan model bağlamında inovasyona ilişkin araştırmalarla sağlanan mevcut ürünlerdeki kalite artışının getireceği üstünlükler vurgulanmıştır. Model kapsamında ekonomik büyüme konusunda teknolojik gelişmeler ciddi ve içsel bir unsur kabul edilirken AR-GE ve inovasyona ilişkin çalışmalarda eldeki ürünler ve hizmetler üzerinde kalite standartlarını artırıcı bir unsur olarak görülmüştür (Erdoğan ve Canbay, 2016:43). Ekonomik birimler tarafından piyasaya sunulan yeni ürünler beğenileceğinden eski ürünlerin ve hizmetlerin yerini alacaktır. Bu bağlamda kar amacı taşıyan ekonomik birimler eldeki ürünlere ve hizmetlere yenilerini ilave etme çabasına girerek ekonomide yenilik tabanlı üretimi yaygınlaştıracak ve ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlayacaktır. Bundan dolayı yenilikçi teşebbüsleri destekleyen ve toplumda girişimciliği artıran politikanın özümsemesi kalkınma ve büyüme hedeflerini sağlamada önemlidir (Ercan, 2000:137). İçsel büyüme modelleri arasında teknolojilerin içsel değişken şeklinde kabul görmesi Howitt ve Aghion tarafından farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu anlamda mevcut ürünlerin

kalitelerinin artması teknolojilerin dikey yönlü gelişimiyle mümkündür. Bundan dolayı yenilikçi çalışmalar ve pazar araştırmaları doğrultusunda piyasa talebine cevap verecek ürünlerin üretilmesi eski ürünlerin ve yöntemlerin yerini alacaktır. Bu durum ekonomide verimliliği artırarak ekonomik büyümelerin de kaynağını teşkil edecektir (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012:340).

5. İLGİLİ LİTERATÜR

5.1. İslami Finans İle İlgili Literatür

Literatür çalışması sonucunda 72 ülkede 189 büyük finans kurum/kuruluş yapısında, Birleşmiş Millet, Dünya Bankası gibi yapıların da üye olduğu 700’den fazla finans birimiyle İslami finans faaliyetlerinin sürdürüldüğü. Bu kurumların 520 adedi ise bankacılık alanında faaliyetini sürdürmektedir. 520 bankanın 58 adedi yatırım bankası olarak, 418 tanesi ise ticari banka olarak faaliyet yürütmektedir.

İslami Finans İlerleme 2020 Raporu’na göre 2020 yılı itibarıyla İslami finansal varlıkların küresel hacmi 3 trilyon dolardır. İslami finansal varlıkların % 70’ini 2 trilyon 100 milyar dolarla İslam bankacılık varlıkları oluşturuyor. İslam bankalarının küresel banka varlıkları içindeki payı yüzde 6’dır. Ancak küresel toplam finans içindeki payı % 1 ile halen çok düşük düzeydedir.

2020 İslami Finans Gelişim Endeksi Raporu’na göre 2024 yılında İslam bankalarının küresel hacminin 2 trilyon 175 milyar dolara, küresel toplam İslami finansal varlıklarının ise 3 trilyon 4 milyar dolara ulaşması bekleniyor.

Küresel kriz dönemlerinde bile İslami finasta gelişimin devam ettiği ve diğer finans sistemlerine oranla krize karşı dayanıklı olduğu görülmüştür. Birçok ülkede devlet ya da vergi mükelleflerince bankaların krizden çıkması, iflas etmesinin önlenmesi için kurtarma operasyonları yapılırken Dünyanın hiçbir ülkesinde tek bir İslami bankanın devlet tarafından kurtarılmasına gerek olmamıştır. Krizin gayrimenkul piyasasındaki olumsuz durumundan en derin şekilde Dubai etkilenmesine rağmen burada bile herhangi bir banka devlet tarafından korunma altına alınmamıştır.

Krizlere rağmen Türkiye’deki İslami finansal varlıklarının 51 milyar dolara, Suudi Arabistan’da 338 milyar dolara, Malezya’da 145 milyar dolara, Katar’da 125 milyar dolara, Endonezya’da 86 milyar dolar düzeyine ulaştığı görülmüştür.

Kriz döneminde tecrübelerine göre İslami Bankalar, geleneksel bankaları vuran “Zehirli Varlıklar” riskine yakalanmadığı, İslami Bankaların ürün teklifleri ve yatırım çeşitlerinin spekülatif işlemlere kapalı olması nedeniyle nispeten daha güvenli olduğu görülmüştür.

İslami finans sistemi diğer finans sistemlerine göre %17-18 daha hızlı büyümektedir. Bu değer bankacılıkta %50 oranına ulaşmaktadır. Dünya nüfusunun gelecekle ilgili projeksiyonlarına bakıldığında İslami finansın uygulandığı ülkelerde ve Müslüman ülkelerdeki nüfus artış oranının dünya ortalamasının üzerinde olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca İslami finans enstrümanlarını kullanan insanların dini aidiyetlerine bakıldığında ilginç bir şekilde Müslüman olmayan müşteri sayısının daha fazla oranda arttığı, sektörde güven, etik ve hizmet kalitesi taleplere cevap verdiği sürece İslami finansa olan yönelimin artmaya devam edeceği görülmektedir.

Yapılan literatür çalışmalarında genel olarak İslami finans sektörünün İslami sigortacılık, İslami bankacılık ve İslami sermaye piyasası olarak üç alanda ele alındığı, 2018 yılına kadar Türkiye ile ilgili İslami finansman ve büyüme arasında ekonometrik herhangi bir analiz çalışması yapılmadığı, İslami finansın enstrümanlarından en çok katılım bankacılığı, sermaye piyasası araçlarından ise sukuk alanında çalışma yapıldığı görülmüştür.

Yabancı literatür çalışmasında ise İslami finans ve büyüme arasında ekonometrik analizlerin genel olarak Malezya, Endonezya, Körfez ve bazı Asya ülkelerin üzerinde yapıldığı görülmüştür.

Geleneksel bankaların sunduğu tüm çözümlere İslami bankacılık alternatifleri mevcuttur. Bu alternatifler iyi kurulmuş ve operasyonel olarak benzer olsa da, İslami finans için önemli bir farklılaştırıcı, ilgili farklı taraflara sorumluluklar atamak ve riski/getiriyi paylaştırmaktır. Bu finansal kurumun herhangi bir riski paylaşmadan öncelikle borç veren olduğu geleneksel finanstan farklıdır. İslami bankanın sunduğu her şeye konvansiyonel finans yoluyla da ulaşılabilir. Ancak İslami bir banka sadece bir borç veren ilişkisi içinde olmayacak ayrıca risklere ve ödüllere dayalı da bir ilişki geliştirecektir.

İslami bankacılık ve finans, küresel olarak 75'ten fazla ülkede faaliyete başlamış olmasına rağmen, bu ülkelerde reel ekonomiye katkı sağlamadaki rolüne ilişkin çalışmalar nispeten az kalmıştır. İslami finansın artan varlığı ve önemi ile birlikte, birçok çalışma ekonomik büyüme sürecinde oynayabileceği benzersiz role odaklanmaktadır. İdeal bir İslami finans sistemi ağırlıklı olarak öz sermayeye dayalıdır, bu da finans sektörü ile reel ekonomik sektör arasında yakın bir bağlantı olduğunu düşündürür, bununla finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki

nedensel ilişkinin çift yönlü olması beklenir. Gelişmiş bir İslami finans sistemi, daha fazla yatırım fonunu harekete geçirecek ve bunu firmalara tahsis edecek, böylece yatırım ve reel sektör büyümesini artıracaktır. Sağlıklı ve karlı bir reel sektör, İslami bankalara daha fazla getiri sağlayacak ve böylece kalkınmalarını artıracaktır. Ayrıca ekonomik büyümeyi (sosyal fayda) teşvik etmek, ekonomik ajanlar arasındaki sosyoekonomik uyumun ekonomik hedeflerden biri olduğu İslami ekonominin diğer kurumlarında olduğu gibi tüm İslami finans kurumlarının temel rolü olacaktır (Kassim, 2016).

5.2. İslami Finans İle Ekonomik Büyüme arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür

İslami finans sisteminin ekonomik büyüme sürecine benzersiz bir şekilde katkıda bulunmasını sağlayan önemli bir ayırt edici özelliği, gelir dağılımında eşitliği sağlayan, sosyal adalete ve uzun önemli ekonomik büyümeye yol açan kar paylaşımı ilkesidir. Aynı zamanda, sermayeye dönüş onun üretkenliğine bağlı olduğundan, sermaye tahsisinin verimliliğini de artırır. Ayrıca yatırım mevduatı sahipleri bankaların kârından pay aldıkları için İslami finans kurumları yatırımı teşvik etmektedir. Genel olarak, borç finansmanına daha az önem verilmesi nedeniyle İslami finans sisteminin geleneksel muadilinden daha istikrarlı olması beklenmektedir, dolayısıyla sık yaşanan finansal krizler nedeniyle sermaye ve servet kaybından ve bunların büyüme süreci üzerindeki olumsuz etkilerinden kaçınılmakta, böylece daha sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Goaied ve Sassi, 2010). İslami finans kurumlarının ekonomik büyüme üzerindeki algılanan rollerine rağmen, bu alandaki çalışmalar genellikle kavramsal ya da teorik olmuştur. Veri kıtlığı ve İslami finans sistemine sahip birkaç ülkenin olması ve bunların çoğunda İslami finans sisteminin baskın konvansiyonel sisteme göre küçük olması nedeniyle az sayıda ampirik çalışma vardır.

İslami bankacılık ve büyüme arasındaki ilişki araştıran çalışmalar incelendiğinde ilk çalışmalardan birisinin Furqani ve Mulyany (2009) tarafından yapıldığı görülmektedir. Yaptıkları çalışmada, finansal sistemin büyümeyi etkileyip etkilemediğini ve büyümenin uzun vadede finansal sistemin işleyişini değiştirip değiştirmediğini görmek için Eşbütünleşme testi ve Vektör Hata Modeli (VECM) kullanmışlardır. İslami bankacılık ve Malezya'nın ekonomik büyümesi arasındaki dinamik etkileşimleri incelemişleridir. Reel ekonomik sektörleri temsil etmek için toplam

İslami banka finansmanı (IBF) ve kişi başına reel GSYİH (RGDP), sabit yatırım (GFCF) ve ticari faaliyetlere (TRADE) ilişkin zaman serisi verilerini kullanmışlardır. Kısa vadede sadece sabit yatırımın, İslami bankanın 1997:1-2005:4 dönemi için gelişmesine neden olduğunu bulmuşlardır. Uzun vadede ise İslami banka finansmanının Malezya'nın ekonomik büyümesi ve sermaye birikimi ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İslami bankacılık, tasarrufların fazla hane halkından açık hane halkına aktarılmasını kolaylaştıran finansal araçlar olarak etkin bir şekilde ana rolü oynamaktadır. Bu nedenle Bank Negara Malaysia'nın Malezya'da kapsamlı bir İslami finansal sistem geliştirmeye yönelik mevcut politikalarının, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu için etkili olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bulgu, İslami bankacılığın Malezya'nın reel ekonomik sektörlerine, özellikle ekonomik büyüme ve yatırıma olan güvenilirliğini ve katkısını da göstermektedir. Bu sonuç aynı zamanda Malezya'daki İslami finans altyapısının iyileştirilmesinin ekonomik kalkınmaya fayda sağlayabileceğini ve ekonomik refah için uzun vadede önemli olduğunu göstermektedir. Ticaret açısından sonuç, uzun vadede İslami banka finansmanı ile uluslararası ticaret faaliyetlerinin eş-bütünleşmesinin olmadığını göstermektedir. Bu duruma İslami banka finansmanının uluslararası ticaret faaliyetlerindeki payının nispeten küçük olması ve uluslararası ticareti artırmak için önemli olmamasından kaynaklanabileceği yorumunu yapmışlardır. Ancak İslami finans sisteminin yapılacak kapsamlı bir geliştirme, daha liberal ve uluslararası finansal sistemle entegre olmaya yönelik taahhütlerle, gelecekte bu sorunun üstesinden gelinebileceği varsayımında bulunmuşlardır.

Konuyu Bangladeş özelinde araştıran bir başka çalışma Abduh ve Chowdhury (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. İslami bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ve dinamik ilişkiyi araştırmayı amaçlayan çalışmada İslami bankacılığın Q1:2004'ten Q2:2011'e kadar ekonomik büyüme, toplam finansman ve toplam mevduata ilişkin üç aylık zaman serisi verileri kullanılmıştır. İlişkiyi ortaya çıkarmak için Eşbütünleşme ve Grangers nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlar, İslami banka finansmanı ekonomik büyüme ile uzun vadeli pozitif bir ilişki paylaştığını göstermektedir. Fakat aralarındaki ilişki ne arz öncüdür ne de talep takiplidir. İslami bankacılığın derinleşmesi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Daha kapsamlı bir örneklemele çalışan Johnson (2013) 1960'tan 2006'ya kadar 190 ila 211 ülkeyi kapsayan ve yaklaşık 9000 ülke yılı gözlemi ile çalışmıştır. Bu gözlemlerden sadece 345'i mevcut İslami bankaların sayısını içermektedir. Johnson yaptığı tez çalışmasında iki veri seti oluşturmuştur: sıfırdan on altı İslami bankaya kadar değişen 345 gözleme sahip veri ve İslami bankalar hakkındaki eksik bilgileri sıfır değeriyle değiştirdiği 9000 gözleme sahip bir veri seti. İkinci veri setini oluştururken uyguladığı yöntem nitel bir araştırmaya dayanmaktadır ve yapılan kategorik ayırımla, hem İslami bankacılık sistemlerini zaman içinde derinleştiren ülkelerin dar karşılaştırmalarına hem de test edilen zaman diliminde İslami bankaları hiç tedarik etmeyen ülkelerle daha sağlam bir karşılaştırmaya izin vermektedir. Çalışma geçmiş araştırmaları doğrulayarak, bir nüfustaki Müslüman yaygınlığının İslami bankaların yayılmasının en önemli belirleyicisi olduğu bulunmuştur. 2SLS regresyonlarında bu dışsal enstrümanı kullanan sonuçlar, İslami bankaların ekonomik büyüme ile önemli ölçüde ilişkili olmadığını göstermektedir. En önemlisi, İslami bankacılık aracı dahil olmak üzere beta yakınsamasının gücünü etkiler. Temel Solovian spesifikasyonları yakınsamanın meydana geldiğini göstermektedir; buna göre kişi başına ilk GSYİH'si daha yüksek olan ülkeler daha yavaş büyümektedir. İslami bankacılığın yoğunluğunu hesaba kattıktan sonra, bu etki istatistiksel olarak çok daha az anlamlı hale gelmektedir, bu da yakınsama etkisinin bir kısmının İslami bankacılığı benimseme eğilimi yoluyla işleyebileceği yorumu yapılmıştır. Ampirik analiz, İslami bankaların, Şeriat hukukunu bağımsız uygulamaları nedeniyle ekonomik büyüme üzerindeki yasal kaynağın açıklayıcı gücünü en aza indirdiği hipotezini doğrulamamaktadır; Sonuçlar, İslami bankaların muhasebeleştirilmesinin yasal kaynağın belirleyici gücü üzerinde hiçbir etkisi olmadığını göstermektedir. Son olarak, İslami bankacılık ve finansal derinleşmenin korelasyonu büyük ölçüde yasal kökene bağlıdır ve bu da İngiliz yasal kökenli ülkeler için olumsuz, Fransız yasal kökenli ülkeler için olumlu etkilerle sonuçlandığı görülmüştür.

Tajgardoon vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Kullanılan veri seti, 1980-2009 dönemini kapsayan Asya ülkelerini kapsamaktadır (Bahreyn, İran, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Irak, Umman, Türkiye ve Yemen). Birim kök, IPS ve ADF-Fischer testleri uygulandıktan sonra, EX (ticaret), GDP (GSYİH) ve IBF (İslami bankacılık sektörü)

adlı üç değişkenin birinci dereceden fark düzeyinde durağan olduğu bulunmuştur. Hausman testi, yazarların rastgele etki modelini uygulamak zorunda olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme testi, üç değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle yazarlar, üç değişken arasındaki kısa dönemli ilişki için Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Üç değişken arasında güçlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir, böylece bu ülkeler, IBF'yi artırmak için GSYİH'lerine odaklanabilirler ve GSYİH, IBF'nin nedeni olduğundan, bu ülkeler GSYİH'lerini artırarak ve avantajlarından yararlanarak IBF'lerini güçlendirebilirler. Bu bölgede EX, IBF'nin nedeni değildir ve IBF'yi güçlendirmek için ihracat konusunda bir politika oluşturmaya gerek yoktur. Dolayısıyla İslami bankacılık ve İslami faaliyetler ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu nedenle yazarlar, diğer ülkelerin İslami bankacılığı uygulamasını ve faiz oranını silmesini önermektedir. Genel olarak bu değişkenlerin birbirini güçlendirdiği ifade edilebilir.

İslami finans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizine katkıda büyük bir örneklem ile katkıda bulunan Gheeraert ve Weill (2015) İslami bankacılığın gelişiminin makroekonomik verimliliği etkileyip etkilemediğini değerlendirmiştir. 70 ülkeden oluşan bir örnek için ülke düzeyinde teknik verimliliği tahmin etmek için stokastik sınır yaklaşımını uygulamışlardır. 2000-2005 döneminde dünya çapındaki İslami bankaları kapsayan, elle toplanmış bir veri tabanı kullanılmıştır. İslami bankacılık gelişiminin makroekonomik verimliliği desteklediğine dair kanıtlar bulmuşlardır. Kredi veya mevduat ile ölçülen İslami bankacılığın gelişimi için verimlilik ile doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir. Buna göre İslami bankacılık, ancak belirli bir gelişme düzeyini aşmadığı sürece verimliliği destekleyecektir. İslami bankacılığın gelişmesinin verimlilik üzerinde zararlı bir etkisi olacağı noktanın birkaç ülkede aşılmasının muhtemel olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, geleneksel bankacılık gelişiminin verimlilikle olumlu bir şekilde ilişkili olacağına dair net bir kanıt ortaya çıkmamıştır. U-biçimli bir form, geleneksel bankacılık gelişimi ile verimlilik arasındaki ilişkiyi temsil eder; buna göre, geleneksel bankacılığın yalnızca belirli bir seviyeyi aşması durumunda verimliliği destekleyeceği belirtilmiştir.

Teorik çalışmalardan biri, İslami finansın modern ekonominin ve İslam dünyasının ekonomik büyümesine katkıda bulunma potansiyelini araştıran Nagaoka (2011)

tarafından yapılmıştır. İslami finans ürünlerinin geleneksel finans ürünlerine kıyasla ayırt edici özelliklerini teorik olarak inceleyerek İslami finansın, para sektörünü, büyük bir sürdürülebilir kalkınma potansiyeli ile karakterize edilen evrensel finansal sistem olarak tanımlanan reel sektöre (finansal sistem) yerleştirdiğini bulmuştur. Buradan İslami finans kurumları ile reel ekonomi arasındaki yakın ilişkinin, ekonomik kalkınmaya geleneksel muadillerine göre daha etkin bir şekilde katkıda bulunmalarını sağlayacağı çıkarımı yapılabilir. Aynı şekilde, Khoutem ve Nedra (2012) İslami katılımcı finansal aracılığın, kâr ve zarar paylaşımı ilkesi temelinde beklenen (ex-ante) ve nihai (ex-post) asimetrik bilgi sorunlarını çözerek ekonomik büyümeyi artırabileceğini göstermektedir. Ayrıca işlem maliyetlerini düşürür ve risk paylaşımına izin verir ve tüm bunlar tasarruf-yatırım sürecinin optimizasyonuna yol açar.

Ampirik olarak, Goaied ve Sassi (2010), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesindeki 16 ülke için 1962'den 2006'ya kadar dengesiz bir panel veri kullanmış ve bankacılık sektörünün ekonomi üzerindeki etkisini araştırmak için genelleştirilmiş moment yöntemini (GMM) kullanmıştır. Finansal aracılığı temsil etmek için İslami bankalar tarafından özel sektöre verilen krediyi kullanan çalışma, İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki olmadığını, hatta bazı durumlarda bu ilişkinin (özellikle petrol ihracatı yapan ülkeler durumunda) önemli ölçüde negatif olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle İslami bankalar, ekonomik büyüme ile zayıf bir ilişki sergilemiştir.

Benzer bir sonuca, finansal derinleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki yararlı etkilerinin petrol ihraç eden ve etmeyen ülkeler arasında farklılık gösterdiğini bulan Barajas vd. (2010) tarafından da ulaşılmıştır. Petrol ihraç eden ülkelerde finansal derinleşme sürecinin dünyanın geri kalanına kıyasla oldukça küçük olduğu tespit edilmiştir. Ancak İslami ve konvansiyonel bankaların çalışmada yapıldığı gibi aynı modelde birleştirilmesi, İslami bankaların büyüme üzerindeki etkisini net bir şekilde izole etmeyebilir ve ikisi arasında bazı geri besleme etkileri olabilir.

Yusof ve Bahlous (2013) seçilmiş Asya ülkeleri ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinin durumunu karşılaştırarak, İslami finansın ekonomik büyümeye katkısını Malezya, Endonezya ve İslami bankacılık uygulamalarını daha önce benimseyen seçilmiş KİK ülkeler arasında değerlendirmektedir. 2000 ile 2009 yılları arasındaki yıllık verileri kullanan ve panel eşbütünleşme gibi analiz yöntemleri kullanan çalışma,

İslami bankacılığın bu ülkelerin hem kısa hem de uzun vadede büyüme sürecine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak kısa vadede, bu katkı Malezya ve Endonezya’da KİK ülkelerinden daha güçlüdür.

Abduh, Brahim ve Omar (2012) bir zaman serisi çalışmasında, Bahreyn’deki ekonomik büyüme ile hem geleneksel hem de İslami finansal gelişme arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. 2000.Q1-2010.Q4 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak yapılan çalışmada elde edilen veriler ışığında İslami finans ile uzun vadede ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ancak kısa vadede aralarında bir ilişki olduğuna dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Genel olarak, İslami finansın Bahreyn’deki ekonomik büyüme ile çift yönlü bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Buna karşılık, geleneksel finansın hem uzun hem de kısa dönemde ekonomik büyüme ile önemli bir ilişkisi olduğu belirtilmiştir.

Endonezya bağlamında, Abduh ve Omar (2012) İslami bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2003-2010 dönemini kapsayan üç aylık verileri kullanarak incelemiş ve eşbütünleşme ve hata düzeltme modellemesinin sınır testi yaklaşımını kullanmıştır. Sonuçlar, İslami finans ile ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa vadede önemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, her iki çalışma da doğrudan bir ilişki yöntemi benimsenmiştir, yani gayri safi sabit sermaye oluşumu, ticari açıklık, enflasyon gibi diğer büyüme belirleyici faktörleri dahil edilmeden İslami banka finansmanı ve mevduatları ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmemesi sonuçlarının genellenmesini etkileyebilir.

Furqani ve Mulyany (2009), İslami finasta önde gelen ülkelere biri olan Malezya’daki İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1997’den 2004’e kadar olan dönemi kapsayan bir zaman serisi verileri üzerinde eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modellemesini (VECM) kullanmışlardır. İslami bankacılık aracılığının göstergesi olarak toplam İslami banka finansmanını kullanan sonuçlar, İslami bankacılık aracılığı ile uzun dönemli çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sabit yatırım, GSYİH ile birlikte İslami bankaların büyümesine neden olmaktadır. Sonuçlar, İslami bankaların yatırımları artırdığı ve eğer üretkense onların gelişimine de yol açacağı şeklindeki teorik varsayımları desteklemektedir.

Abdul Manap, Abduh ve Omar (2012) 1998'den 2012'ye kadar kapsamlı üç aylık verileri kullanarak İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ve ayrıca İslami bankacılığın gelişimi ile Malezya'daki sermaye oluşumu arasındaki nedensel ilişkiyi incelemişlerdir. Toda-Yamamoto ve Bootstrap Granger nedensellik testlerini kullanan araştırmacılar, İslami finansal gelişmenin ekonomik büyümeye neden olduğunu, ancak bunun tersinin olmadığını göstermektedir. Bu Malezya'da İslami finansın daha da geliştirilmesinin ekonomik büyümeye katkıda bulunacağını ima etmektedir.

Bankacılık, finansal kalkınma ve ekonomik refah ile ilgili olarak geleneksel bankaların yanı sıra İslami bankaların göreceli önemini inceleyen Abedifar vd. (2016), 1999-2011 döneminde ikili bankacılık sistemlerine sahip 22 Müslüman ülkeden oluşan bir örneklemi kullanmıştır. Oldukça geniş bir veri seti kullanılan çalışmada Müslüman nüfusun oranı ile ilgili verileri Pew Araştırma Merkezi'nin web sitesinden; belirsizlikten kaçınma endeksi Hofstede'den (2001); ekonomik özgürlük endeksi Heritage Foundation ve Wall Street Journal'dan ve diğer ülke düzeyindeki veriler Dünya Bankası web sitesinden toplanmıştır. Analiz birimi olarak tanımlayıcı istatistikler ve regresyon (rastgele etki) kullanılmıştır. İslami bankaların pazar payı ile özellikle düşük gelirli veya ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerde ve nispeten daha yüksek belirsizlikten kaçınma endeksine sahip ülkelerde finansal aracılık, finansal derinleşme ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bildirmektedir. Analiz yapmadan önce önemli düzeydeki heterojenlik nedeniyle, ülkeleri üç faktöre dayalı olarak iki alt örneğe ayırmışlardır: Müslümanların nüfus içindeki payı, nüfusun zenginliği ve kültürü. Ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerdeki orta büyüklükteki İslami bankaların pazar payının, fon seferberliği ve özel kredi tahsisine ile pozitif bağlantılı olduğunu ve gelir eşitsizliği, ulusal yoksulluk sınırının altındaki nüfus yüzdesi ve kırsal alanda çalışan sayısı oranı ile negatif bağlantılı olduğunu bulmuşlardır. Göreceli olarak düşük gelirli ülkelerin analizi, orta ölçekli İslami bankaların varlığının daha yüksek düzeyde fon seferberliği, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Nispeten yüksek belirsizlikten kaçınma endeksine sahip ülkelerde, orta büyüklükteki İslami bankalar, fon seferberliği ve özel kredi tahsisine ile pozitif bir ilişkiye ve ulusal yoksulluk sınırı ve kırsal alandaki yoksulluk oranına dayalı personel sayısı oranı ile negatif bir ilişkiye sahiptir. Ayrıca İslami bankaların varlığı ile geleneksel bankaların etkinliği arasındaki ilişki de incelenmiştir.

Büyük İslami bankaların pazar payının, ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerdeki geleneksel bankaların etkinliği ile pozitif bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, dini açıdan daha çeşitli Müslüman ülkelerde, İslami şubelere sahip geleneksel bankaların pazar payı, tamamen geleneksel bankaların verimliliği ile olumlu bir şekilde bağlantılıdır. Genel olarak sonuçlar, İslami bankaların varlığının finansmana erişimi ve finansal derinleşmeyi destekleyebileceği ve özellikle ağırlıklı olarak Müslüman nüfusa sahip ülkelerde, daha yüksek belirsizlikten kaçınma endeksine ve nispeten düşük kişi başı GSYİH'ya sahip ülkelerde ekonomik refahı iyileştirebileceği görüşüyle tutarlıdır. Bulgular, finans ve kalkınma konusundaki mevcut literatürle uyumludur.

Konuyla ilgili yapılan yakın tarihli bir çalışmada Bozkurt vd. (2020) geleneksel bankacılık ile İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye örneği üzerinde incelemişlerdir. 2005-2016 dönemi çeyrek verilerinin kullanıldığı çalışmada ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. Sonuçlara göre geleneksel bankacılık ve katılım bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Yazarlar ekonomik büyümeye katkısı dolayısıyla katılım bankacılığının geliştirilmesini ve derinleştirilmesini önermişlerdir.

Son olarak Mensi vd. (2020) yaptıkları çalışmada, İslam ülkelerinde İslami bankacılığın gelişimi, başlıca makroekonomik değişkenler ve ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi incelemiştir. Panel yumuşak geçiş modelini kullanan sonuçlar, İslami bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca makroekonomik değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki asimetrik ve rejime bağımlıdır. Ayrıca dinamik panel nicel modelini kullanarak, birçok durumda İslami bankacılık değişkenlerinin niceliklerde ekonomik büyümeye öncülük ettiği gösterilmiştir. Daha spesifik olarak, doğrudan yabancı yatırım, petrol üretimi ve enflasyon, normal finansal gelişme durumunda ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, hükümet tüketimi, tek gecikmeli ekonomik büyüme, ticaret hadleri ve finansal gelişme ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Beşeri sermaye endeksi, eğitim ve hukukun üstünlüğü, mevcut rejimden bağımsız olarak önemsiz bir etkiye sahiptir. Ayrıca petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ekonomiler için sonuçlar, İslami bankacılık gelişme değişkenlerine ilişkin birleşik örneklem ile genel olarak tutarlıdır.

Makro değişkenlere gelince, neredeyse tüm modeller için petrol ithal eden (petrol ihraç eden) ekonomiler için ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı (önemsiz) bir etkiye sahiptirler.

5.3. İslami Finans ile Dış Ticaret -Büyüme İlişkisine Yönelik Literatür

Uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hem teorik hem de ampirik araştırmalarda uzun süreli bir tartışma alanı olmaya devam etmektedir. Çağdaş teori paradigmaları ise bu konu hakkında pek bir fikir birliğine varamamıştır Örneğin, “neoklasik ticaret” teorisi desteklerken, “neoklasik büyüme” teorisi pek kabul etmez, ‘yeni ticaret’ teorisi şüpheli yaklaşır, ‘yeni büyüme’ teorisi ise ticaretin çıktı ve büyüme üzerindeki olumlu etkilerini desteklemektedir. Nedenselliği test eden zaman serisi modelleri ve makroekonomik ülkeler arası ve mikroekonomik firma (endüstri) düzeyindeki etkileri inceleyen yatay kesit ve panel veri modelleri, ticaretin çıktı ve büyüme üzerindeki pozitif ve önemli etkilerini yaygın olarak destekler.

Ticaret-büyüme ilişkileri üzerine ampirik literatür, iki geniş çalışma kolunda sınıflandırılabilir: biri zaman serisi modellerini kullanan ve esas olarak talebe dayalı etkileri değerlendiren, ikincisi ise yatay kesit ve panel veri modellerini tahmin eden ve çoğunlukla arza dayalı, ticaretin üretim ve ekonomik büyüme üzerindeki teşvik edilen yatırım ve üretkenlik etkilerini değerlendirmektedir.

1960’larda ve 1970’lerde yapılan çoğu çalışma koşulsuz korelasyon ve statik regresyon analizleri yaptı (Maizels, 1968; Voivodas, 1973) ve ticaretin gelir ve büyümeyi etkilemede talebe dayalı rolünü inceledi. Nurkse (1961), ticaretin 19.yüzyılda bir dizi gelişmiş ülke için “büyümenin motoru” olarak hizmet ettiğini öne sürdü, ancak 20. yüzyılda gelişmekte olan ülkeler için benzer rolü konusunda karamsar bir bakış açısına sahipti. Kravis (1970), gelişmekte olan ülkeler için 19.yüzyıldaki 1950’ler ve 1960’lardaki büyümeyi inceledi ve Nurkse’nin argümanı ile ilgili endişeleri dile getirdi. Bunun yerine büyümenin esas olarak olumlu iç faktörlerin sonucu olduğunu ve dış talebin önemi ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişen ek bir teşvik temsil ettiğini iddia etti. Kravis (1970), daha genel olarak uygulanabilir bir metaforun, ticari genişlemeyi özerk bir “büyümenin motoru” olarak değil, başarılı büyümenin “elçisi” olarak tanımlamak olacağını öne sürmüştür. 1950’lerin ve 1960’ların koşulsuz korelasyon ve statik regresyon analizleri çeşitli engeller ve sınırlamalarla mustarıptı. Çünkü korelasyon nedensellik anlamına gelmediği gibi

çeşitli koşullandırma faktörlerinin büyüme üzerindeki etkilerini kontrol etmez. Benzer şekilde, standart regresyon modelleri, tüm regresyonların dışsal olduğunu varsayar ve ticaretten gelir ve büyümeye doğru tek yönlü nedenselliği tahmin eder. Bu modeller, a priori, geri bildirim etkileri olasılığını ortadan kaldırır ve büyümeden ticarete olası ters nedensellik hakkında herhangi bir bilgi sağlamaz. 1960'ların sonlarından beri nedensel olmayan testlerin geliştirilmesi (Granger, 1969; Sims, 1980) geri besleme etkilerinin analizini kolaylaştırdı ve nedenselliği test eden ve 'ihracat odaklı büyüme' ile 'büyümeye dayalı ihracat' hipotezini değerlendiren bazı çalışmaları teşvik etti.

Düzeylerdeki statik modelleri ve (normalde) ilk farklılıklardaki dinamik modelleri tahmin eden geleneksel araştırma dizisi, 1980'lerin sonuna kadar oldukça baskın kaldı (Michaely, 1977; Heller ve Porter, 1978; Chow, 1987). Zaman serisi ekonometrik modellerin sınırlamalarının (1980'lerden beri) ex post olarak tanınması, uzun dönemli modelleri seviyelerde tahmin eden çalışmaların durağanlığı ve $d > 0$ olduğu durumda $I(d)$ model serisinin özelliklerini test etmediğini göstermektedir. Birinci farklarda dinamik modelleri tahmin edenler, seviye değişkenleri arasındaki olası uzun dönemli ilişkiyi görmezden geldi. Bir modeldeki değişkenlerin bir kısmının veya tamamının ayrı ayrı $I(d)$ olması muhtemeldir ve bu gibi durumlarda, bir $I(d)$ değişkenini bir veya daha fazla $I(d)$ değişkeni üzerinde regrese etmek 'sahte regresyon' problemine yol açar ve istatistiksel çıkarımı zorlaştırır. $I(0)$ serisine sahip dinamik modellere dayalı nedenselliksizliği test eden çalışmalar, 'kısa' ve 'uzun' vadeli ilişkiler arasında kesin bir ayrım yapmadı ve bu nedenle esas olarak ticaret ve büyüme arasındaki uzun dönemli durağan ilişkiden ziyade kısa vadeli iş döngüsünü değerlendirdi.

1980'lerin sonları, ticaret-büyüme ilişkisinin analizine yeni bir yaklaşım getiren daha verimli eşbütünleşme tahmin edicilerinin ve hata düzeltme modellerinin (ECM'ler) gelişimine damgasını vurdu. Çünkü ECM'ler, "sahte regresyon" sorununu uzun vadeli bilgileri kaybetmeden çözer ve ticaret ile büyüme arasındaki durağan durum dengesi ile kısa vadeli dinamik ilişki arasında ayrım yapmak için faydalıdır. 1990'lardan beri yürütülen çalışmaların çoğu, ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmek için eşbütünleşme tahmin edicilerini ve tahmini ECM'leri kullanmıştır. Ekonometrik modellemenin metodolojik evrimi ve değişen paradigmaları, ampirik bulgulardaki ve çözülmemiş tartışmalardaki varyansa katalitik anahtar faktörlerden ikisi olmuştur: bazı çalışmalar 'ihracat odaklı büyüme' hipotezini

desteklemektedir (Jung ve Marshall, 1985; Greenaway ve Sapsford, 1994; Henriques ve Sadorsky, 1996); bazıları ise ‘ihracat odaklı büyüme’ hipotezine yalnızca sınırlı destek sağlar (Chow, 1987; Kugler, 1991); ve yine bazıları ise karışık sonuçlar raporlamıştır (Kunst ve Marin, 1989; Oxley, 1993).

Nedenselliği test eden zaman serisi çalışmaları, temel olarak ticaretin gelir ve büyümeyi etkilemede Keynesyen talebe dayalı rolüne odaklanmaktadır. Bir kesit ve daha yakın zamanda panel verileri (1990’lardan beri) kullanan paralel bir çalışma dizisi yaklaşımı, sermaye birikimi ve üretim teknolojisinin TFV (Toplam faktör verimliliği) parametresi yoluyla ticaretin üretim ve büyüme üzerindeki üretkenliği ve arz-yan etkilerini inceler. Krueger (1978) ve Bhagwati (1978, 1988) ticaretin üretkenlik etkilerini varsaymakta ve liberal ticaret rejimlerinin ölçek ekonomisine sahip endüstrilerde uzmanlaşmayı teşvik ettiğini ve uzun vadede verimlilik ve üretkenlik artışına yol açtığını ileri sürmektedirler. OPEC dışı ve orta gelirli gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda Tyler (1981), imalat sanayi ihracatındaki artışın teknolojik ilerlemede artışa yol açtığını göstermektedir. Feder ise (1982), ihracat ve ihracat dışı sektörler için ayrı üretim fonksiyonlarını tahmin etmekte ve önemli bir dışsallık etkisi ve yüksek faktör verimliliği farklılıkları bulmaktadır. Sektörler arasındaki verimlilik farklılıklarının, ihracat sektörünün faaliyet gösterdiği daha rekabetçi bir ortam dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden kaynaklanabileceğini savunur. Feder modelini kullanan çalışmalar, ihracat ve büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Balassa, 1985). Chenery (1983), faktör girdilerinin büyümesine göre TFV’nin yüksek oranda büyüdüğü Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerini, dışa yönelimli ve hem üretkenlik hem de faktör girdilerinin yüksek büyümesine sahip Doğu Asya yarı sanayileşmiş ülkelerini ve orta- Faktör girdilerinin büyümesine göre daha fazla içe yönelim ve düşük verimlilik artışı olan geliri gelişmekte olan ülkeler. Doğu Asya yarı-sanayileşmiş ülkelerinde gözlemlenen daha yüksek üretkenlik artışının, dışa yönelimin üretkenlik üzerindeki olumlu etkilerini pekiştirdiğini bulmuştur. Nishimizu ve Robinson (1984) Japonya, Kore, Türkiye ve Yugoslavya için benzer kanıtlar bulmakta ve ihracat artışının ölçek ekonomileri ve rekabetçi teşvikler yoluyla daha yüksek TFV büyümesine yol açtığını, ithal ikamesinin ise daha düşük TFV büyümesine yol açtığını öne sürmektedir.

Neoklasik sonrası içsel ekonomik büyüme teorisi (Romer, 1986; Lucas, 1988), ticaretin üretkenlik etkilerine daha ayrıntılı bir odaklanma sağladı ve kişi başına gelirden ticaret kaynaklı yakınsama ve ülkeler arasındaki büyümeyi inceleyen ek bir boyut ekledi. O zamandan beri birçok çalışma, ticaretin üretkenlik ve büyüme üzerinde olumlu ve önemli etkileri olduğunu öne sürmüştür ve ticarete açıklığın ülkeler arasında kişi başına gelir ve TFCV’de yakınlığa neden olduğunu göstermiştir (Ben-David, 1993; Sachs ve Warner, 1995; Edwards, 1998; Alcalá ve Ciccone, 2004). Ben-David (1996), ticaretin ülkeler arasındaki gelir farkını azalttığını göstermektedir; ticarete dayalı ülke gruplarının çoğunluğu önemli bir yakınlığa tanık olmaktadır. Ticaret, daha geniş bir ara girdi yelpazesi sağlayarak (Grossman ve Helpman, 1991) ve teknolojinin uluslararası yayılmasını kolaylaştırarak (Benhabib ve Spiegel, 1994; Parente) üretkenlik ve büyümede bir artışa yol açar. Alcalá ve Ciccone (2004), ticaretin büyüme üzerindeki ekonomik olarak anlamlı ve istatistiksel olarak güçlü olumlu etkilerini göstermektedir. Teknoloji, icat eden ülkede geliştirilir ve üretilir ve daha sonra diğer ülkelerde ara girdi olarak kullanılmak üzere ihraç edilir ve yayılır (Coe ve Helpman, 1995). Eaton ve Kortum (1996), OECD ülkeleri arasındaki göreceli üretkenliği ve büyümeyi açıklamak için bir inovasyon modeli ve teknolojinin uluslararası yayılması modeli geliştirmiştir. Göreceli üretkenlik, bir ülkenin yenilik yapma veya yeni bir teknolojiyi benimseme yeteneğine bağlıdır ve her ülkenin eninde sonunda aynı oranda büyüyeceğini tahmin ederler.

Levine ve Renelt (1992) ticaret hacimlerini, karaborsa primini, reel döviz kuru endeksini ve Leamer endeksini kullanmakta ve ticari açıklık ile uzun vadeli büyüme arasındaki pozitif ilişki için sağlam ve tutarlı bir kanıt bulamamaktadır. Bunun yerine büyüme ile yatırımın GSYİH içindeki payı arasında ve yatırım payı ile ticaretin GSYİH’ye oranı arasında pozitif ve güçlü bir ilişki buluyorlar. Bu ticaretin olumlu etkilerinin, kaynakların daha verimli tahsisinden ziyade sermaye birikiminden geçtiği anlamına gelir. Ticaret politikaları, yatırım mallarına erişimi kolaylaştırdığı ve sermaye birikimini teşvik ettiği için önemlidir.

Çeşitli araştırmalar ticaretin yatırım ve sermaye stoku üzerindeki olumlu etkileri yoluyla büyümeyi desteklediğini göstermiştir (Lee, 1995; Frankel ve Romer, 1996). Baldwin ve Seghezza (1996), ticareti yapılan mallar sektörü, ticareti yapılmayan sektöre göre nispeten daha fazla sermaye yoğun olduğundan, yatırım malları ithal ara

girdiler gerektirdiğinden ve uluslararası pazarlardaki rekabetin sermaye fiyatını düşürdüğünden, ticaretin yatırımı teşvik ettiğini ileri sürmektedirler. Wacziarg (2001), fiziksel sermaye birikim oranının ticaret politikasının büyüme üzerindeki etkisinin yüzde 46 ila 63'ünü açıkladığını ve dışa açıklığın büyümeyi esas olarak yurtiçi yatırımın GSYİH'ya oranını yükselterek etkilediğini bulmuştur. Harrison ve Revenga (1995), bir ülkenin ticarete konu olan malların görelî fiyatlarındaki çarpıklıkların boyutunu yakalamak için üç ticaret yönelimi ölçüsünü kullanmıştır - GSYİH'nın bir payı olarak ihracat artı ithalat, ortalama tarife seviyesi ve düzeltilmiş dolar endeksi. Ayrıca ticaret politikaları ile yabancı yatırım akışları arasındaki bağlantıyı incelemiş ve ticaret reformlarına yatırım girişlerinde önemli artışların eşlik ettiğini göstermişlerdir. Harrison (1996), yedi ticari açıklık ölçüsü kullanımı ve kesit verileri kullanıldığında büyümeyi yalnızca birinin olumlu etkilediğini bulmuştur. Greenaway vd. (1998) çeşitli liberalleşme ölçütleri kullanmış ve liberalleşmenin ve açıklığın kişi başına GSYİH büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuştur. Edwards (1998), bir dizi dokuz ticaret politikası endeksi kullanmış ve daha açık ülkelerin daha hızlı üretkenlik artışı yaşadığını bulmuştur; sonuçlar, açıklık göstergesinin, tahmin tekniğinin, zaman periyodunun ve işlevsel biçimin kullanımı için sağlam temeller sağlamıştır.

Geleneksel finans kuruluşları ile dış ticaret arasındaki bağlantıyı inceleyen birçok araştırma bulunmakta iken İslami bankacılık ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye dair ampirik çalışmalar çok sınırlıdır. Bu konudaki tek çalışmaya Furqani ve Mulyany (2009), tarafından yapılmış olup İslami bankalar ile Malezya'daki uluslararası ticaret arasındaki münasebet incelenmiştir. Bu çalışmada da uzun vadede İslami finansman ile uluslararası ticaret faaliyetlerinde eşbütünleşme olmadığını belirtmektedirler. Bunun nedeni de İslami finansmanın uluslararası ticaret faaliyetleri içindeki payının nispeten küçük olduğu kanıtlanarak açıklanmıştır.

Bankalar ve finans kuruluşları, mal ve hizmet alıcıları ile satıcılarını birbirine bağlayarak uluslararası ticarete kritik bir rol oynamaktadır. Bir malın veya hizmetin satıcıdan (ihracatçı) alıcıya (İthalatçı) taşınması çok basit gibi görünse de gümrükler, nakliye şirketleri, nakliyeciler, antrepo acenteleri vb. gibi birçok paydaşı içerir. Tüm bu paydaşlar, akreditifler, belgesel tahsilatlar, açık hesap ticareti, ithalat kredileri, fatura iskontosu, sevkiyat öncesi/sonrası finansmanı, iskonto, garantiler ve alacak

finansmanı veya tedarik zinciri finansmanı gibi yapılandırılmış çözümler dahil olmak üzere farklı ticari ürünler kullanır (Masood, 2021). İslami bankacılık da geleneksel bankacılığın kullandığı enstrümanlara alternatif araçları İslami kurallara göre kullanarak dış ticaretin finansmanına katkı sağlamaktadır.

6. İSLAMİ FİNANSIN ULUSLARARASI TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMEDEKİ YERİ: İSLAM EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

6.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye özelinde İslami finans kavramı daha da önem kazanmakta ve özellikle İslam ülkeleri başta olmak üzere ki İngiltere, Avustralya gibi Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde dahi İslami finansın tüm finans sistemleri içindeki payında büyük bir artış gözlemlenmektedir (Islamic Financial Service Board (IFSB)). Bu gerçekten hareketle bu araştırmada İslami finansın bulundukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri incelenmiştir. Bu çalışmanın İslami finans sektöründeki artış trendinin ülkelerin makro ekonomik değişkenleri üzerindeki olası etkilerine yönelik bir fikir vermesi açısından literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

6.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında bağımsız değişken olarak İslami finans sisteminin en büyük ayağını oluşturan katılım bankaları dışında ülkemizde de olduğu gibi Eminevim, Fuzulev gibi katılım bankaları haricindeki İslami finans sistemlerinin de içinde olduğu daha geniş bir veriyle araştırmanın gerçekleştirilmesi planlanmış olsa da, güzel bir panel veri analizi gerçekleştirecek kadar geniş ve sağlıklı verilere ulaşılamadığından İslami finans sistemi sadece katılım bankalarının verileri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında kullanılan veriler IFSB'nin en son yayınladığı ve en güncel rapor olan 2020 yılı raporuna göre katılım bankalarının kendi ülkesinin finans sisteminde en yüksek paya sahip 20 ülkenin (İran, Sudan, S.Arabistan, Brunei, Kuveyt, Malezya, Katar, Cibuti, Bangladeş, BAE, Ürdün, Filistin, Pakistan, Bahreyn, Umman, Afganistan, Irak, Türkiye, Maldivler, Endonezya) 2012-2020 verileri ile sınırlandırılmıştır. Yukarıda 6.1'deki "Araştırmanın amacı ve önemi" başlığı altında belirtilen çalışmanın amacına uygun olarak araştırmanın bağımsız değişkeni "Katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı" olarak belirlenmiştir. Ayrıca İslami bankacılığın faizden ziyade kar payı getirisi olduğu için, bu nedenle insanların paraların sabit bir şekilde bankada durması yerine bankaların yatırımlarına ortak olması şeklinde değerlendirdikleri için ülke ekonomisine daha büyük katkı sağlayacağı, İslami bankacılığın ekonomideki payı arttıkça ülkelerin daha iyi

makro ekonomik verilere sahip olacağı düşünüldüğünden, Bağımlı değişkenler de ilgili ülkenin GSYİH'daki yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı olarak sınırlandırılmıştır.

6.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı bağımsız değişken ve ilgili ülkenin GSYİH'daki yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı ise bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir.

Hangi yatay kesit bağımlılık (YKB) testinin kullanılacağına karar vermek üzere ise yatay kesit ve zaman boyutlarına bakılmıştır. Seriler arasında YKB'nin varlığı, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$) Pesaran (2004) CDLM (Cross-section Dependence Lagrange Multiplier -Yatay Kesit Gecikme Çarpanı) testiyle kontrol edilmektedir. Bu araştırma 20 ülke ve 9 yıllık veri ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yatay kesit ($N=20$), zaman ($T=9$) boyutundan büyüktür. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı için Pesaran CD LM testi kullanılmıştır (Pesaran, 2004, s. 21).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \widehat{\rho}_{ij}} \quad (1)$$

Bu test yatay kesit kalıntıları arasındaki korelasyon katsayılarının toplamına dayandırılmaktadır. Yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını gösteren H_0 hipotezi altında bu test istatistiği standart normal dağılım gösterir (Pesaran, 2004) Testin hipotezleri; H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur, H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir.

Test sonucunda ortaya çıkacak olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda, %5 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında YKB olduğuna karar verilmektedir (Pesaran, vd. 2008).

Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve aşağıdaki gibi hesaplanan delta testi yardımı ile eğim katsayılarının homojenlik sınamaları yapılmıştır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \tilde{S} - K}{\sqrt{2k}} \quad (2)$$

Aşağıda bulunan denklem ise düzeltilmiş delta test istatistiğini vermektedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \quad (3)$$

Delta testi için hipotezler ise şu biçimde oluşturulmaktadır:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir,

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir.

Eşitlik 3 ve 4'ten ortaya çıkan test istatistiklerinin olasılık değeri, %10'dan küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir.

Daha sonra yapılacak olan Westerlund (2005) eşbütünleşme testi, bir LM istatistiği testidir. Ayrıca yapısal kırılma ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir testtir. Westerlund testini uygulamak için aşağıdaki model tahmin edilmektedir:

$$y_{it} = z'_{it} \gamma_{ij} + x'_{it} \beta_i + e_{it} \quad (4)$$

$$e_{it} = r_{it} + u_{it} e_{it} \quad (5)$$

$$r_{it} = r_{it-1} + \phi_i u_{it} r_{it} \quad (6)$$

Yukarıdaki modelde zaman serisi değişkeni (y_{it})'dir. Modelde $t=1, \dots, T$ zaman periyodunu, $i=1, \dots, N$ panel yatay kesitini göstermektedir.

P_a ve P_t test istatistikleri, tüm panele ait bilgiler ile hesaplanmaktadır. Hipotezler:

$H_0: \rho_i = 0$ (tüm i 'ler için)

$H_a: \rho_i < 0$ (tüm i 'ler için) olarak kurulduktan sonra istatistikler:

$$P_a \text{ istatistiği: } P_a = (\sum_{i=1}^N L_{i11})^{-1} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (7)$$

$$P_t \text{ istatistiği: } P_t = \partial^{-1} (\sum_{i=1}^N L_{i11})^{\frac{-1}{2}} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (8)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Grup ortalama istatistikleri G_a ve G_t 'nin elde edilmesine, her bir birim için tahmin edilen ρ_i 'ler ve ρ_i 'lerin t oranlarının ağırlıklı ortalaması hesaplanarak başlanmaktadır.

Hipotezler:

$H_0: \gamma_i = 0$ (tüm i 'ler için)

$H_a: \gamma_i < 0$ (en az bir i için) olarak kurulduktan sonra istatistikler:

$$G_a \text{ istatistiği: } G_a = \sum_{i=1}^N L_{i12}^2 L_{i12} \quad (9)$$

$$G_t \text{ istatistiği: } P_t = \sum_{i=1}^N L_{i11}^{-\frac{1}{2}} \partial^{-1} L_{i12} \quad (10)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Her iki grup testte de H_0 hipotezi reddedilmesi, panelin tümü için eşbütünleşme ilişkisinin reddi anlamına gelmektedir (Tatoğlu, 2012:239-240).

Daha sonra iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmak için Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel veri içerisinde bir ülke için söz konusu olan nedensellik ilişkisinin diğer bir ülke içinde geçerli olduğunu ve gözlem sayısındaki artış ile beraber etkin sonuçlar ortaya çıktığı saptanmıştır. Öte yandan test zaman boyutunun kesit boyutundan küçük ya da büyük olması halinde bile etkin sonuçlar ortaya koyduğu ifade edilmektedir.

Durağan y ve x değerlerinin tanımlandığı nedensellik testi modeli aşağıdaki gibidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k Y^{(k)}_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (11)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) istatistiğinde birimlerin tamamında homojen granger nedensellik ilişkisinin olmadığı hipotezini, bu ilişkinin en az bir birimde var olduğu karşı hipotezi ile sınamaktadır.

$$H_0 = \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1 = \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N \quad 0 \leq N_1 / N < 1$$

$$\beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, \dots, N \quad (12)$$

H_0 tüm birimler için y 'den, x 'e doğru nedensellik ilişkisi mevcut değildir.

H_1 ise bazı birimler için y 'den, x 'e doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur, şeklinde ifade edilmektedir. (Şahin, 2018: 318).

Heterojen bir yapıya sahip olan modelde karşı hipotez çıkan sonucun heterojenliğini, ana hipotez ise sonucun homojenliğini sağlamaktadır. Bununla birlikte analizde ele alınan serilerin durağan olması istenmektedir (Dineri ve Taş, 2017: 88).

$$W_{N-T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i-T} \quad (13)$$

Bireysel Wald istatistiklerinin basit ortalaması kullanılarak ana hipotezi test edilmektedir. 13 numaralı denklemdaki $W_{i,T}$ ifadesi i. ülke için Granger nedenselliği test etmek için kullanılan Wald istatistiğidir. Bu durumda T ve N' nin sonsuza gittiği asimptotik test istatistiği ve T' nin sabit olduğu yarı asimptotik test istatistiği ele alınmalıdır. T ve N' nin sonsuza gittiği durum için $(N, T \rightarrow \infty)$ asimptotik dağılımın geçerli olduğu Z_{N-T}^{Hnc} ortalama istatistiği, T' nin sabit olduğu durumda ise $(N>T)$ yarı asimptotik dağılıma sahip $Z_{N,T}^{Hnc}$ ortalama istatistiği kullanılmaktadır (Altınar ve Bozkurt, 2018: 205).

$$Z_{N-T}^{Hnc} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N-T}^{Hnc} - K) \quad (14)$$

$$Z_{N-T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N}(W_{N-T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N W_{i-T})}{\sqrt{N^{-1}(\sum_{i=1}^N Var(W_{i-T}))}} \frac{d}{N, T \rightarrow \infty} N(0,1) \quad (15)$$

Bireysel Wald istatistikleri T 'nin küçük değerlerinde, aynı ki-kare dağılımına yakınsamadığı için bu dağılımın varyansının ve ortalamasının tahmini değerlerin ele alınarak geliştirilen aşağıdaki test istatistiği kullanılmaktadır (Bozoklu ve Yıllancı, 2013):

$$Z_{N-T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} \left(W_{N-T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N K_i x \frac{(T_{i-2K_{i-1}})}{(T_{i-2K_{i-3}})} \right)}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N 2K_i x \frac{(T_{i-2K_{i-1}})^2 x(T_{iK_{i-s}})}{(T_{i-2K_{i-1}})^2 x(T_{i-2K_{i-s}})}}} \quad (16)$$

Sayıda az olan birimlerin oluşturulduğu panellerde Dumitrescu ve Hurlin (2012)'in geliştirdikleri panel Granger nedensellik testi etkin sonuçlar vermektedir. Aynı zamanda hetorejen gecikme uzunluklarının var olduğu panellerde kullanımı 15 numaralı denklem ile bulunmaktadır.

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, bağımlı değişkenler olan GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı üzerindeki etkileri yatay kesit bağımlılığına ve heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerle kullanılabilen bir regresyon analizi türü olduğundan AMG (Augmented Mean Group-Artırılmış Ortalama Grup) yöntemi tercih edilmiştir (Eberhardt ve Bond, 2009, s. 2-3). AMG tahmincisi serilerdeki ortak dinamik etkileri ve ortak faktörleri dikkate alan, dengesiz panellerde de etkin sonuçlar verebilmektedir. AGM tahmincisi aşağıdaki gibi modellenmektedir.

$$i = 1 \dots \dots, N \text{ ve } t = 1 \dots \dots, T$$

$$y_{it} = \beta'_{it} x_{it} \mu_i \quad \mu_i = a_i + \lambda'_{it} f_t + \varepsilon_{it} \quad (17)$$

$$x_{mit} = \pi_{mit} + \delta'_{mi} + g_{mt} + p_1 m_i f_{1mt} + \dots + p_{nmi} f_{nmt} + v_{mit} \quad (18)$$

$$f_1 = \varphi' f_{t-1} + \varepsilon_{it} \text{ ve } g_x = \chi' g_{t-1} + \varepsilon_{it} \quad (19)$$

Tüm bu değerlendirmeler ışığında araştırma iki ayrı denklem ile gerçekleştirilmiştir. Birinci denklemde katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı bağımsız değişken ve ilgili ülkenin GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim; ikinci denklemde ise katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı bağımsız değişken ve ilgili ülkenin dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı ise bağımlı değişken olarak denkleme eklenmiştir. Oluşturulan denklemler Denklem 20 ve Denklem 21'de olduğu gibidir.

$$\Delta g_{syih} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{katilimbanka_pay} + \varepsilon_t \quad (20)$$

$$\Delta \text{dis_tic} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{katilimbanka_pay} + \varepsilon_t \quad (21)$$

Denklemlerdeki “ Δ ” sembolü ilgili değişkenin durağan hale getirilmesi için kaç defa fark alma işlemi uygulandığını göstermektedir. Bu araştırma kapsamında üç değişken de bir defa fark alma işleminden sonra durağan hale gelmiştir.

6.4. Araştırmada Kullanılan Veriler

Araştırma kapsamında kullanılan veriler IFSB'nin en son yayınladığı ve en güncel rapor olan 2020 yılı raporuna göre katılım bankalarının kendi ülkesinin finans sisteminde en yüksek paya sahip 20 ülkenin (İran, Sudan, S.Arabistan, Brunei, Kuveyt, Malezya, Katar, Cibuti, Bangladeş, BAE, Ürdün, Filistin, Pakistan, Bahreyn, Umman, Afganistan, Irak, Türkiye, Maldivler, Endonezya) 2012-2020 verileri ile sınırlandırılmıştır. Araştırma kapsamındaki verilerden GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH içindeki payı verileri “Dünya Bankası”ndan, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı verileri ise IFSB (Islamic Financial Service Board) kuruluşunun yayınladığı yıllık raporlardan (Islamic Financial Services Industry Stability Report) elde edilmiştir. IFSB yayınlamış olduğu katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı verilerinin

kaynağı olarak “Veriler çoğunlukla birincil kaynaklardan (Düzenleyici kurumların istatistiksel veri tabanları, yıllık raporlar ve finansal istikrar raporları, resmi basın bültenleri ve konuşmalar vb.), IFSB’nin Bahreyn Merkez Bankası, BAE Merkez Bankası, Suudi Merkez Bankası ve Pakistan Devlet Bankası dahil olmak üzere çeşitli üyelerinden ve birincil verilerin mevcut olmadığı durumlarda Türkiye Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Uluslararası İslami Likidite Yönetimi, Moody’s Yatırım Hizmetleri, Thomson Reuters vb. üçüncü taraf veri sağlayıcıları” olarak belirtmektedir.

Verilerin analizi için Excel 2013, Stata 15 ve Eviews 10 programlarından faydalanılmıştır. Öncelikle araştırma değişkenleri için seçili 20 ülkeye ait betimleyici istatistikler (Minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma) paylaşılmıştır. Daha sonrasında ekonometrik analizlere geçilmiştir. Ekonometrik analizler kapsamında önce verilerin yatay kesit bağımlılığı, kaç defa fark alındığında durağan hale geldiği ve eğim katsayılarının homojenliği gibi diagnostik testler gerçekleştirilmiştir. Veriler durağan hale geldikten ve diagnostik testler tamamlandıktan sonra eş bütünleşme, nedensellik ve regresyon analizleri yapılmıştır.

6.5. Araştırma Verilerine Yönelik Betimsel İstatistikler

Araştırma verilerine yönelik betimsel istatistikler aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir. Seçili ülkelerin 2012-2020 yılları arasında gerçekleşen katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik paylarına yönelik betimleyici istatistikler Tablo 4.1’de olduğu gibidir.

Tablo 4.1. Katılım Bankalarının Tüm Ülke Bankacılık Sistemi İçerisindeki Yüzdelik Paylarına Yönelik Betimleyici İstatistikler

Seçili Ülkeler	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Spm.
İran	%100	%100	%100	0
Sudan	%100	%100	%100	0
S. Arabistan	%36.80	%69	%53.02	%9.91
Brunei	%27.60	%63.60	%50.54	%14.37
Kuveyt	%38	%62.20	%43.87	%7.76
Malezya	%20.20	%28.90	%24.31	%28.90
Katar	%21.30	%27.70	%25.22	%1.91
Cibuti	%13.40	%25.00	%17.79	%4.31
Bangladeş	%16.80	%25.30	%19.69	%2.69
BAE	%17.40	%22.20	%19.59	%1.38
Ürdün	%10.80	%17.90	%14.44	%2.32
Filistin	%10	%16.50	%12.84	%2.41
Pakistan	%5.20	%16	%12.24	%3.26
Bahreyn	%12.70	%15.20	%14.06	%0.81
Umman	%3.70	%14.20	%9.62	%4.39
Afganistan	%5.90	%12.80	%9.33	%2.79
Irak	%1.20	%9.40	%3.57	%3.35
Türkiye	%5.20	%8.10	%6.08	%0.87
Maldivler	%4.30	%8.90	%6.08	%1.75
Endonezya	%3.80	%8.20	%6.10	%1.42

Tablo 4.1’de görüldüğü üzere İran ve Sudan’daki katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı hiç değişmemiş ve %100 olarak kalmıştır. Bu iki ülke dışında en yüksek ortalama sahip ülkeler sırasıyla %53.02±9.91 ortalama ile Suudi Arabistan, %50.54±14.37 ortalama ile Brunei, %43.87±7.76 ortalama ile Kuveyt olurken; en düşük ortalama sahip ülkeler sırasıyla %6.10±1.42 ortalama ile Endonezya, %6.08±1.75 ortalama ile Maldivler, %6.08±0.87 ortalama ile Türkiye ve %3.57±3.35 ortalama ile Irak olmuştur.

Seçili ülkelerin 2012-2020 yılları arasında gerçekleşen GSYİH’lerinin yıllık yüzdelik değişimlerine yönelik betimleyici istatistikler Tablo 4.2’de olduğu gibidir.

Tablo 4.2. GSYİH'larının Yıllık Yüzdelik Değişimlerine Yönelik Betimleyici İstatistikler

Seçili Ülkeler	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Spm.
İran	%-7.44	%13.40	%0.18	%6.68
Sudan	%-1.56	%7.04	%2.97	%3.16
S.Arabistan	%-4.11	%5.41	%1.72	%2.88
Brunei	%-2.51	%3.87	%-0.17	%2.13
Kuveyt	%-8.10	%6.63	%0.07	%4.24
Malezya	%-5.59	%6.01	%3.89	%3.60
Katar	%-3.67	%5.56	%2.25	%3.28
Cibuti	%0.50	%8.41	%5.31	%2.95
Bangladeş	%2.38	%8.15	%6.44	%1.69
BAE	%-5.92	%5.11	%2.37	%3.43
Ürdün	%-1.55	%3.38	%1.93	%1.38
Filistin	%-11.50	%8.90	%1.74	%5.73
Pakistan	%0.53	%5.84	%3.97	%1.96
Bahreyn	%-5.81	%5.42	%2.42	%3.31
Umman	%-6.30	%9.05	%2.16	%4.43
Afganistan	%-1.93	%12.75	%3.40	%4.06
Irak	%-10.37	%13.94	%3.49	%7.80
Türkiye	%0.92	%8.49	%4.53	%2.54
Maldivler	%-31.98	%8.13	%1.86	%12.85
Endonezya	%-2.07	%6.03	%4.41	%2.46

Tablo 4.2’de görüldüğü üzere GSYİH’larının yıllık yüzdelik değişimleri bakımından en yüksek ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %6.44±1.69 ortalamayla Bangladeş, %5.31±2.95 ortalamayla Cibuti, %4.53±2.54 ortalamayla Türkiye olurken; en düşük ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %0.18±6.68 ortalama ile İran, %0.07±4.24 ortalamayla Kuveyt ve %-0.17±2.13 ortalamayla Brunei olmuştur.

Seçili ülkelerin 2012-2020 yılları arasında gerçekleşen dış ticaretin GSYİH içindeki paylarına yönelik betimleyici istatistikler Tablo 4.3’te olduğu gibidir.

Tablo 4.3. Dış Ticaretin GSYİH İçindeki Paylarına Yönelik Betimleyici İstatistikler

Seçili Ülkeler	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Spm.
İran	%36.15	%65.05	%47.85	%8.80
Sudan	%9.96	%27.74	%20.24	%5.30
S.Arabistan	%50.60	%83.51	%69.44	%11.09
Brunei	%85.18	%110.94	%99.33	%10.31
Kuveyt	%96.16	%103.12	%98.77	%2.27
Malezya	%116.50	%147.84	%132.25	%9.72
Katar	%89.55	%105.75	%95.15	%5.80
Cibuti	%209.99	%348	%292.93	%39.55
Bangladeş	%30.76	%48.11	%40	%5.65
BAE	%158.82	%176.75	%167.16	%7.03
Ürdün	%65.37	%117.86	%94.79	%16.15
Filistin	%65.52	%71.67	%68.19	%2.06
Pakistan	%25.31	%33.33	%29.06	%3
Bahreyn	%139.62	%191.87	%158.81	%20.20
Umman	%78.78	%105.40	%92.55	%7.84
Afganistan	%42.20	%61.80	%50.31	%6.90
Irak	%54.59	%75.10	%67.88	%6.87
Türkiye	%48.33	%62.68	%55.60	%5.25
Maldivler	%141.68	%165.98	%152.26	%8.14
Endonezya	%33.19	%49.58	%42.08	%5.76

Tablo 4.3'te görüldüğü üzere dış ticaretin GSYİH içindeki payları bakımından en yüksek ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %292.93±39.55 ortalama ile Cibuti, %167.16±7.03 ortalama ile BAE, %158.81±20.20 ortalama ile Bahreyn olurken; en düşük ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %40±5.65 ortalama ile Bangladeş, %29.06±3 ortalama ile Pakistan ve %20.24±5.30 ortalama ile Sudan olmuştur.

6.6. Bulgular

6.6.1. Diagnostik testler: yatay kesit bağımlılığı, kök birim ve eğim katsayılarının homojenliği testleri

Panel veri setleri için gerçekleştirilecek ekonometrik analizlerde hangi nesil kök birim testlerinin kullanılacağına karar verilmesinde yatay kesit bağımlılık testi rol oynamaktadır. Eğer değişkende yatay kesit bağımlılığı mevcut değil ise birinci nesil kök birim testleri; mevcut ise ikinci nesil kök birim testleri tercih edilmektedir (Doğru, 2014).

Hangi yatay kesit bağımlılık testinin kullanılacağına karar vermek üzere ise yatay kesit ve zaman boyutlarına bakılmıştır. Bu araştırma 20 ülke ve 9 yıllık veri ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yatay kesit (N=20), zaman (T=9) boyutundan büyüktür. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı için Pesaran CDLM testi kullanılmıştır (Pesaran, 2004).

Pesaran CDLM testinde; test istatistiği Denklem-3'te belirtilen formülle hesaplanmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (1)$$

Test sonucunda elde edilen test istatistiği; asimtotik şekilde standart normal dağılıma sahiptir. Test hipotezleri;

“H0: İlgili zaman serisi yatay kesit bağımlılığına sahip değildir”,

“H1: İlgili zaman serisi yatay kesit bağımlılığına sahiptir” şeklinde kurulmakta; p olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H1 hipotezi kabul edilerek ilgili zaman serisinin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğuna karar verilmektedir.

Pesaran CDLM yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 4.4'te olduğu gibidir.

Tablo 4.4. Pesaran CDLM Test Sonuçları

Değişken	Test İst.	P
katilimbanka_pay	22.28464	0.0000
Gsyih	22.53464	0.0000
dis_tic	17.95014	0.0000

Tablo 4.4'te görüldüğü üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı (Test ist.: 22.28464, p=0.0000), GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim (Test ist.: 22.53464, p=0.0000) ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı (Test ist.: 17.95014, p=0.0000) değişkenlerinin tamamında p değerleri 0.05'ten küçük olduğundan yatay kesit bağımlılığı mevcuttur.

Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden değişkenlerin durağanlığının sınımasında CADF (Covariate Augmented Dickey-Fuller-Arttırılmış Ortak Değişken Dickey Fuller) kök birim testi kullanılması karar verilmiştir (Hansen, 1995).

CADF testi Denklem-4'te belirtilen formül temel alınarak gerçekleştirilmektedir.

$$t_i = (N, T) = \left(\frac{\Delta y'_{it} \bar{M}_w y_{i-1}}{\bar{\sigma}(y'_{i-1} \bar{M}_w y_{i-1})^{1/2}} \right) \quad (4)$$

CADF testinde panel istatistik değeri Denklem-5'te belirtilen formül temel alınarak hesaplanmaktadır.

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (5)$$

Hesaplanmış olan CIPS istatistik değeri her bir yatay kesit için t istatistik değerlerinin ortalaması alınarak belirlenmektedir. Test hipotezleri;

“H0: İlgili zaman serisi durağan değildir”,

“H1: İlgili zaman serisi durağandır” şeklinde kurulmakta; p olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H1 hipotezi kabul edilerek ilgili zaman serisinin durağan olduğuna karar verilmektedir.

CADF ikinci nesil kök birim testleri sonuçları Tablo 4.5'te görülmektedir.

Tablo 4.5. CADF İkinci Nesil Kök Birim Testleri Sonuçları

	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	Prob. (p)
katilimbanka_pay	-1.638	-2.150	-2.290	-2.560	0.175	0.569
Δ katilimbanka_pay	-2.365	-2.150	-2.290	-2.560	-2.391	0.028
Gsyih	-1.861	-2.150	-2.290	-2.560	-0.572	0.284
Δ gsyih	-3.547	-2.150	-2.290	-2.560	-3.117	0.001
dis_tic	-1.414	-2.150	-2.290	-2.560	0.992	0.822
Δ dis_tic	-4.612	-2.150	-2.290	-2.560	-4.875	0.000

Tablo 4.5'te görüldüğü üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ($t = -1.638$, $p = 0.569$), GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ($t = -1.861$, $p = 0.284$) ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı ($t = -1.414$, $p = 0.822$) değişkenlerinin tamamı düzeyde durağan değildir ($p > 0.05$). Değişkenlerin durağan hale getirilmesi amacıyla fark alma işlemi uygulanmıştır. Durağanlığın sağlanması amacıyla değişkenlerin logaritmasının alınması işlemi uygulaması planlansa da GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim değişkeninde çok sayıda negatif değer olması nedeniyle logaritma alma işlemi uygulanmamıştır. Yine Tablo 4.5'te görüleceği üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ($t = -2.365$, $p = 0.028$), GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ($t = -3.547$, $p = 0.001$) ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı ($t = -4.612$, $p = 0.000$) değişkenlerinin tamamı birinci derece farkları alındığında durağan hale gelmiştir ($p < 0.05$).

Homojenlik testi, yatay kesitlerin bir tanesinde ortaya çıkan değişimle diğer yatay kesitlerin aynı derecede etkilenip etkilenmediğini belirlemektedir. Buradan hareketle, ekonomik yapıları farklılıklar gösteren ülkeler için belirlenen modellerde eğim katsayılarının heterojen çıkması; ekonomik yapıları benzerlikler gösteren ülkeler için belirlenen modellerde eğim katsayılarının homojen çıkması beklenmektedir (Günay vd., 2008). Araştırma kapsamında iki denklem oluşturulduğundan her bir denklem için ayrı ayrı homojenlik testi yapılmıştır. Homojenlik testi için Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirdikleri delta testi kullanılmıştır.

Delta testi sonucunda; “Delta tilde” ve “Delta tilde (Düzeltilmiş)” olmak üzere iki adet test istatistiği karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan “Delta tilde” test istatistiği Denklem-6'da belirtilen formül temel alınarak;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - K}{\sqrt{2k}} \quad (6)$$

“Delta tilde (Düzeltilmiş)” test istatistiği ise Denklem-7'deki belirtilen formül temel alınarak

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \quad (7)$$

hesaplanmaktadır. Test hipotezleri;

“H0: Eğim katsayıları homojendir”,

“H1: Eğim katsayıları heterojendir” şeklinde kurulmakta; hem “Delta tilde” hem de “Delta tilde (Düzeltilmiş)” test istatistiklerine ait p olasılık değerlerinin her ikisi de 0.05’ten büyük ise H0 hipotezi kabul edilerek eğim katsayılarının homojen olduğuna; hem “Delta tilde” hem de “Delta tilde (Düzeltilmiş)” test istatistiklerine ait p olasılık değerlerinin her ikisi de 0.05’ten küçük ise H1 hipotezi kabul edilerek eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmektedir. Test istatistiklerine ait p olasılık değerlerinden bir tanesi 0.05’ten büyük, diğeri 0.05’ten küçük olur ise homojenlik/heterojenlik durumuna kesin karar verilememekte, ilave testlere ihtiyaç duyulmaktadır. Delta testi sonuçları Tablo 4.6’da olduğu gibidir.

Tablo 4.6. Delta Testlerinin Sonuçları

Denklem No	Delta Tilde		Delta Tilde (Düzeltilmiş)	
	Test İst.	p	Test İst.	P
1	2.335	0.020	2.860	0.004
2	4.739	0.000	5.804	0.000

Tablo 4.6’da görüldüğü üzere, hem katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYİH’deki yıllık yüzdelik değişim değişkenlerinin olduğu birinci denklem (Delta tilde test ist.= 2.335, p=0.020; Delta tilde (Düzeltilmiş) test ist.= 2.860, p=0.004) için, hem de katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile dış ticaretin GSYİH’deki yüzdelik payının olduğu ikinci denklem (Delta tilde test ist.= 4.739, p=0.000; Delta tilde (Düzeltilmiş) test ist.= 5.804, p=0.000) için eğim katsayıları heterojendir ($p < 0.05$). Bir başka ifadeyle; katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, GSYİH’deki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH’deki yüzdelik payı üzerindeki etkileri ülkeden ülkeye değişmektedir.

6.6.2. Panel eşbütünleşme testleri

Eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkilerinin bulunup bulunmadığını inceleyen bir analizdir. Kalıcı şoklara rağmen, değişkenlerin birbirleriyle arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olabilmektedir. Panel eşbütünleşme testleri, zaman serisi eşbütünleşme testlerine nazaran daha güçlü bir testtir (Selim vd., 2014). Araştırmada kullanılan değişkenlerin yatay kesit

bağımlılığına sahip olması nedeniyle Westerlund panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır (Westerlund, 2005). Araştırma kapsamında iki denklem oluşturulduğundan her bir denklem için çalışmanın başında ifade edildiği şekilde ayrı ayrı (Denklem 1 ve denklem 2) Westerlund panel eşbütünleşme testi yapılmıştır.

$$\Delta gsyih_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta katilimbanka_pay_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\Delta dis_tic_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta katilimbanka_pay_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Test hipotezleri;

“H0: Eşbütünleşme yoktur”,

“H1: Eşbütünleşme vardır” şeklinde kurulmakta; p olasılık değeri 0.05’ten küçük ise H1 hipotezi kabul edilerek eşbütünleşme olduğuna karar verilmektedir.

Sonuçlar Tablo 4.7’de olduğu gibidir.

Tablo 4.7. Westerlund Panel Eşbütünleşme Testleri Sonuçları

Denklem No	İst.	Değer	Z-Değeri	P-Değeri
1	Gt	-3.753	-3.131	0.000
	Ga	-15.351	-2.827	0.005
	Pt	-6.108	-3.140	0.001
	Pa	-14.911	-3.651	0.000
2	Gt	-3.842	-3.249	0.000
	Ga	-15.467	-2.910	0.004
	Pt	-6.013	-3.051	0.001
	Pa	-14.827	-3.543	0.000

Westerlund eşbütünleşme test istatistiklerinin yorumlanması iki farklı şekilde olmaktadır. Eğim katsayıları homojen ise Pt ve Pa istatistikleri, eğim katsayıları heterojen ise Gt ve Ga istatistikleri göz önünde bulundurulmaktadır (Aytun and Akın, 2014). Daha önce yapılan delta testi sonucunda eğim katsayılarının heterojen olduğu görüldüğünden Gt ve Ga istatistikleri üzerinden yorum yapılması gerekmektedir. Hem katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYİH’daki yıllık yüzdelik değişim değişkenlerinin olduğu birinci denklemde (Gt ist.= -3.753, p=0.000; Ga ist.= -15.351, p=0.005), hem de katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile dış ticaretin GSYİH’daki

yüzdelik payının olduğu ikinci denklemde (Gt ist.= -3.842, p=0.000; Ga ist.= -15.467, p=0.004) eşbütünleşme ilişkileri mevcuttur. Bir başka ifadeyle katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi vardır ve bu değişkenler birlikte hareket etmektedir.

6.6.3. Panel nedensellik testleri

Nedensellik analizi iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmak için kullanılmaktadır (Engeloğlu vd., 2015). Bu araştırmada Dumitrescu Hurlin panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik analizi, yatay kesit bağımlılığına ve heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerle kullanılabilen bir nedensellik analizi olduğundan tercih edilmiştir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Durağan hale gelmiş X ile Y değerlerinin yer aldığı panel nedensellik test modeli Denklem-8'de olduğu gibidir.

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k \gamma_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (11)$$

Denklemde, x değişkeni y değişkeninin nedeni midir diye kontrol edilmektedir. Test hipotezleri;

“H0: X değişkeni, Y değişkeninin nedeni değildir”,

“H1: X değişkeni, Y değişkeninin nedenidir” şeklinde kurulmakta; p olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H1 hipotezi kabul edilerek X değişkeninin, Y değişkeninin nedeni olduğuna karar verilmektedir.

Dumitrescu Hurlin testlerine ait sonuçlar Tablo 4.8'de sunulmuştur.

Tablo 4.8. Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testleri

	W-Bar	Z-Bar	Prob. (p)
$\Delta \text{katilimbanka_pay} \rightarrow \Delta \text{gsyih}$	9.3790	10.6871	0.0000
$\Delta \text{gsyih} \rightarrow \Delta \text{katilimbanka_pay}$	4.5671	3.8024	0.0000
$\Delta \text{katilimbanka_pay} \rightarrow \Delta \text{dis_tic}$	5.8329	5.1991	0.0031
$\Delta \text{dis_tic} \rightarrow \Delta \text{katilimbanka_pay}$	1.2731	0.9071	0.6085

Tablo 4.8'de görüldüğü üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payından GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişime doğru

(W-Bar= 9.3790, Z-Bar= 10.6871, p=0.0000) ve GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişimden katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payına doğru (W-Bar= 4.5671, Z-Bar= 3.8024, p=0.0000) çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken; tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payından dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payına doğru (W-Bar= 5.8329, Z-Bar= 5.1991, p=0.0031) ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir (p<0.05). Dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payından tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payına doğru (W-Bar= 1.2731, Z-Bar= 0.9071, p=0.6085) ise anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır (p>0.05).

6.6.4. AMG (Augmented mean group) testleri

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, bağımlı değişkenler olan GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelik payı üzerindeki etkileri AMG testi ile incelenmiştir. AMG testi, yatay kesit bağımlılığına ve heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerle kullanılabilen bir regresyon analizi türü olduğundan tercih edilmiştir (Eberhardt ve Bond, 2009). Araştırma kapsamında iki denklem oluşturulduğundan her bir denklem için çalışmanın başında ifade edildiği şekilde ayrı ayrı (Denklem 1 ve denklem 2) AMG testi yapılmıştır.

$$\Delta gsyih_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta katilimbanka_pay_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\Delta dis_tic_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta katilimbanka_pay_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

p olasılık değeri 0.05'ten küçük olan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olduğuna; p olasılık değeri 0.05'ten büyük olan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığına karar verilmektedir. Sonuçlar Tablo 4.9'da olduğu gibidir.

Tablo 4.9. AMG Testleri Sonuçları

Denklem No	Bağımlı Değişken	Katsayı	Std. Hata	p
1	$\Delta gsyih$	0.1917385	0.1269414	0.023
2	Δdis_tic	0.1643443	0.3282551	0.045

Tablo 4.9’da görüldüğü üzere; katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, GSYİH’deki yıllık yüzdelik değişim üzerinde ($\beta=0,1917385$, $p=0.023$) ve dış ticaretin GSYİH’deki yüzdelik payı üzerinde ($\beta=0,1643443$, $p=0.023$) anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Denklem 1 için ülkelere ait AMG sonuçları ve katsayılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.10. Ülkelere Göre GSYİH Üzerindeki Etkisi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Z	P>Z	%95 Güven Aralığı	
Afganistan						
İslami B	.043617	.558659	0.08	0.938	-1,051335	1,138569
00000R_c	.5563796	.5324575	1,04	0.296	-.487218	1,599977
Sabit	-1,182703	1,713008	-0.69	0.490	-4,540137	2,174731
Birleşik Arap Emirlikleri						
İslami B	.0223619	.3189965	0.07	0.944	-.6028596	.6475835
_00000R_c	.9071854	.2840674	3,19	0.001	.3504235	1,463947
_cons	.0537007	.812612	0.07	0.947	-0,153899	1,646391
Bangladeş						
İslami B	-.0747004	.0310777	-2.40	0.016	-.1356116	-.013789
00000R_c	.6401176	.064574	9,91	0.000	.5135548	.7666804
Sabit	.710019	.204124	3,48	0.001	.3099433	1,11009
Bahreyn						
İslami B	.0519796	1.267.568	0.04	0.967	-2,432408	2,536367
00000R_c	.8584512	.288914	2,97	0.003	.2921901	1,424712
Sabit	.095231	.8955655	0.11	0.915	-1,660045	1,850507
Brunei Sultanlığı						
İslami B	-.1569994	.1172168	-1.34	0.180	-.3867402	.0727413
00000R_c	.384275	.4545253	0.85	0.398	-.5065782	1, 275128
Sabit	1,776482	1,647631	1,08	0.281	-1,452816	5,005781
Cibuti						
İslami B	.0464536	.0678762	0.68	0.494	-.0865814	.1794885
00000R_c	.5836123	.1326428	4,40	0.000	.3236372	.8435875
Sabit	-.1779527	.4930472	-0.36	0.718	-1,144307	.7884022
Endonezya						
İslami B	.1166907	1,938544	0.06	0.952	-3,682786	3,916167
00000R_c	.8761524	.2023365	4,33	0.000	.4795801	1, 272725
Sabit	.1752604	.5841619	0.30	0.764	-.969676	1,320197
İran İslam Cumhuriyeti						
İslami B	.	.	.	.	.	.
00000R_c	-.2593055	.9927941	-0.26	0.794	-2,205146	1,686535
Sabit	.5242711	2,78761	0.19	0.851	-4,939337	5,987879
Irak						
İslami B	.917066	1, 216156	0.75	0.451	-1,466557	3,300689
00000R_c	3,074989	.9896976	3,11	0.002	1,135217	5,014761
Sabit	.2233887	2,919852	0.08	0.939	-5,499417	5,946194
Ürdün						
İslami B	-.2693142	.5456612	-0.49	0.622	-1,338791	.8001622
00000R_c	.3672974	.1516676	2,42	0.015	.0700344	.6645604
Sabit	.3170015	.7237229	0.44	0.661	-1,101469	1,735472
Kuveyt						
İslami B	.2996506	.2550004	1,18	0.240	-.200141	.7994421

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Z	P>Z	%95 Güven Aralığı	
00000R_c	1,117998	.6265881	1,78	0.074	-.1100919	2,346088
Sabit	.7237419	1,834590	0.39	0.693	-2,871989	4,319473
Maldivler						
İslami B	2.455.434	.8810464	2,79	0.005	.7286142	4,182253
00000R_c	5.991.659	.6704782	8,94	0.000	4,677546	7,305772
Sabit	1,71186	1,77104	0.97	0.334	-1,759308	5,183021
Malezya						
İslami B	.9943171	1,78700	0.56	0.578	-2,508131	4,496766
00000R_c	.9684604	.4375687	2, 21	0.027	.1108414	1,826079
Sabit	-1, 27281	2,77647	-0.46	0.647	-6,714596	4,168973
Umman						
İslami B	-.2846713	.9418362	-0.30	0.762	-2,130636	1,561294
00000R_c	.335051	.4667134	0.72	0.473	-.5796903	1, 249792
Sabit	-.5312607	2,19124	-0.24	0.808	-4,826021	3,763499
Pakistan						
İslami B	.6436015	.4139785	1,55	0.120	-.1677814	1,454985
00000R_c	.491771	.2167114	2, 27	0.023	.0670244	.9165176
Sabit	-.8071194	.8655528	-0.93	0.351	-2,503572	.8893329
Filistin						
İslami B	.1750908	1,43521	0.12	0.903	-2,637866	2,988048
00000R_c	2,02198	.4584551	4,41	0.000	1,123424	2,920535
Sabit	.4649801	1,94086	0.24	0.811	-3,339026	4, 268986
Katar						
İslami B	.0901696	.9122716	0.10	0.921	-0,169785	1,878189
00000R_c	.6763492	.3224457	2,10	0.036	.0443673	1,308331
Sabit	-.1614716	.9466068	-0.17	0.865	-2,016787	1,693844
Suudi Arabistan						
İslami B	-.1719223	.1272517	-1.35	0.177	-.4213312	.0774865
00000R_c	.6395244	.3340479	1,91	0.056	-.0151974	1, 294246
Sabit	.3850836	1,10645	0.35	0.728	-1,783522	2,553689
Sudan						
İslami B	.	.	.	.	.	.
00000R_c	.7686329	1,10328	0.70	0.486	-1,393755	0, 293102
Sabit	2,74019	3,09783	0.88	0.376	-3,331444	8,811829
Türkiye						
İslami B	-2,41979	4,44948	-0.54	0.587	-1,114061	6,301027
00000R_c	-1,01991	1,18787	-0.86	0.391	-3,348091	1,308272
Sabit	-1, 25943	0,15640	-0.81	0.421	-4,324844	1,805976

Maldivler ve Bangladeş için İslami bankacılığın bankacılık içindeki payının GSYİH üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Denklem 2 için ülkelere ait AMG sonuçları ve katsayılar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4.11. Ülkelere Göre Ticaretin Payı Üzerindeki Etkisi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Z	P>Z	%95 Güven Aralığı	
Afganistan						
İslami B	-.5117058	2.08223	-0.25	0.806	4.592801	3.56939
00000R_c	1.130243	.8391843	1.35	0.178	.5145278	2.775014
Sabit	-10.63753	10.06088	-1.06	0.290	-30.3565	9.081435
Birleşik Arap Emirlikleri						
İslami B	-.8001316	1.303647	-0.61	0.539	3.355234	1.754971
_00000R_c	-.2411764	.4908923	-0.49	0.623	1.203308	.7209549
_cons	2.560296	5.049904	0.51	0.612	7.337335	12.45793
Bangladeş						
İslami B	.1038482	.2559786	0.41	0.685	.3978606	.605557
00000R_c	.3715434	.2249069	1.65	0.099	.0692661	.8123528
Sabit	-6.211119	2.454988	-2.53	0.011	11.02281	-1.39943
Bahreyn						
İslami B	-12.32415	7.666678	-1.61	0.108	27.35056	2.702264
00000R_c	1.741584	.7389163	2.36	0.018	.2933346	3.189833
Sabit	-17.20164	6.061407	-2.84	0.005	29.08178	-5.32150
Brunei Sultanlığı						
İslami B	-.1409296	.3671677	-0.38	0.701	.8605651	1.661193
00000R_c	.481222	.6020369	0.80	0.424	.6987487	1.661193
Sabit	-2.468927	6.863567	-0.36	0.719	15.92127	10.98342
Cibuti						
İslami B	1.24869	1.443055	0.87	0.387	1.579645	11.57137
00000R_c	9.205136	1.207283	7.62	0.000	6.838905	11.57137
Sabit	-101.0172	14.64276	-6.90	0.000	129.7165	-72.3179
Endonezya						
İslami B	.4834834	4.557051	0.11	0.916	8.448173	9.41514
00000R_c	.3883873	.2011283	1.93	0.053	.0058169	.7825914
Sabit	-5.544659	2.449875	-2.26	0.024	10.34633	-.742992
İran İslam Cumhuriyeti						
İslami B	.	.	.	.	.	.
00000R_c	.6659677	.3887218	1.71	0.087	-.095913	1.427848
Sabit	-5.765136	4.027043	-1.43	0.152	-13.658	2.127724
Irak						
İslami B	.3811095	1.153559	0.33	0.741	1.879825	2.642044
00000R_c	.9504654	.3969571	2.39	0.017	.1724439	1.728487
Sabit	-10.6685	4.248523	-2.51	0.012	18.99545	-2.34154
Ürdün						
İslami B	-2.98477	3.137451	-0.95	0.341	-9.13406	3.164521
00000R_c	.6584062	.3687544	1.79	0.074	.0643391	1.381151
Sabit	-8.834524	6.248928	-1.41	0.157	-21.0822	3.41315
Kuveyt						
İslami B	.1856148	.2686664	0.69	0.490	.3409617	.7121912

Değişken	Katsayı	Std. Hata	Z	P>Z	%95 Güven Aralığı	
00000R_c	.1493366	.3109564	0.48	0.631	.4601267	.7587999
Sabit	-1.352834	3.689159	-0.37	0.714	8.583453	5.877785
Maldivler						
İslami B	-1.586086	2.326475	-0.68	0.495	6.145894	2.973721
00000R_c	1.715385	.7429842	2.31	0.021	.259163	3.171608
Sabit	-21.91263	6.949273	-3.15	0.002	35.53295	-8.29230
Malezya						
İslami B	-3.191402	1.817725	-1.76	0.079	6.754077	.3712737
00000R_c	.6749783	.1882094	3.59	0.000	.3060947	1.043862
Sabit	-5.695167	2.310893	-2.46	0.014	10.22443	-1.1659
Umman						
İslami B	-3.461027	2.246982	-1.54	0.123	-7.86503	.9429759
00000R_c	.5313414	.4708309	1.13	0.259	.3914702	1.454153
Sabit	.6384285	6.241508	0.10	0.919	-11.5947	12.87156
Pakistan						
İslami B	.4948731	.3831672	1.29	0.197	.2561207	1.245867
00000R_c	.2625816	.084817	3.10	0.002	.0963433	.4288198
Sabit	-3.707141	.9899793	-3.74	0.000	5.647464	-1.76682
Filistin						
İslami B	.0279483	1.621193	0.02	0.986	3.149532	3.205428
00000R_c	.2354358	.2189813	1.08	0.282	.1937598	.6646313
Sabit	-2.007821	2.184351	-0.92	0.358	6.289069	2.273427
Katar						
İslami B	.2108765	1.607841	0.13	0.896	2.940434	3.362187
00000R_c	.269027	.2403068	1.12	0.263	.2019657	.7400196
Sabit	-4.409872	3.032383	-1.45	0.146	10.35323	1.533489
Suudi Arabistan						
İslami B	.1830943	.1588959	1.15	0.249	.1283358	.4945245
00000R_c	.6523308	.1763795	3.70	0.000	.3066333	.9980283
Sabit	-10.27697	1.792279	-5.73	0.000	13.78977	-6.76416
Sudan						
İslami B	.	.	.	.	.	.
00000R_c	.3478832	.5546879	0.63	0.531	.7392852	1.435052
Sabit	-6.414167	5.746404	-1.12	0.264	17.67691	4.848578
Türkiye						
İslami B	.9948996	1.447385	0.69	0.492	1.841923	3.831723
00000R_c	.5930701	.1633933	3.63	0.000	.2728252	.913315
Sabit	-4.298775	1.778724	-2.42	0.016	7.785011	-.812540

Ülkeler ayrı ayrı değerlendirildiğinde uzun vadeli etki açısından sadece Malezya için ticaretin GSYİH içindeki payı üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

7. SONUÇ

İslami finans, İslami bankacılık temelinde kurulan ve halen gelişimini sürdüren finans sektörüne alternatifler sunan önemli bir sektör haline gelmiştir. İslami finans ve ekonomi ilkelerini ve kurallarını modern analitik terimlerle açıklamaya yönelik çabalar daha yakın bir gelecekte gerçekleşmiştir. Bu nedenle yayınlanmış önemli araştırmalara rağmen, çeşitli sosyal bilimlerde “İslami” terimi ön eki nedeniyle tanımlama yapılırken bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. İslami finans, ribâ (faiz yasağı), garar (aşırı belirsizliğin yasaklanması), maysir (kumar yasağı) ve şeriat kanunlarına göre yasa dışı olan ürünlerin finansmanı veya ticaretinin yasaklanması şeklinde dört ilkeye dayanmaktadır. İslami finansmanda tüm işlemlerin varlığa dayalı olması ve gerçek varlıklar yaratması şartı vardır. Sadece para ve parasal kâğıtlarla ilgilenen faize dayalı finans sistemlerinden farklı olarak İslami finans, kâr ve risk paylaşımı ilkesine dayanır. Bu yasaklar nedeniyle, geleneksel finansal ürünlere alternatif olarak mudarebe (kar ve zarar paylaşımı), muşareke (ortak girişim) ve murabaha (mark-up) kavramı gibi klasik İslami sözleşmeleri kullanarak finansal ürünler geliştirilmiştir. Temel İslami finansman yöntemleri olan muşareke ve mudarebe, finansmanın risk ve getirisini finansör ve girişimci arasında önceden kararlaştırılan bir orana göre paylaşarak, zararı karşılayanlar tarafından karşılanırken, finansör ve girişimci arasında finansmanı kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. İslami finans kurumları ayrıca selem ve istisna’ temelinde gerçek varlıklar yaratan finansman sağlarlar. Selem, satıcının parasını peşin ve tam alma karşılığında alıcıya belirli malları ileri bir tarihte tedarik etmeyi taahhüt ettiği, satışın peşin fiyatının ön ödemesi olarak tanımlanırken, istisna’, bedelin ya sözleşme sırasında ödendiği, ilerlemeye göre taksitle ödendiği ya da işin tamamlanmasıyla ödendiği, şartnameye göre mal edinimi için yapılan sözleşmeleri ifade etmektedir.

İslami finansı geleneksel finans sisteminden ayıran önemli özelliklerinden birisi salt borç senetlerinin sistemden çıkarılması ve faizin risk paylaşım yoluyla kazanç olarak dağıtılmasını şart koşmasıdır. Ayrıca bankalarda toplanan mevduatlar belirli oranda yükümlülük değil de kâr/zarar paylaşımına dayandırılmalıdır. Yani aktif kısımdaki bütün kazanç ve kayıplar aynı şekilde pasif tarafa da yansıtılmalıdır. Buna ek olarak, finans sektörü ve reel ekonomi arasında güçlü bir bağ kurmak için mal ve hizmetlerin değiş tokuşu ve ticaretin finansmanı desteklenmelidir. Çünkü bütün finansal

sözleşmeler reel ekonomideki sözleşme veya varlıklarla desteklenmelidir. Birey ve toplum için mülkiyet haklarının desteklenmesini ve bireysel mülkiyetin kaynaklarının açıkça belirtilmesi de İslami finansı ayrı bir noktaya koymaktadır. Yükümlülükler yerine getirilmelidir çünkü mal ve hizmetlerin alışverişi ile ilgili olan sözleşmeler kutsal kabul edilmektedir ve borçların ödenmesine ayrıca önem verilmektedir. İş yaparken ahlaki ve etik ilkelere uyulmalıdır. İslamiyet'e göre yasak olan faaliyetler yasaklanmalı ve bütün ekonomik faaliyetler adil ve doğru bir şekilde yerine getirilmelidir. Bu şartlar çok daha sağlıklı ve güvenli bir iş yapma ortamı sunmaktadır.

Dünya üzerindeki ülkelerin birbirleri arasındaki önceleri ticaret ve yatırım ile ilgili ilişkileri bugün çok daha kompleks ve girift bir hal almıştır. Pek çok farklı finansal ürünler tüm dünyada işlem görmektedir ve birisindeki anlık değişimler tüm ülkeleri hızlı bir şekilde etkileyebilmektedir. Olumsuz sonuçları önlemek için pek çok uluslararası kuruluş ve düzenlemeler oluşturulmuştur.

Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) ile uluslararası ödemelerde ya da uluslararası ticarette üye devletlerden herhangi birisine uygulanmakta olan imtiyaz, avantaj ile tavizler üye olan diğer devletlere de koşulsuz uygulanacağını ifade eden en çok kayırlan ülke kuralı getirilmiştir. Tarifeler yoluyla koruma kuralı ile koruma aracı olarak sadece gümrük tarifelerinin kullanılacağı ve uluslararası ticaret kapsamında gerçekleştirilen müzakerelerde gümrük tarifelerinde yapılacak aşamalı indirimler belirtilmiştir. Ayrıca iç pazara dönük düzenlemeler ve vergilendirme, yerli ve ithal mallarda ayırım yapılmamasını öngören ulusal muamele kuralı getirilmiştir. Tarife indirimlerinin bağlayıcılığı kuralı ile de ülkeler arasında yapılan anlaşma ile oluşturulan gümrük tarifeleri bağlayıcı özelliktedir. Böylece indirim uygulanan gümrük tarifelerinin sonradan yükseltilemeyecek olması uluslararası ticaret için istikrar sağlamaktadır. Buna rağmen pek çok ülke ve finansal aktör yaşanan dalgalanmalar ve krizlerde korunamamakta ve olumsuz pek çok sonuçla karşılaşabilmektedir. Fakat küresel kriz dönemlerinde bile İslami finasta gelişimin devam ettiği ve diğer finans sistemlerine oranla krize karşı dayanıklı olduğu görülmüştür. Birçok ülkede devlet ya da vergi mükelleflerince bankaların krizden çıkması, iflas etmesinin önlenmesi için kurtarma operasyonları yapılırken Dünyanın hiçbir ülkesinde tek bir İslami bankanın devlet tarafından kurtarılmasına gerek olmamıştır. Krizin gayrimenkul piyasasındaki olumsuz durumundan en derin şekilde

Dubai etkilenmesine rağmen burada bile herhangi bir banka devlet tarafından korunma altına alınmamıştır. Kriz dönemlerinde İslami Bankaların, geleneksel bankaları vuran “Zehirli Varlıklar” riskine yakalanmadığı, İslami Bankaların ürün teklifleri ve yatırım çeşitlerinin spekülasyon işlemlere kapalı olması nedeniyle nispeten daha güvenli olduğu görülmüştür. Dünya nüfusunun gelecekle ilgili projeksiyonlarına bakıldığında İslami finansın uygulandığı ülkelerde ve Müslüman ülkelerdeki nüfus artış oranının dünya ortalamasının üzerinde olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca İslami finans enstrümanlarını kullanan insanların dini aidiyetlerine bakıldığında ilginç bir şekilde Müslüman olmayan müşteri sayısının daha fazla oranda arttığı, sektörde güven, etik ve hizmet kalitesi taleplere cevap verdiği sürece İslami finansa olan yönelimin artmaya devam edeceği görülmektedir.

İslami bankacılık ve finans, küresel olarak 75’ten fazla ülkede faaliyete başlamış olmasına rağmen, bu ülkelerde reel ekonomiye katkı sağlamadaki rolüne ilişkin çalışmaların sayısı diğer çalışmalara göre oldukça sınırlı sayıdadır. İslami finansın artan varlığı ve önemi ile birlikte, birçok çalışma ekonomik büyüme sürecinde oynayabileceği benzersiz role odaklanmaktadır. İdeal bir İslami finans sistemi ağırlıklı olarak öz sermayeye dayalıdır, bu da finans sektörü ile reel ekonomik sektör arasında yakın bir bağlantı olduğunu, bununla finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin çift yönlü olması beklenmektedir. Gelişmiş bir İslami finans sistemi, daha fazla yatırım fonunu harekete geçirecek ve bunu firmalara tahsis edecek, böylece yatırım ve reel sektör büyümesini artıracaktır. Sağlıklı ve karlı bir reel sektör, İslami bankalara daha fazla getiri sağlayacak ve böylece büyümelerini sağlayacaktır.

İslami finansın ülke ekonomileri ve dünya ekonomisi için vadettiği potansiyel dikkate alındığında ekonomik büyüme, dış ticaret ve İslami finans arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla çalışmanın araştırma kısmında İslami finansın bulundukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri incelenmiştir. Bu amaçla IFSB’nin en son yayınladığı 2020 yılı raporuna göre katılım bankalarının kendi ülkesinin finans sisteminde en yüksek paya sahip 20 ülkenin (İran, Sudan, S.Arabistan, Brunei, Kuveyt, Malezya, Katar, Cibuti, Bangladeş, BAE, Ürdün, Filistin, Pakistan, Bahreyn, Umman, Afganistan, Irak, Türkiye, Maldivler, Endonezya) 2012-2020 yıllarını kapsayacak şekilde, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile ilgili ülkenin

GSYİH'daki yüzdelerik değışim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelerik payı arasındaki ilişkiler ekonometrik analizler ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuçlar, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerik payı ile GSYİH'daki yıllık yüzdelerik değışim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelerik payı arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu, uzun dönemde katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerik payı ile GSYİH'daki yıllık yüzdelerik değışim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelerik payının birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular literatürde elde edilen bulgular ile kısmen uyumludur. Yusof ve Bahlous'un (2013) çalışması seçilmiş Asya ülkeleri ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri için İslami bankacılığın bu ülkelerin hem kısa hem de uzun vadede büyüme sürecine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Lebdaoui ve Wild (2016) tarafından Güney Asya ülkelerinin incelendiği çalışmada İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin uzun dönemde önemli olduğu ancak kısa dönemde geçerli olmadığı ifade edilmiştir. Farklı olarak, Tajgardoon vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada İslami bankacılık, ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki 1980-2009 yılları için Bahreyn, İran, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Irak, Umman, Türkiye ve Yemen ülkeleri için uzun dönemli değil kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Görüldüğü üzere kısa ve uzun vadeli etkisi konusunda çalışmaların sonuçlarının farklılaştığı görülmektedir. Bu çalışmada ise bulgular dış ticaret ve İslami finans birlikte ele alındığında ekonomik büyüme üzerindeki etkinin uzun vadede olacağını göstermektedir.

Ayrıca katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerik payından GSYİH'daki yıllık yüzdelerik değışime doğru ve GSYİH'daki yıllık yüzdelerik değışimden katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerik payına doğru çift yönlü; tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerik payından dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelerik payına doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlara ilave olarak, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerik payının, GSYİH'daki yıllık yüzdelerik değışim ve dış ticaretin GSYİH'daki yüzdelerik payı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu da elde edilen bir diğer bulgudur. İslami finansın bankacılık sektöründeki payının artmasının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmektedir.

Literatürdeki çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Abedifar vd. (2016), 1999-2011 döneminde ikili bankacılık sistemlerine sahip 22 Müslüman ülkeden oluşan bir örnekleme kullandığı çalışmada İslami bankaların varlığının finansmana erişimi ve finansal derinleşmeyi destekleyebileceği ve özellikle ağırlıklı olarak Müslüman nüfusa sahip ülkelerde, daha yüksek belirsizlikten kaçınma endeksine ve nispeten düşük kişi başı GSYİH'ya sahip ülkelerde ekonomik refahı iyileştirebileceğini göstermektedir. Dış ticarete katkısı ile ilgili ise çok daha az çalışma yapılmış olsa da elde edilen bulgular İslami bankacılığın olumlu yönde etkisini göstermektedir. Ceruz (2019) tarafından yapılan çalışmada İslami finans sistemindeki bankalarının uluslararası ticaretin finansmanı alanında, dış ticaretle uğraşan müşterilerinin finansman taleplerini karşılayabilecekleri geniş bir ürün yelpazesine sahip olduğu gösterilmiştir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda katılım bankalarının ve hatta mümkün olması durumunda İslami finans sektörü unsurlarının tümünü kapsayacak şekilde daha geniş bir veri seti ile İslami finans sektörünün GSYİH ve dış ticaretten farklı makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri, farklı zaman dilimleri ve farklı ülkeler üzerinde incelenebilir.

Yapılacak çalışmalar için veriler oluşturulması ise daha önemli bir ihtiyaçtır. Ülkelerin kendi finansal düzenlemeleri çoğunlukla geleneksel finans alanındaki enstrümanlarla ilgili olduğu için İslami finans alanındaki finansal ürünler farklı isimler halinde rapor edilmektedir. Bazı durumlarda farklı araçlar tek başlık altında rapor edilmektedir. Bu durum araştırmacıları İslami finansı genel olarak değerlendirmeye itmekte ve İslami finansal araçlarla ilgili çalışmalar en baştan sınırlanmış olmaktadır. İslami finansın ülke ve dünya ekonomisine katkısının ve diğer gelişmelerle ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu alanlarda çok daha ayrıntılı raporlamaya ihtiyaç vardır. Buna ulaşabilmek için finansal raporlama standartlarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. İslami finansal araçları kapsayacak şekilde yapılacak düzenlemeler daha kapsamlı analizler yapılmasına imkân sağlayacaktır. Bu sayede İslami finans uygulamalarının daha gerçekçi bir resmi ortaya konulabilecektir.

İslami finansal araçlarının uygulanmasında ülkelere göre farklı tanımlamalar ve referanslar oluşmuştur. Bunun başlıca nedeni ise İslami kuralların detaylarının, sınırlamalar ve yasaklamalarının ülkedeki dini kurum, kuruluş ve otoritelerce farklı yorumlanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle İslami finansal

araçlarının tanım, uygulama, analiz ve raporlarının sağlıklı ve sistematik olması için tüm ülkelerin kabul ettiği tek bir otoritenin, güçlendirilmiş uluslararası bir yapının varlığı gerekmektedir. Bu düzenlemenin olabilmesi ve etkin çalışması için de İslami finans ve diğer kurallarla ilgili dünya fetva kurulu gibi bir yapının oluşturulması gerekmektedir.

İslami finansal araçların tanımlamalarında ülkelerin uluslararası finans piyasalarında ikili bir sistem ile çalışmaları nedeniyle geleneksel finans araçlarının tanım ve uygulamalarından kimi durumlarda fazlasıyla etkilendikleri ve İslami finansal araçları geleneksel finans araçlarıyla paralel şekilde uygulamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durumda İslami finasta uygulanan bir aracın bir ülkede İslami kurallara uygun olduğu kabul edilirken aynı aracın başka bir ülkede İslami kurallara aykırı kabul edildiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abduh, M. & Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh? *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Abduh, Majid M. S. and Salina H. Kassim; (2015), “*Assessing the Contribution of Islamic Finance to Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia*”, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 6 (2), pp. 292-310.
- Abduh, Muhamad and Nazreen T. Chowdhury; (2014), “*Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh*”, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), pp. 104-113.
- Abduh, Muhamad; Said Ibrahim and Mohd Omar; (2012), “*A Study on Finance-growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence from Bahrain*”, *World Applied Sciences Journal*, 20 (8), pp. 1166-1174.
- Abduh, Muhammad and Raditya Sukmana; (2013), “*The Role of Stock Markets in Promoting Economic Growth in Malaysia: Islamic vis-à-vis Conventional*”, *Global Review of Islamic Economics and Business*, 1(1), pp. 1-12.
- Abduh, M. ve Omar, M. A. (2012). *Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience*, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47.
- Abedifar, P., Hasan, I., and Tarazi, A. (2016). “*Finance-Growth Nexus and Dual-Banking Systems: Relative Importance of Islamic Banks*”. *Journal of Economic Behavior&Organization*. 132 (Supplement): 198-215
- Abu-Bader, Suleiman and Aamer S. Abu-Qarn; (2008), “Financial Development and Economic Growth: Empirical Evidence From Six Mena Countries”, *Review of Development Economics*, 12 (4), Pp. 803-817.
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) (2012), *Islamic Financial Definitions*, <http://www.aaoifi.com>.
- Ahmad, Ziuaddin; (2003), “Ribâ Teorisi”, Çev: Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), Ss.453-465.
- Ahmad, Wahida and David Prentice; (2015), “How Large Are Productivity Differences Between Islamic and Conventional Banks?”, *Centre For Finance, Credit and Macroeconomics Working Paper*, No: 15/09.
- Ahmad, A. U. F. (2010). *Theory and Practice of Modern Islamic finance: the Case Analysis From Australia*. Universal-Publishers.

- Albaity, M., & Ahmad, R. (2011). Return performance and leverage effect in Islamic and socially responsible stock indices evidence from Dow Jones (DJ) and Financial Times Stock Exchange (FTSE). *African Journal of Business Management*, 5(16), 6927.
- Alharbi, A. (2016). Development of Islamic finance in Europe and North America: opportunities and challenges. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(3), 109-136.
- Al-Oqool, Mohammed A.; Reem Okab and Mohammed Bashayreh; (2014), “Financial Islamic Banking Development and Economic Growth: A Case Study of Jordan”, *International Journal of Economics and Finance*, 6 (3), Pp. 72-79.
- Alkış, A. (2019, April). İslam Hukukunda Uluslararası Ticaret İlkeleri ve İslami Finans. II. *Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi 11-12 Nisan 2019 Kahramanmaraş/TÜRKİYE* (s. 45).
- Al-Shamrani, A. S. (2014). Islamic Financial Contracting Forms in Saudi Arabia: Law and Practice (Doctoral dissertation).
- Aizenman, J., & Lee, J. (2007). International Reserves: Precautionary Versus Mercantilist Views, Theory and Evidence. *Open Economies Review*, 18(2), 191-214.
- Ak, M. Z., Altıntaş, N. ve Şimşek A. S. (2016a). “Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2): 151-160
- Ak, M. Z., Kirca, M., and Altıntaş, N. (2016b). “The Impacts of Financial Development on Growth: A Time-Varying Causality Analysis for Turkey”, *Zbornikradova Ekonomskog fakulteta u Rijeci / Proceedings of Rijeka School of Economics* 34 (2): 529-554
- Akduğan, U., & Doğan, N. (2022). İnovasyonu Etkileyen Faktörler: OECD Ülkeleri Örneği. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (36), 111-136.
- Akel, G. (2012), Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Yoksulluk Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akın, C. (1986). *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Akün, Ö. F. (1992). Divan Edebiyatı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 9, 398-422). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Alkin, K. (2006), Gelişmiş Ülkelerde İthalat ve Dış Rekabetin Kontrolü, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Alrifai, T. (2015). *Islamic Finance and the New Financial System*. Chennai, India: Wiley.

- Altunışık, R., R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım. (2002). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Adapazarı: Sakarya Yay.
- Apaydın, Fulya; (2015), “Financialization and The Push For Non-State Social Service Provision: Philanthropic Activities of Islamic and Conventional Banks In Turkey”, *Forum For Development Studies*, 42 (3), Pp. 441-465.
- Archer, S. and Abdel Karim, R. (2009) ‘Profit-Sharing Investment Accounts in Islamic Banks: Regulatory Problems and Possible Solutions’ (2009) 10(4) *Journal of Banking Regulation* 300-306.
- Ariff, M., & Rosly, S. A. (2011). Islamic banking in Malaysia: Uncharted waters. *Asian Economic Policy Review*, 6(2), 301-319.
- Arslan, K. (2014), *Dış Ticaret Politikaları*, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Askari, H., Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2014). *Introduction to Islamic Economics: Theory and Application*. John Wiley & Sons.
- Atıcı, G., (2018) *Islamic (Participation) Banking and Economic Growth: Empirical Focus On Turkey*, *Asian Economic and Financial Review*, 8(11):1354-1364
- Aydin, M., and Malcioğlu G. (2016). “Financial Development and Economic Growth Relationship: The Case of OECD Countries.” *Journal of Applied Research in Finance and Economics* (2)1: 1-7.
- Ayoub, S. (2014) *Derivatives in Islamic Finance: Examining the Market Risk Management Framework*. Oxford University Press.
- Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. London, UK: John Wiley & Sons.
- Azhar, S., & Kamso, N. (2013). Uncovering the Driving Principles of Islamic Finance: A Journey to Accumulate Wealth Responsibly. *Investing in Islamic Funds: A Practitioner's Perspective*, 47-62.
- Bacchetta, M., Beverelli, C., Cadot, O., Fugazza, M., Grether, J. M., Helble, M., Nicita, A. & Piermartini, R. (2012). *A Practical Guide to Trade Policy Analysis*. Geneva, CH: World Trade Organization.
- Bafra, E. (2014) ‘Prohibition of Ribâ Overagainst Time Value of Money in Islamic Banking’ 76(2) *Izmir Review of Social Sciences*
- Balassa, B., Robinson, R., Wonnacott, P., Allais, M. and Bertrand, T. J. (2020, November 11). *International Trade*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/international-trade>
- Balkans: History. (1987). *Encyclopaedia Britannica* içinde (15. Baskı. Cilt: 14, 570-588). Chicago: Encyclopaedia Britannica.
- Bagehot, Walter; (1873), *Lombard Street: A Description of The Money Market*, London: Henry S. King Corporation.

- Bao, X., & Qiu, L. D. (2012). How Do Technical Barriers to Trade Influence Trade ?. *Review of International Economics*, 20(4), 691-706.
- Barlas, M. (2015, 17 Nisan). Akıllı Cep Telefonu Bağımlıları Telefonları Kadar Akıllı Olsaydı. *Sabah*.
- Barro, R. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *The Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Baskaran, T., Blöchl, F., Brück, T., & Theis, F. J. (2011). The Heckscher–Ohlin Model and the Network Structure of International Trade. *International Review of Economics & Finance*, 20(2), 135-145.
- Bayram, E. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performans Analizi: CRITIC ve PROMETHEE Yaklaşımları. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 32-38.
- Belviranlı, A. K. (1980). Osmanlı İmla Lügatı, Konya.
- Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma Trabzon: Derya Kitapevi.
- Bilgili, Faik; (2012), “The Impact of Biomass Consumption On Co2 Emissions: Cointegration Analyses With Regime Shifts”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16 (7), Pp. 5349-5354.
- Bolat, İ. (2019) *Türk Bankacılık Sektöründe Katılım Bankalarının Yeri Ve QISMUT Ülkelerinde İslami Bankaların Finansal Etkinliği Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi). Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Boukhatem, J., and Moussa, F. B., (2018) *The Effect of Islamic Banks On GDP Growth: Some Evidence From Selected MENA Countries*, *Borsa _Istanbul Review* 18-3. 231-247.
- Bozkurt. M., Altıntaş, N., Yardımcıoğlu, F.(2020) *Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2020/1
- Bozoklu, Ş. ve Yılandıcı V. (2013). “Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt:28, Sayı: 2: 161-187
- Bresciani, S., Ciampi, F., Meli, F., & Ferraris, A. (2021). Using Big Data For Co-Innovation Processes: Mapping The Field of Data-Driven İnnovation, Proposing Theoretical Developments and Providing a Research Agenda. *International Journal of Information management*, 60,
- Caporale, G. Maria and Mohamad Husam Helmi; (2016), “Islamic Banking, Credit and Economic Growth: Some Empirical Evidence”, *Economics and Finance Working Paper Series*, No:16/02.

- Ceruz, O.,(2019) *İslam Ekonomisinde Uluslararası Ticaretin Yeri ve Katılım Bankalarında Uluslararası Ticaretin Finansmanı*, Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, Sayı:3
- Chapra, M. Umer; (2008), “*The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help?*”, in J. Langton; C. Trullols and A.Q. Turkistanı (Eds), *Islamic Economics and Finance*, London: Palgrave Macmillan, IE Business Publishing.
- Cihak, Martin and Heiko Hesse; (2010), “*Islamic Banks and Financial Stability: An Empirical Analysis*”, *Journal of Financial Services Research*, 38, pp. 95-113.
- Cherunilam, F. (2008). *International Economics*, (5th Ed.), New Delhi, Tata McGrawHill Publishing Company Limited.
- Chong, Beng Soon and Ming-Hua Liu; (2009), “*Islamic Banking: Interest-Free Or Interest-Based?*”, *Pacific-Basin Finance Journal*, 17(1), Pp. 125-144.
- Ciuriak, D., Lapham, B., Wolfe, R., Collins-Williams, T., & Curtis, J. M. (2011). *New-new trade policy* (No. 1263). Queen's Economics Department Working Paper.
- Conway, P. (2003). Truth and Reconciliation: The Road Not Taken in Namibia. *Online Journal of Peace and Conflict Resolution*. 5 (1).
- Corden, W. M. (1972). Economies of Scale and Customs Union Theory. *Journal of Political Economy*, 80(3, Part 1), 465-475.
- Coşkun Arslan, M. (2017). *Türkiyede Bankacılık Sisteminde İslami Finans* (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çakar,R.,(2020).*İslami Yatırım Araçlarının Performans Ölçümü Ve Makroekonomik Göstergelere Duyarlılıklarının Analizi*, (Doktora Tezi).Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tokat
- Çetin, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon Alışkanlıklarımız IPTV ile Değişecek*. <http://www.hurriyet.com.tr>. Erişim tarihi: 21 Temmuz 2006.
- Çonkar, M. K. (2017). Bir İslami Finansman Aracı Olarak Girişim (Risk) Sermayesi Finansman Yöntemi: İşleyişi, Finans Sistemimize Katkıları. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3(2).
- Dai-Won K., and Jung-Suk Y.,and M. Kabir H. (2018).*Financial Inclusion and Economic Growth in OIC Countries*, *Research in International Business and Finance*. 43 1–14
- Daly, Saida and Frikha, Mohamed; (2016), “*Banks and Economic Growth In Developing Countries: What About Islamic Banks?*”, *Cogent Economics & Finance*, 4 (1), Pp. 1-26.
- Darçın, A. C. (2007). *Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşüm Sebepleri ve Sonuçları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Demiralp, Seda and Selva Demiralp; (2015), “The Rational Islamic Actor? Evidence From Islamic Banking”, *New Perspectives On Turkey*, 52, Pp. 3-27.
- Demirgüç-Kunt, Aslı; (2004), *Financial Structure and Economic Growth: A Cross-Country Comparison of Banks, Markets and Development*, Cambridge, Massachusetts London: Mıt Press.
- Demirkubuz, Z. (Yönetmen). (2006). *Yazgı* [Film]. İstanbul: Mavi.
- Dickey, A. David Ve Wayne A. Fuller; (1981), “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root”, *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 49 (4), Pp. 1057-1072.
- Dilber, C., & Isik, H. B. (2021). Katılım Bankaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi/The Relationship between Participation Banks and Economic Growth: Panel Data Analysis on Selected Countries. *Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 409-441.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2018). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Finans Sektöründeki Uygulamasına Yönelik Yapılmış Çalışmaların Analizi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Dinler, Z. (2015). *İktisada giriş*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı İlmihali (2005). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, E., & Doğan, B. Ö. (2021). Finansal Gelişme ve İnovasyon, Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Üretimini Artırıyor Mu? *Turkish Studies-Economy*, 16(2), 783-797.
- Doğan, İ. & Karakaş, H. (2017), *Katılım Bankacılığı*, (Ed. Ferudun Kaya), Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Doğru, B. (2014). Euro Bölgesinde İşsizlik Histerezisinin İkinci Nesil Panel Birim Kök Testleri İle Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 77-86.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Dünya Bankası Resmi Web Sitesi, “<https://data.worldbank.org>”.
- Eberhardt, Markus, and Bond, Stephen. (2009). “Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: a novel estimator.”.
- Ebû Dâvud, “Buyû ve’l-İcâre”, 14. İstanbul: Şamil Yayınları, 1991

- Echchabi, Abdelghani and Dhekra Azouzi; (215), “Islamic Finance Development and Economic Growth Nexus: The Case of The United Arab Emirates (Uae)”, American Journal of Economics and Business Administration, 7 (3), Pp. 106-111.
- El-Galfy, Ahmed Ve Khiyar, K. Abdalla; (2012), “Islamic Banking and Economic Growth: A Review”, Journal of Applied Business Research, 28 (5), Pp. 943-955.
- Ellahi, Nazima and Rabia Saghir; (2014), “Analyzing The Empirical Link Between Islamic Finance and Growth of Real Output: A Time Series Application To Pakistan”, Academic Research International, 5 (6), Pp. 180-187.
- Elverdi, S., & Atik, H. (2021). İnovasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi.
- Emeç, A. S. (2021). Türkiye’de Katılım Endeksi, Altın Fiyatları Ve Katılım Fonları Arasındaki İlişki. *Journal of Pure Social Sciences*, 2(2), 63-75.
- Engeloğlu, Ö., Meral, İ. G., & Kübra, G. E. N. Ç. (2015). Türkiye İçin Yapılan Nedensellik Uygulamaları Üzerine Literatür Araştırması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(2), 142-154.
- Engle, Robert F. and Clive Wj Granger; (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 55 (2), Pp. 251-276.
- Ercan, N. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi (Özel Sayı-DPT’nin Kuruluşunun 42.Yılı)*, 129-138.
- Erdil, E., Pamukçu, M. T., Akçomak, İ. S., & Tiryakioğlu, M. (2016). Bilgi, Bilim, Teknoloji ve Yenilik: Kavramsal tartışma. *Science and Technology Policies Research Center Tekpol Working Paper Series*, 1-28.
- Erdoğan, S. & Canbay, Ş. (2016). “İktisadi Büyüme ve Araştırma & Geliştirme (AR-GE) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme”“. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-44.
- Erim, N. ve Türk, A. (2005). “*Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme*”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (10)/2, 21-45.
- Ernst & Young; (2013), “The World Islamic Banking Competitiveness Report 2013–2014”, The Transition Begins, Ernst & Young, Bahrain, Internet Ddres: [http://Www.Ey.Com/Publication/Vwluassets/World_Islamic_Banking_Competitiveness_Report_201314/\\$File/World%20Islamic%20banking%20competitiveness%20report%202013-14.Pdf](http://Www.Ey.Com/Publication/Vwluassets/World_Islamic_Banking_Competitiveness_Report_201314/$File/World%20Islamic%20banking%20competitiveness%20report%202013-14.Pdf), Date of Access: 10.10.2022.
- Ernst and Young (2012). World Islamic Banking Competitiveness Report 2012-2013. “Growing Beyond, DNA of Successful Transformation”. pp 3-108.
- Ertek, T. (2020). Makroekonomiye Giriş. (4. Basım). İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.

- Ethica Institute of Islamic Finance (2019). Handbook of Islamic Finance. United States: Ethica Institute of Islamic Finance.
- Feldman, M. P. (1999). The New Economics of Innovation, Spillovers and Agglomeration: A Review of Empirical Studies. *Economics of Innovation and New Technology*, 8(1-2), 5-25.
- Fontanel, J., Hebert, J. P., & Samson, I. (2008). The Birth of the Political Economy or the Economy in the Heart of Politics: Mercantilism. *Defence and Peace Economics*, 19(5), 331-338.
- Fouda, R. (2012). Protectionism & Free Trade: A Country's Glory or Doom?. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 3(5), 351.
- Freeman, C. & Soete, L. (2004). Yenilik İktisadı (5. Baskı.). (E. Türkcan, Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.
- Furqani, H., and Mulyany, R. (2009). "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia". *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2): 59-74
- Gamlath, S., & Lahiri, R. (2018). Public and Private Education Expenditures, Variable Elasticity of Substitution and Economic Growth. *Economic Modelling*, 70, 1-14.
- Gandolfo, G. (2013). *International Trade Theory and Policy*. Springer Science & Business Media.
- Gencil Bek, M. (1998). *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: BAYAUM Yay. <https://www.downturkiye.org/engelliler-icin-saglanan-maddi-ve-sosyal-yardimlar>. Erişim tarihi: 18 Eylül 2017.
- Goldsmith, Raymond; (1969), *Financial Structure and Development*, New Haven, Ct, Yale University Press.
- Gould, J. D. (2013). *Economic Growth in History: Survey and Analysis*: Routledge.
- Hay, A. M. (1989). *Rich Countries and Poor Countries*: Rostow, W.W. Boulder and London: Westview,
- Grassa, Rihab and Kaouthar Gazdar; (2014), "Financial Development and Economic Growth in GCC Countries: A Comparative Study between Islamic and Conventional Finance", *International Journal of Social Economics*, 41 (6), pp. 493-514.
- Gregory, Allan W. and Bruce E. Hansen; (1996), "Residual-Based Tests For Cointegration In Models With Regime Shifts", *Journal of Econometrics*, 70 (1), Pp. 99-126.
- Grossman, G. ve Helpman, E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 23-44.

- Güçlü, F., & Kılıç, M. (2020). İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi Ve İslami Finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 75-91.
- Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F.(2012). OECD Ülkelerinde AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*(163), 335-353.
- Günay, E., Ağır, H., & Türkmen, S. (2018). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisinin Ampirik Analizi. *ICPESS 2018 Proceedings Volume 2: Economic Studies*, 90.
- Güney, G. (2018). Türkiye’de Devlet Eliyle Katılım Bankacılığı Dönemi: Bir Etkinlik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1539-1546.
- Güvel, E.A. (2011). Makro Ekonomi II. Adana: Karahan Kitabevi
- Hafnida, S. M., & Abdullah, H. (2016). Financial Development and Economic Growth: An Empirical Investigation on 4 OIC Countries. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 1(9), 1400-1410.
- Hasan, Maher and Drıdı, Jemma; (2010), “The Effects of The Global Crisis On Islamic and Conventional Banks: A Comparative Study”, *Imf Working Paper*, Wp/10/201.
- Hassan, A. (2020). *The Challenges and Prospects of Islamic Finance in Australia: A Case Study of Murabaha Contract* (Doctoral Dissertation, Victoria University). (Edward Elgar Publishing, 2019).
- Hatemi-J, Abdunasser; (2008), “Tests For Cointegration With Two Unknown Regime Shifts With An Application To Financial Market Integration”, *Empirical Economics*, 35 (3), Pp. 497-505.
- Hussain, M., Shahmoradi, A., & Turk, R. (2015). An Overview of Islamic Finance. *IMF Working Papers*, (2015/120).
- Husz, M. (1998). Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy (Vol. 2274): Peter Lang Pub Incorporated
- Ibrahim, S. (2007). IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards. *International Center for Education in Islamic Finance*, 1-10.
- ICD-Refinitiv Raporu, (2020). 2019 İslami Finans Gelişim Endeksi Raporu. Erişim tarihi: 25.12.2022. https://icd-ps.org/uploads/files/IFDI%202019%20DEF%20digital1574605094_7214.pdf
- Imam, P., & Kpodar, K. (2016). Islamic banking: Good for Growth?. *Economic Modelling*, 59, 387-401.

- Imam, P. A. & Kangni K. (2015), “*Is Islamic Banking Good for Growth?*”, International Monetary Fund Working Paper, No:15-81.
- Imam, Patrick A. and Kangni Kpodar; (2015), “*Is Islamic Banking Good For Growth?*”, International Monetary Fund Working Paper, No:15-81.
- IMF; (2010), “*IMF Survey: Islamic Banks: More Resilient to Crisis?*”, Internet Address:<https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sores100410a>, Date of Access: 02.05.2021
- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (Eds.). (2013). *Economic development and Islamic finance*. World Bank Publications.
- Iqbal, M., & Molyneux, P. (2016). *Thirty Years of Islamic banking: History, Performance and Prospects*. Springer.
- Islamic Development Bank, www.isdb.org.
- Işın,F. (1993), Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım”, Tarım Ekonomisi Dergisi, 3.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2013.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2014.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2015.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2016.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2017.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2018.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2019.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2020.
- Islamic Financial Services Industry Stability Report, 2021.
- İçen, H. (2021). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi. Dogus University Journal, 22(2).
- Johansen, Søren; (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, Journal of Economic Dynamics and Control, 12 (2), Pp. 231-254.
- Johansen, Søren and Katarina Juselius; (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference On Cointegration—With Applications To The Demand For Money”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52 (2), Pp. 169-210.

- Johnson, P. C., Laurell, C., Ots, M., & Sandström, C. (2022). Digital innovation and the effects of artificial intelligence on firms' research and development – Automation or Augmentation, Exploration Or Exploitation? *Technological Forecasting and Social Change*, 179.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?.
- Kammer, Alfred and Imf Staff Team; (2010), “Islamic Finance: Opportunities, Challenges and Policy Options”, Imf Discussion Paper, Sdn/15/05.
- Kaouthar Gazdar, K., and Hassan, Kabir M., Faisal Safa M., D, Grassa, R. (2019) *Oil Price Volatility, Islamic Financial Development and Economic Growth in Gulf Cooperation Council (GCC) Countries* Borsa _Istanbul Review, 19-3 197- 206.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(11), 51-68.
- Karagül, M., & DüNDAR, S. (2006). Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma Akdeniz İİ BF Dergisi, 6(12), 61-78.
- Karahan, H., & Ersoy, H. (2016). Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye’de Reel Kesimde Kullanılması. *Maliye ve Finans Yazıları*, (105), 93-114.
- Karaca, A. (2019). *İslami Finans Araçları ve Bunların Muhasebeleştirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karimzadeh, M. (2012). Role of Sukuk in Islamic Capital Market: Experience of Iran (1994- 2011). *Arabian Journal of Business and Management Review (OMAN Chapter)*, 1(7), 94-105
- Karluk, R. (1996), Uluslararası Ekonomi, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kartal, Z. (2008), GATT ve Uruguay-Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (2).
- Kassım, Salina; (2016), “Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience”, *Global Finance Journal*, 30, Pp. 66-76.
- Kazgan, G. (2000). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi (9. Baskı ed.). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü Ve Türkiye. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(3-4), 125-153.
- Kettell, B. (2011). *Introduction to Islamic Banking and Finance* (Vol. 551). John Wiley & Sons.

- Khan M. Mansoor and Ishaq M. Bhatti; (2008), "Islamic Banking and Finance: On Its Way To Globalization", *Managerial Finance*, 34 (10), Pp. 708-725.
- Khoutem, Ben Jedidia and Ben Ayed NEDRA; (2012), "Islamic Participative Financial Intermediation and Economic Growth", *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 3(8), pp. 44-59.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 53(01).207-230.
- Kirkpatrick, C., & Barrientos, A. (2004). The Lewis Model After 50 Years. *The Manchester School*, 72(6), 679-690.
- Konak, F., & Özkahveci, E. (2021). İslami Finans Perspektifinin Finansal Piyasalara Etkisi: Katılım 50 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 217-239.
- Krichene, N. (2012). *Islamic Capital Markets: Theory and Practice*. John Wiley & Sons.
- Kroessin, M. R. (2011). Re-Casting Development: Islamic Banking and Case of the İslami Bank's Rural Development Scheme in Bangladesh. *Journal of International Development*, 23, 855-867.
- Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics: Theory and Policy*. Boston: Pearson Addison-Wesley.
- Kuşat, N. (2014). Modern İslami Finans Sektörünün İnovatif Gücü: Sukuk. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (41).
- Kuznets, S. (1955), Economic Growth and Income Inequality, *The American Economic Review*, 45 (1), Pp. 1-28.
- Kwok, Y. K., & Yu, E. S. (2005, May). Leontief Paradox and the Role of Factor Intensity Measurement. In *15th International Conference on Input-Output Technique, Beijing*.
- Lucas, R.E. (1988), "On The Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), Pp. 3-42.
- Magnusson, L. (2019). Mercantilism. In *The Elgar Companion to John Maynard Keynes*. Edward Elgar Publishing.
- Magnusson, L. (2015). *The Political Economy of Mercantilism*. Routledge.
- Malik, M. S., Malik, A., & Mustafa, W. (2011). Controversies That Make Islamic Banking Controversial: An Analysis of Issues and Challenges. *American Journal of Social and Management Sciences*, 2(1), 41-46.

- Manap, Turkhan Ali Abdul; Muhamad Abduh and Mohd A. Omar; (2012), "Islamic Banking-Growth Nexus: Evidence From Toda-Yamamoto and Bootstrap Granger Causality Test", *Journal of Islamic Finance*, 1 (1), Pp. 59-66.
- Marifa Academy (2014). *Islamic Banking & Finance: Principles and Practices*.
- Masca, M. (2000), *Uluslararası Ticarete Liberalleşme ve Türkiye*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyon.
- Masood, A. (2021). *An Introduction to Islamic Finance and its Impact on Trade* <https://icc.academy/Islamic-finance-guide/>
- Mckinnon, Ronald I.; (1973), *Money and Capital In Economic Development*, Washington, Dc: Brookings Institution.
- Mensi, W. and Hammoudeh, S. and Tiwari, A..K. Al-Yahyaee, H (2020) *Impact of Islamic Banking Development and Major Macroeconomic Variables On Economic Growth For Islamic Countries: Evidence From Panel Smooth Transition Models*, *Economic Systems* 44, <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2019.100739> Erişim Tarihi: 21.06.2022
- Mohd, Yusof, R. and Mejda Bahlous; (2013), "*Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis*", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4(2), pp. 151-172.
- Muyea, Muhammed. İ, and Ahmad Fahmi Shiekh Hassan, S. Ahmad, Fahmi (2016) *Does Islamic Insurance Development Promote Economic Growth A Panel Data Analysis*, *Procedia Economics and Finance* 35 368 – 373
- Müslim, Musâkât, 1589, Tercüme Davutoğlu A. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 2018
- Narayan, Paresh K. and Stephan Popp; (2010), "A New Unit Root Test With Two Structural Breaks In Level and Slope At Unknown Time", *Journal of Applied Statistics*, 37 (9), 1425-1438.
- Nawaz, N., and Abrar, M., and, Salman, A., and Syed Muhammad Bukhar., and Syed Muhammad H (2019) *Beyond Finance Impact of Islamic Finance On Economic Growth In Pakistan*, *Economic Journal of Emerging Markets*, 11(1), 8-18
- O'Brien, D. P. (2013). *JR McCulloch: a Study in Classical Economics*. Routledge.
- Omar, Wan Ahmad W.; Fauzi Hussin and G.H. Asan Ali; (2015), "The Empirical Effects of İslam On Economic Development İn Malaysia", *Research İn World Economy*, 6 (1), Pp. 99-111.
- Orhan, O.Z. (2008), *Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Ticareti Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma*, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25.
- Orman, S. (2014). *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Önal, H. (2009). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önk, H. (2015). *Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özulucan, A., & Deran, A. (2009). Katılım Bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 85-108.
- Parlakkaya, R.Ç & Aktan, S. (2011), Finansal Rasyoların Katılım Bankaları Ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği, *Ege Akademik Bakış*, 11 (3), Ss. 397-405.
- Patrick, H.T.; (1966); Financial Development and Economic Growth In Underdeveloped Countries, *Economic Development and Cultural Change*, 14 (2), Pp. 174-189.
- Pesaran, M. H. (2004), General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels, Working Paper, University of Cambridge & USC.
- Phillips, Peter C. and Pierre Perron; (1988), “Testing For A Unit Root In Time Series Regression”, *Biometrika*, 75 (2), Pp. 335-346.
- Phillips, Peter C.; (1987), “Time Series Regression With A Unit Root”, *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 55 (2), Pp. 277-301.
- Pomeranz, F. (1997). The accounting and auditing organization for Islamic financial institutions: An important regulatory debut. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 6(1), 123-130.
- Potters, C. (2021, January 1). *Economic Growth Definition*. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/e/economicgrowth.asp>
- Rands Barros, A. (2016). Chapter 5 - Intergenerational Transmission of Human Capital and Its Role in Physical Capital Accumulation. In A. Rands Barros (Ed.), *Roots of Brazilian Relative Economic Backwardness* (pp. 67-83):
- Reinert, K. A. (2011). *An introduction to international economics: new perspectives on the world economy*. Cambridge University Press.
- Robinson, Joan; (1952), The Generalization of The General Theory, In: *The Rate of Interest and Other Essays*, London: Macmillan.
- Romer, P. (1994). “The Origins of Endogenous Growth”. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Rothacker, E. (1995). *Tarihselcilik Sorunu*. (Çev.: Doğan Özlem). Ankara: Gündoğan Yay.

- Said, F. F., & Ismail, A. G. (2008). Monetary Policy, Capital Requirement and Lending Behaviour of Islamic Banking In Malaysia. *Journal of Economic Cooperation Among Islamic Countries*, 29(3).
- Sakarya, B. & Kaya, Y. (2013), “Katılım Bankaları Mevduat Bankalarından Farklı Mı Çalışıyor?”, University Library of Munich, No. 69196, İnternet Adresi: [https://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/69196/1/ Mpra_Paper_69196.Pdf](https://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/69196/1/Mpra_Paper_69196.Pdf), Erişim Tarihi: 14.11.2022.
- Salvatore, D. (2013). International economics. John Wiley & Sons
- Sarı, B. (2010). *Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti Ve Banka Tercihleri Üzerine Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Saribâş, H. (2016). Ana Akım Büyüme Modeli ve Yakınsama Hipotezlerinin Analizi: Panel Veri Yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 24(30), 169-186.
- Savaş, V. F. (2004), *Dünya Ekonomi Sistemi*”, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Sayı.16.
- Sayan, B.(2019) *İslam Ekonomisi Yaklaşımıyla Kobi’lerin Üretim Ve Uluslararası Ticaretine Yönelik Bir Model Önerisi* (Doktora Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saygılı, Ş., & Cihan, C. (2006). Türkiye Ekonomisinde Beşeri Sermaye-Verimlilik Artışı İlişkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(240), 18-35.
- Schumpeter, Joseph A.; (1912), *The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest and The Business Cycle*, Trans. Redvers Opie, Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Selim, S., Uysal, D., & Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 13-24.
- Serpam Araştırma Notları I (2013). İslami Finans. İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği.3-11.
- Sertkaya, B., & Özcan, G. (2017). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 63-78.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat: Teori ve Politika Uygulama*(20.Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shanmugam, B., & Zahari, Z. R. (2009). A Primer on Islamic Finance.
- Sili, A. & Akten Çürük, S. (2013). Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam’ın Temel Ekonomik İlkeleri. *Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Analiz Dergisi*. s. 107-123.

- Stock, James H. and Mark W. Watson; (1993), “A Simple Estimator of Cointegrating Vectors In Higher Order Integrated Systems”, *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 61 (4), Pp. 783-820.
- Schumacher, R. (2012). Adam Smith's Theory of Absolute Advantage and The Use of Doxography In The History of Economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 5(2), 54-80.
- Shaw, G (1992). “Policy Implications of A New View of Ecnomic Growth”. *The Economic Journal*, 102(412), 611-621.
- Singh, R. (2018). Impact of GDP and İnflation On Unemployment Rate:” A study of Indian Economy in 2011–2018”. *International Journal of Management, IT and Engineering*, 8(3), 329-340.
- Södersten B., & Reed G. (1994) *International Economics*, (3rd Ed.), London, International Edition, Macmillan Press Ltd
- Suranovic, S. (2010). *International Trade: Theory and Policy*. Saylor Foundation
- Sümer, G. & Onan, F. (2015). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci Ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 296-308.
- Sürücü, Ş. (2018). *İslami finans: Malezya ve Türkiye karşılaştırması* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Sylwester, Kevin (2001). “R&D and Economic Growth”. *Knowledge, Technology & Polic*, 13(4).
- Şan, M., & Şimşek, R. (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arka Planı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 88-110.
- Şanlı, B. (2008), Ekonomik Entegrasyon Teori Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği, *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1).
- Şekkeli, F. E. (2018), *İslami Finans Yöntemlerinin Reel Kesime Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü).
- Taban, S. (2008). Türkiye'de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sinir Testi Yaklaşımı. *TISK Academy/TISK Akademi*, 3(5).
- TDK (2022), Türk Dil Kurumu
- The 1995 NEA Almanac of Higher Education*. (1995). Washington DC: National Education Association.
- The United States and the Americas: One History in Two Halves. (2003, 13 Aralık). *Economist*. (36-37).

- The Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRIC), www.sesric.org.
- Tuna, O. ve N. Yalçıntaş. (1976). *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Yay.
- Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı*. Nesil Basım Yayın Gıda Ticaret ve Sanayi A. Ş.
- Türker, H.(2010). İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık (Yeterlilik Etüdü), Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faaliyetleri Dairesi, Ankara.
- UN Comtrade, International Trade Statistics Database (2016).
- Uppal, Jamshed Y. and Inayat U. Mangla; (2014), “Islamic Banking and Finance Revisited After Forty Years: Some Global Challenges”, *Journal of Finance Issue*, 13 (1), Pp. 1-12.
- Usman, A., Wirawan, H., & Zulkifli. (2021). The Effect of Human Capital and Physical Capital On Regional Financial Condition: the Moderating Effect of Management Control System. *Heliyon*, 7(5)
- Usmani, M. T. (2002). *An Introduction to Islamic Finance* (Brill, 2002) vol 20.
- Westerlund, J., (2005). New Simple Tests For Panel Cointegration. *Econometric Reviews*, 24(3), 297-316.
- Widodo, T. (2009). Comparative Advantage: Theory, Empirical Measures and Case Studies. *Review of Economic and Business Studies (REBS)*, (4), 57-82.
- Wiryono, K. S. ve Effendi, K. A. (2018). Islamic Bank Credit Risk: Macroeconomic and Bank Specific Factors. *European Research Studies Journal*, 21(3), 53-62
- Vellani, N. (2007). Chapter 7 - Information Technology Risk Management. In K. H. Vellani (Ed.), *Strategic Security Management* (pp. 133-157). Burlington: Butterworth Heinemann.
- Venardos, A. M. (2010). Current Issues İn Islamic Banking and Finance: Resilience and Stability İn The Present System. World Scientific.
- Vural, E. (2021). Türkiye'de Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin ARDL Yöntemi ile Analizi. (Yüksek Lisans). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Wilson, R. (2008). Innovation in the Structuring of Islamic Sukuk Securities. *Humanomics*, Vol.24, Iss.3, pp.170-181
- Yanpar, A. (2014). İslami finans, ilkeler, araçlar ve kurumlar. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yardımcıoğlu, M. (2016). İslamî Finansın Geleceğine İlişkin Düşünceler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 139-145.

- Yazıcı, B. (2014). Sosyal Politikanın Cinsiyeti. *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika*. Betül Altuntaş (der.). Ankara: Nobel Yay.
- Yenice, İ. (2019). *Katılım Bankacılığının Türkiye Ekonomisine Etkileri; 2015-2018 Yılları Arası* (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yıldız, R. (1995). *Eğitim Sistemimizin Şekillenmesinde İdeolojilerin Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Yıldız, R. (2006). Eğitimin İşlevleri. S. Şule Erçetin, Necmettin Tozlu (Ed.). *Eğitim Bilimine Giriş* içinde (271-308). Ankara: Hegem Yay.
- Yıldız, M. (1999), Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği, *Dış Ticaret Dergisi*.
- Yıldız, R. (2007). Batı Dünyasının Çifte Standartlı Yaklaşımlarına Bir Örnek: Ermenilerin Tehciri ve Bulgaristan Türkleri Kıyaslaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 7(1). (183-200).
- Yılmaz, Ö. (2019), Ribâyı Anlamak İslam İktisadında Faiz Ed. Abdulkader Thomas. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 109-113.
- Yakar, S., Kandır, S. Y. ve Önal Y. B. (2013), Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk-Kira Sertifikası ve Vergisel Boyutunun İncelenmesi, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 84, s.73.
- Yazır, M. H. (2000). *Hak Dini Kuran Dili*. Azim Yayıncılık, İstanbul
- Yıldıran, M. (2011), Küresel Finans Krizi Sürecinde Farklı Finans Uygulamalarının Analizi: Konvansiyonel ve Faizsiz Finans Sistemlerinin Karşılaştırması, *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt 1, Sayı 35, (105 – 120).
- Yıldırım, İ. (2015). Katılım bankacılığı ve faizsiz finans sertifika programı. *Türkiye Katılım Bankaları Birliği*.
- Yüksel, F. (2018). Entegre Raporlama Ve Finansal Performans İlişkisi: Türkiye Ve Güney Afrika Katılım Bankaları Üzerinde Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-17.
- Zachariadis, Marios (2004). “R&D-Indiced Growth in the OECD? Review of the Development Economics, 8(3), 423-439.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini Kayseri’de tamamladı. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümünden 1999 yılında mezun oldu. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Bölümünü 2013 yılında tamamladı. 2014 yılında Yalova Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümünde Doktora eğitimine başladı. Lisans eğitimi sonrası çalışma hayatına kamuda teftiş kurulunda başladı. Mesleği ile ilgili birçok kurs, seminer ile ulusal ve uluslararası düzeyde toplantılara katıldı.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Aydemir C., Zeren F. İslami Finansın Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Seçilmiş İslam Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1) 52-70.

